

auro

BUTLLETÍ DE LA SOCIETAT D'ESTVDIS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ (SELAV)

invento

tardor-hivern 2023

número 09

ESTVDIS

EL TERRITORI DE VIA TRAJANA -05-

Rafael Pradas

PETITA HISTÒRIA DE SANT ADRIÀ DE BESÒS -17-

Manuel Fuentes / Pilarín Bayés

DOMINI SIMBÒLIC I FRAGMENTACIÓ CULTURAL (1) -27-

Joan Roca i Albert

DESDE LOS FOGONES: LA REVISTA "CARRER" (i 2) -41-

Andrés Naya

GENT VERNEDENCA

INFÀNCIA EN UNA VAQUERIA -45-

TALLER D'HISTÒRIA

UNA BOMBA AL CARRER FLUVIÀ / EDIFICI A EDIFICI / PÒDCAST SOBRE LA PALMERA -47-

PUBLICACIONS

MÉS CARRERS PARLEN DE DONES / L'INFANTA, MIG SEGLE EDUCANT /

PREMIS SANT MARTÍ 1963-2002 / ARBRES VENERABLES DE CATALUNYA /

SUBIRACHS EN GENERAL ÒPTICA -51-

EDIFICIS VIATGERS DE BARCELONA / RECUÉRDALO TÚ Y RECUÉRDALO A OTROS / BARCELONA: SECRETS A LA VISTA / CRÒNIQUES DEL FANG / BARCELONA EN CONSTRUCCIÓ (1940-1970) -52-

DOCUMENTS

VIDA DE SAN MARTÍN DE TOURS -53-

PATRIMONI

MASIA CA L'ARNÓ, SALVADA PELS PÈLS -69-

EXPOSICIONS

NI DÉU, NI ESTAT, NI PATRÓ -73-

EN LÍNIA

CENTRE DE DOCUMENTACIÓ DE LA SA6RERA -74-

ANTIC MUNICIPI

L'ATENEU REGIONALISTA DEL POBLENOU -75-

Maria Jesús Vidal / Sheila García / Isabel Centeno

TEXTS BÀSICS

LA VERNEDA DE SANT MARTÍ: MOLTS BARRIS EN UN DE SOL -81-

Jaume Fabre / Josep Maria Huertas Claveria

LA VERNEDA DESCONEGUDA

ACTIVITATS

gener-març 2024

LA VERNEDA DE SANT MARTÍ, PAM A PAM
Cicle de xerrades sobre la història del barri
Cada dilluns de 19:30 a 20:30 a la planta quarta del Centre Cívic Sant Martí.

#58 - Dilluns, 15 de gener
EL CINEMA A LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

#59 - Dilluns, 22 de gener
LA VERNEDA DE SANT MARTÍ CRIMINAL

#60 - Dilluns, 29 de gener
"DIVERSITAT FUNCIONAL" A LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

#61 - Dilluns, 5 de febrer
EL CARNAVAL DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

#62 - Dilluns, 12 de febrer
EL NAIXEMENT DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

#63 - Dilluns, 19 de febrer
LA VERNEDA DE SANT MARTÍ i ELS BARRIS VEÏNS: LA CIUTAT DE SANT ADRIÀ DE BESÒS

Muere el bombero electrocutado tras rescatar a un niño
El Ayuntamiento pide una investigación para determinar si la estación transformadora en desuso del solar catalba debidamente señalizada

#64 - Dilluns, 26 de febrer
LA NOVA ESTACIÓ INTERMODAL DE LA SAGRERA

#65 - Dilluns, 4 de març
FEMINISME VERNEDENC

#66 - Dilluns, 11 de març
REVOLTA DE LES DONES A L'ESGLÉSIA

#67 - Dilluns, 18 de març
EL TEATRE i LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

RUTABARRI LA VERNEDA DE SANT MARTÍ NEGRA (A i B)
Dissabtes, 27 de gener i 3 de febrer

A les 11 h. Durada aproximada: 2 h.
Sortida: Centre Cívic Sant Martí (La Selva de Mar, 215).
Gratuit amb inscripció prèvia. S'ofereix servei de radioguies.

ELS BARS i RESTAURANTS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ (ii)
Dissabte, 24 de febrer
a les 11 h. Durada aproximada: 2 h.
Sortida: Centre Cívic Sant Martí (La Selva de Mar, 215).

LES DONES A LA VERNEDA DE SANT MARTÍ (A i B)
Dissabtes, 9 i 16 de març
A les 11 h. Durada aproximada: 2 h.
Sortida: Centre Cívic Sant Martí (La Selva de Mar, 215).

XERRADES A LA BIBLIOTECA GARCIA MÁRQUEZ
Dimarts, 27 de febrer, a les 18.30 h.
HISTÒRIA GENERAL DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ (V). ANYS 80: EL DESENCANT

Francesca Bonnemaison: educadora de ciutadanes

Francesca Bonnemaison: l'educació d'una noia culta i esportista

Francesca Bonnemaison (Barcelona, 12 d'abril de 1872) era filla de la barcelonina Agustina Farnós i de Gil Bonnemaison, natural de la Cerdanya. Els pares registren diverses conegudes botigues de roba i sèderia. La Francesca va gaudir d'una educació excepcional, ja que a la tradicional i religiosa (amb dibuix, pintura, música i labor) a hi van afegir els esports a la Cerdanya, en plena natura (excursionisme, tir amb carabina, passejos a cavall), i també els dies de lleure passats a les platges del Maresme (natació, banys de sol, gimnàstica). Totes aquestes característiques van conformar una personalitat entusiasta, singular i cosmopolita. En les seves estades familiars a la Cerdanya, a les Escaldes, va conèixer mossèn Cinto Verdaguier i el seu cosí Narcís, quan ella tenia 13 anys.

Més informació a: la.cst/xlviz

LES DONES A LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

VICTORIA KENT
1898-1987

POLÍTICA I JURISTA PRIMERA DONA DE L'ESTAT A EXERCIR L'ADVOCACIA. DIRECTORA DE PRESONS A LA II REPÚBLICA.

Més informació a: la.cst/xlviz

EXPOSICIONS
Del 2 al 16 de març
FRANCESCA BONNEMAISON: EDUCADORA DE CIUTADANES
Centre Cívic Sant Martí (La Selva de Mar, 215).

SOCIETAT d'estudis

LA VERNEDA DE SANT MARTÍ, DIBUIXADA

Cada dilluns, una xerrada; cada setmana, dues sessions del Taller d'Història del Barri; cada mes, una ruta; cada any, tres butlletins. Aquest és el panorama actual de les activitats fixes de la SOCIETAT D'ESTVDIS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ (SELAV). Una tasca amb l'objectiu de donar a conèixer el barri, la seva història i les seves característiques socials. Això ha generat al llarg del 2023 més d'un centenar d'actes amb públic, la qual cosa vol dir fugir d'experiments eteris i baixar al treball diari amb el veïnat.

Acabem l'any amb la publicació del llibre de dibuixos *urban sketching* dedicat a molts dels indrets d'interès de La Verneda de Sant Martí. L'obra, d'imminent aparició, conté els dibuixos de l'artista Daniel Castro Alonso, conegut pel seu mestratge ([flickr.com/photos/daniel-castro/](https://www.flickr.com/photos/daniel-castro/), [facebook.com/locopoeldibujo](https://www.facebook.com/locopoeldibujo), dibujos-croquis-apuntes.blogspot.com) i per haver col·laborat amb l'àlbum de cromos de la SELAV "Petita història de La Verneda de Sant Martí". A més dels noranta-quatre dibuixos de Daniel Castro, els textos que els acompanyen són de la SOCIETAT D'ESTVDIS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ. L'editorial encarregada de publicar-lo és el Servei d'Edicions de l'Ajuntament de Barcelona, dins la seva col·lecció *Carnet de Voyage*.

La SELAV ha generat al llarg del 2023 més d'un centenar d'actes amb públic, la qual cosa vol dir fugir d'experiments eteris i baixar al treball diari amb el veïnat

L'assemblea general ordinària de l'entitat va tenir lloc el 28 de setembre. Es va fer un repàs de les línies d'actuació, es van incorporar dues noves persones a la junta directiva i es van aprovar nous projectes. En les successives reunions de la junta s'ha acordat canviar la política pressupostària. Aquesta no contemplava la possibilitat de demanar subvencions a les administracions públiques. El fet és que alguns dels projectes requereixen una gran inversió econòmica, inassolible per a l'entitat.

Un d'aquests projectes fa referència al "Romanço de Sant Martí de Provençals" (vegeu **aurò invento** número 1,

de març del 2021), una obra del folklorista Jaume Arnella. Va ser creat dins la campanya "Ca l'Arnó, no te la perdís" i estrenat el 18 de juny de 1988 davant la masia del parc de Sant Martí. Hi van participar en la seva representació els esplais del barri. Però va haver-hi una petita errada: ningú va pensar a enregistrar-lo. Finalment, l'interès del Centre Cívic Sant Martí (especialment del seu director, Eduard Miralles) va fer que es trobés finançament per a la gravació del romanço el cinc de novembre del mateix any, durant els actes de la Festa Major. Es va editar en format casset i amb un text annex que contenia la partitura. I això és el que ara es pot sentir i llegir a la pàgina: ja.cat/Sk7lh i també a la nostra pàgina web (altzadiako.wordpress.com). Qualsevol que ho intenti comprovarà la baixa qualitat de la gravació. Per penjar-la a YouTube es va transformar del suport analògic al digital.

La idea és tornar a enregistrar el "Romanço de Sant Martí de Provençals", aquesta vegada amb la qualitat que es mereix. Ja ens hem posat en contacte amb l'autor i es mostra disposat a fer-ho. A més, considerem que una peça musical que parla de la història de l'antic poble de Sant Martí de Provençals i que, a més, és ballable, mereix ser coneguda i utilitzada pels centres educatius del districte. És per això que el projecte contempla l'elaboració de materials didàctics pels diferents nivells de Primària i Secundària. A més, seria important que qualsevol de les sis corals del barri tingués al seu repertori alguna de les parts del *Romanço*.

Semàfor per a vianants al carrer Treball, 219, davant la biblioteca, amb la figura de Mortadel·lo, una creació d'Ibáñez

LA PETJADA D'IBÁÑEZ

El quatre d'octubre va tenir lloc a la biblioteca Gabriel García Márquez el multitudinari acte de lliurament de la Medalla d'Or al Mèrit Cultural a l'historietista Francisco Ibáñez. Concedida per l'Ajuntament el 2022, l'artista no havia tingut oportunitat de recollir el guardó. La seva mort el quinze de juliol va deixar pendent el lliurament. Va ser la seva filla qui va rebre la medalla en un emotiu acte presentat per l'humorista Carlos Areces. Quinze dies després s'instal·lava davant la biblioteca un semàfor per a vianants amb les figures de Mortadel·lo i Filemó. L'indret s'ha convertit en un punt més de visita obligada de la ciutadania barcelonina. Està previst instal·lar altres semàfors idèntics davant la casa d'Ibáñez (Gran Via/Bac de Roda) i també al passeig de Gràcia. Creix el nombre de barris de la ciutat que volen tenir el semàfor d'homenatge a l'il·lustre vernedenc.

La SOCIETAT D'ESTVDIS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ està treballant en una proposta per a la Ponència del Nomenclàtor de la Ciutat per donar el nom de Francisco Ibáñez als jardins davant d'on va viure. I de tots els jardins adjacents, a dreta i esquerra i a l'altra banda de la Gran Via, perquè portin el nom dels seus personatges més coneguts. I, de cara al futur, ¿per què no batejar la nova estació ferroviària com La Sagrera-Francisco Ibáñez?

PÒDCAST

Ràdio Maconda, l'emissora de Biblioteques de Barcelona que té la seu a la biblioteca Gabriel García Márquez, ha estrenat un nou pòdcast dedicat a la plaça de la Palmera de Sant Martí. La primera part es pot sentir a <https://xrcb.cat/ca/podcast/barcelona-v-o-1-el-mur-de-la-discordia-part-1/>. La gravació és una creació de Roberto Díaz dins del programa "Barcelona V.O." i ha comptat amb la col·laboració de la SELAV i del seu Taller d'Història del Barri. En aquesta primera entrega es repassa l'origen de les lluites del veïnat per

aconseguir una plaça al mig del barri que no tingués cap construcció, com estava previst inicialment.

SELAV AL DIA

A la pàgina dos d'aquest **auro invento** es pot veure el reguitzell d'activitats previstes pel primer trimestre del nou any. Inclou les xerrades dels dilluns al Centre Cívic Sant Martí; les rutes temàtiques; els dos nivells del Taller d'Història del Barri; les xerrades sota l'epígraf "Història General de La Verneda de Sant Martí" a la biblioteca; i les exposicions, al carrer i al Centre Cívic.

Pel que fa al cicle de xerrades sobre la història del barri, al llarg del 2023 s'han comptabilitzat un total de vint-i-vuit, amb una assistència mitjana de vint-i-sis persones per sessió. Cal destacar la celebrada el 22 de maig, "Els 'nens de la guerra' a La Verneda de Sant Martí", amb una assistència de cinquanta-quatre persones.

Tocant a les xerrades a la biblioteca, s'han fet quatre (Naixement, Orígens i agregació, La formació del barri actual i El moviment veïnal: La Verneda lluitadora) amb una assistència mitjana de noranta persones. La cinquena està prevista pel 27 de febrer amb el tema "Anys 80: el desencant".

De cara al futur, ¿per què no batejar la nova estació ferroviària com La Sagrera-Francisco Ibáñez?

Les rutes temàtiques pel barri continuen essent una de les activitats amb més acceptació entre el veïnat (i, sorprenentment, de gent que ve de fora del barri). Enguany s'ha repetit dues vegades la de "Les dones a La Verneda de Sant Martí" (al març i al novembre) que, a més, ha anat acompanyada de l'exposició als carrers dels cartells explicant qui era cadascuna d'elles. S'han tirat endavant les tres parts en què està dividida la ruta "Bars i restaurants a La Verneda de Sant Martí". També es van fer les dues dins del festival Barcelona Negra, la de les botigues cinquantenàries i una de nova creació: "Una plaça i una escultura: La Palmera de Sant Martí".

SUMARI D'ANIVERSARIS

Dels temes del present butlletí cal destacar, a Gent Vernedenc, les vivències d'Assumpta Magrans a la vaqueria del costat de la masia Ca l'Armengol, desapareguda el 1964, i, a la secció Patrimoni, els trenta-cinc anys del Camp de Treball Internacional per a la rehabilitació de la masia Ca l'Arnó que va atreure al barri una seixantena de joves d'arreu del món l'estiu de 1988, dins la campanya per salvar la masia de ser enderrocada. ❖❖❖

estudis

Rafael Pradas

EL TERRITORI DE VIA TRAJANA

El barri de Via Trajana compleix enguany el seu setantè aniversari. La seva història es pot resseguir en el llibre de Rafael Pradas "Via Trajana, més enllà de la frontera" (Generalitat de Catalunya, 2010). Publiquem un fragment on es parla del naixement del barri.

És una pregunta plena de sentit: Per què neixen els barris i les ciutats?, per què creixen en un lloc determinat, en una direcció determinada i d'acord amb unes lògiques determinades? Contestar aquestes qüestions no és pas la pretensió d'aquest llibre, que es planteja objectius molt més modestos; en fa prou de ser una crònica —i una certa reflexió— al voltant de la creació, la vida i el renaixement, amb dolor i coratge, del barri de Via Trajana, situat en unes terres frontereres —les de la gran Barcelona i Sant Adrià de Besòs— que algunes vegades no són de ningú. La gran capital les necessita i el petit poble les defuig. Però els interrogants que ens plantejem tenen prou entitat.

La Barcelona tancada entre muralles no hauria pogut créixer sense el pla per on estendre's i no hauria esdevingut una potència industrial sense les fàbriques i els treballadors dels vells municipis de Sant Martí, Sants, Sant Andreu o Gràcia, avui barris i districtes de la gran ciutat. Les històries són relativament semblants: a partir de nuclis rurals, la ciutat creixia sota l'impuls de noves indústries que necessitaven mà d'obra que visqués com més a prop millor dels llocs de treball en una època en què moure's suposava un esforç més que considerable. Factors com la riquesa o la pobresa dels terrenys, el seu valor agrícola, la presència o no d'aigua o l'existència de camins condicionaven l'establiment de les activitats humanes i dels assentaments on viure, conrear la terra o establir un molí o un taller d'indianes. Per què hi ha indústries molt potents a Sant Martí, Sants o Sant Andreu però no a Horta, Sarrià o Sant Gervasi?

Per què neix el que avui en dia coneixem com a barri de Via Trajana, conegut també en els seus orígens com a polígon de la Verneda? Quina és la lògica del seu creixement? Per què

l'assentament es produeix a Via Trajana, és a dir a la Verneda Baixa, i no en un altre lloc?

Ens cal donar una ullada a la història i a la geografia humana. L'actual barri de Via Trajana (que deu el seu nom a un carrer que evoca fets que tenen poc a veure amb la realitat del barri, com és l'antiga via romana construïda per l'emperador Trajà com a extensió de la Via Àpia entre Brindisi i Benevento), es troba en el districte de Sant Martí, un antic municipi que, històricament, amb el nom de Sant Martí de Provençals, s'estenia des de les muralles de Barcelona fins al riu Besòs i des del mar fins a la muntanya del Carmel. Gràcies a la presència del Rec Comtal, que portava l'aigua de Montcada a Barcelona, les terres del nord es van desenvolupar, mentre que les que es trobaven situades al sud, insalubres i formades sobretot per aiguamolls, es van transformar, a partir de mitjan segle XVII, en un dels territoris amb més activitat industrial de tot el país. La manca de valor agrícola va ser precisament la base de la seva prosperitat.

LA INDUSTRIALITZACIÓ

El procés d'industrialització del territori de Sant Martí de Provençals va desenvolupar-se al llarg dels segles XVIII i XIX, especialment en el ram tèxtil, alimentari i metal·lúrgic, fins al punt que el municipi —independent de Barcelona des de 1716 com a conseqüència del Decret de Nova Planta, que va suprimir els drets i les llibertats de la Catalunya de l'època— va ser conegut, amb el sobrenom de "Manchester catalana", un qualificatiu que ha esdevingut un tòpic però que il·lustrava molt bé el caràcter del territori, ja que se'l comparava amb la ciutat anglesa, probablement la més industrialitzada d'Europa. El pas del primer ferrocarril que va existir a la Península, el de Barcelona a Mataró, va ser determinant per a la puixança de Sant Martí, que el 1888 comptava amb més de 240 fàbriques. De la mateixa manera, Catalunya, en el seu conjunt, rebia la consideració de "fàbrica d'Espanya", ja que era la proveïdora principal de productes manufacturats del conjunt de l'Estat espanyol.

La proliferació d'indústries a Sant Martí de Provençals va

Rafael Pradas, periodista i polític, exregidor de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona i creador del Grup Democràtic de Periodistes el 1966.

Construcció dels edificis de Via Trajana a principis de la dècada dels cinquanta

assentar les bases per al sorgiment d'un moviment obrer molt potent que es va anar desenvolupant al llarg dels anys. Sant Martí, annexionat a la ciutat de Barcelona el 1897 —juntament amb els pobles de Gràcia, Sant Andreu, Sants, Les Corts i Sant Gervasi— va ser testimoni de les reivindicacions i de les lluites dels treballadors per a aconseguir millores elementals en les seves condicions de vida: descans setmanal, jornades més humanes, limitacions al treball dels nens i de les dones... Un parèntesi a tall d'exemple: una de les indústries més populars i potents portava l'eloqüent malnom de "can arrossegadones". Sant Martí, amb el seu nucli potent del Poblenou, va ser ferment de nombroses organitzacions socials, culturals i polítiques de la classe obrera, des d'ateneus populars fins a cooperatives de treball i de consum. L'anarcosindicalisme, però, va canalitzar la

L'anarcosindicalisme, però, va canalitzar la majoria de les reivindicacions socials dels treballadors catalans i també dels de Sant Martí, que es van veure immersos en llargues vagues i lluites

majoria de les reivindicacions socials dels treballadors catalans i també dels de Sant Martí, que es van veure immersos en llargues vagues i lluites, a cops sagnants, en defensa dels seus drets i de les seves reivindicacions. També van prendre partit, l'any 1931 i els que vindrien, en defensa de la República, tot aspirant a una potser utòpica revolució social.

LES FERIDES DE LA GUERRA

La vella fàbrica d'Espanya es va veure molt afectada per les conseqüències de la Guerra Civil Espanyola viscuda entre 1936 i 1939, que, com és ben sabut, va enfrontar dos models polítics i socials completament diferents. Mentre que la República espanyola, proclamada l'abril de 1931 de manera pacífica, intentava recuperar els anys perduts per Espanya en el camp de les llibertats democràtiques i els drets socials i es plantejava resoldre així mateix la denominada qüestió catalana (i basca), els partidaris de l'Alzamiento Nacional, produït el juliol de 1936, es presentaven com a partidaris de l'ordre, de la mà dura i de l'Espanya uniforme i centralista i s'alineaven, des del nacionalcatolicisme, amb els moviments de signe feixista i totalitari que sorgien a tot Europa, i molt especialment a Alemanya i Itàlia.

Els efectes devastadors de la Guerra Civil Espanyola, que va acabar amb la derrota de les forces lleials a la Repú-

blica, es van deixar sentir amb força arreu d'Espanya, a Catalunya i a Barcelona, i també al territori que ens ocupa en aquest llibre. Citarem, a tall d'exemple, la destrucció de fàbriques a causa dels bombardejos de l'aviació franquista (que buscava minvar la capacitat industrial de la zona republicana, i en especial la de fabricació d'armament i municions), la manca de matèries primeres procedents de la resta d'Espanya o de l'estranger i la dispersió de la mà d'obra qualificada, molta d'ella mobilitzada al front o patint les conseqüències de la repressió i de l'exili. També molts empresaris van haver de patir les conseqüències d'un règim intervencionista i burocràtic que deixava poc marge de maniobra per al que avui coneixem com a innovació i esperit emprendedor. La capacitat de producció de la indústria catalana havia disminuït, en acabar la guerra, fins a un 30% en relació amb el període immediatament anterior.

Però no eren solament les fàbriques o els edificis bombardejats els que es trobaven en molt mal estat en acabar la Guerra Civil. També la democràcia i les llibertats polítiques, sindicals i nacionals de Catalunya (entre elles el seu Estatut d'Autonomia, que va ser derogat) es van veure més que afectades. Els drets d'associació, de reunió o la llibertat de premsa van convertir-se en caricatures i la lleialtat al nou règim va esdevenir una condició gairebé imprescindible per a poder "prosperar" o simplement sobreviure. Basti saber que en el període immediatament posterior al final de la guerra, a Catalunya es van processar al voltant de 40.000 persones, la majoria d'elles sense cap altra acusació que la seva fidelitat a la República i a la Generalitat. Des que les tropes del general Franco van entrar a la ciutat de Barcelona, el dia 26 de gener de 1939, fins a les primeres eleccions democràtiques, haurien de passar prop de quaranta anys.

LA IMMIGRACIÓ

A la vegada que tot això succeïa, les mateixes necessitats de reconstrucció d'una Espanya devastada per la guerra eren un al·licient per a donar una nova empena a la indústria catalana i a la ciutat de Barcelona, que havia patit la pèrdua de més de 1.800 edificis a causa dels bombardejos i que hauria de viure, doncs, una revifalla de la construcció. Barcelona i tot Catalunya es van convertir en un reclam per a

moltes persones que somniaven en la possibilitat de progressar i de començar una nova vida. No era la primera vegada que la capital catalana vivia una gran onada migratòria; encara era relativament recent l'arribada de treballadors de diverses zones espanyoles, com també del camp català mateix, per a participar en les obres de construcció del Metro i de l'Exposició Internacional celebrada a Montjuïc el 1929.

La situació de la classe treballadora, però, tampoc era gens fàcil a Barcelona. A més a més dels sous de misèria, les condicions laborals i de vida havien empitjorat en relació amb el període anterior a la guerra, amb grans pèrdues del poder adquisitiu i brutals pujades dels preus del lloguer dels pisos, l'alimentació i la roba de vestir. Però, malgrat això, no podem oblidar que en moltes altres regions espanyoles l'economia de les quals es basava en l'agricultura, la situació encara era pitjor i per això l'emigració cap a les grans ciutats es va convertir en una sortida davant de la fam, que no era retòrica sinó molt real. Durant els primers temps de la postguerra, aquest moviment migratori es va barrejar amb un important nombre de refugiats i desplaçats.

A Via Trajana, o al polígon de la Verneda, aleshores poc més que unes cases envoltades de camps, hi van anar a parar moltes d'aquestes persones senzilles i treballadores que dèiem i que malvivien en els nuclis de barraques

Les xifres sobre la importància dels grans moviments de població i sobre la importància que van tenir no enganyen, i permeten entendre una mica millor l'aparició del fenomen del barraquisme, la creació dels polígons d'habitatges i els moviments socials i reivindicatius que van acabar per desvetllar-se amb els anys. Entre 1951 i 1960 van arribar a Barcelona 450.000 nous habitants procedents de les zones més deprimides d'Espanya, especialment d'Andalusia, la majoria d'ells amb una gran determinació d'obrir-se camí i alhora amb una clara mancança, com era la nul·la preparació professional, la qual cosa portava gairebé de manera inexorable a treballar com a peons a la indústria o la construcció o a fer les feines del servei domèstic. També Madrid i altres grans ciutats de l'Espanya més desenvolupada es van convertir en l'objectiu de centenars de milers de persones que es llençaven a una aventura sense retorn a la recerca de millors oportunitats i millors condicions de vida per a ells i les seves famílies.

Vista aèria del grup un cop acabat, 1952

La immigració es va convertir alhora en part del problema i de la solució. Va provocar un important augment de la població, va fer créixer encara més la demanda de pisos assequibles, va proporcionar a la indústria catalana la mà d'obra que li calia i, al mateix temps, es va acabar convertint en consumidora de nous productes i serveis. Hem de recordar que a finals dels anys quaranta, i especialment en la dècada dels cinquanta, la indústria va rebre nous impulsos amb la instal·lació a Barcelona i en el seu àmbit d'influència de factories que han estat transcendents per al procés de reindustrialització de Catalunya, com ara Seat, Hispano Olivetti o Enasa. També Sant Adrià de Besòs va viure un procés d'industrialització de primer ordre.

La presència massiva de treballadors procedents de diverses zones d'Espanya, "els altres catalans", segons una expressió que va fer fortuna, va originar una necessitat d'habitatge que es troba a la base del fenomen del barraquisme i de l'autoconstrucció, primer, i de la construcció de polígons massificats i desproveïts de serveis, després. Barcelona va arrossegar fins a les vigílies de la celebració dels Jocs Olímpics de 1992 el fenomen del barraquisme com un seriós problema que va afectar milers de persones senzilles i treballadores. Des de la Diagonal fins a Montjuïc. Del Camp de la Bota a Roquetes o Vallbona.

VERNEDA, VIA TRAJANA

A Via Trajana, o al polígon de la Verneda, aleshores poc més que unes cases envoltades de camps, hi van anar a parar moltes d'aquestes persones senzilles i treballadores que dèiem i que malvivien en els nuclis de barraques formats a llocs com la Diagonal, la Bordeta, Montjuïc, la Barceloneta i la carretera de Sarrià, a la zona on es va construir l'estadi de l'Espanyol; això sense comptar els residents de la Perona, que s'hi afegirien amb el pas dels anys. Però ja hi arribarem.

El barraquisme o l'habitatge precari era només una solució transitòria al greu problema existent a Barcelona i, de fet, a tota la província. Més tard o més d'hora, les autoritats es van haver de plantejar la realitat de les barraques, i no solament des d'un punt de vista de la seva "repressió". Una

Rebut en concepte de conservació dels jardins i dels habitatges, 1954

excessiva concentració de barraques i, per tant, de persones en una situació social precària, al menys pel que feia a l'habitatge (i a la manca de serveis més elementals), podia acabar per convertir-se en un problema social, polític i fins i tot d'ordre públic seriós. Però també es pot veure des d'un altre punt de vista: a cops l'espai ocupat per les barraques era susceptible de ser utilitzat amb altres finalitats, com ara noves construccions més rendibles o nous usos urbans al servei de la ciutat ja existent. Podríem dir que la ciutat rica s'aprofitava de les plusvàlues generades per la ciutat dels pobres. No podem oblidar, per resumir, la tendència general que tenen la majoria de societats, especialment les més puritanes i hipòcrites, a amagar els problemes que no saben o no poden resoldre de debò. Tinguem present, també, que estem parlant d'uns anys d'una gran dificultat política amb una dictadura sense partits polítics, sindicats ni associacions

El diari *La Vanguardia* assenyalava que almenys un 25% de les cases construïdes a Espanya havien de ser considerades insalubres i més d'un 40% defectuoses

de veïns i sense premsa lliure i, per tant, amb una nul·la capacitat de reivindicació i de resposta. Anys de garrotades, eufemismes i tímides esperances en el dia de demà.

L'arquitecte Pere Serra, una de les persones que més bé coneix aquests processos tan complexos del barraquisme —i al qual ens tornarem a referir—, ha escrit unes interessants reflexions a propòsit dels casos de Via Trajana i dels habitatges del Governador que van ser presentades en el Congrés Mundial de la IFHP (Federació Internacional per l'Habitatge i la Planificació Urbanística) celebrat a Puerto Rico el mes d'octubre de 2008. Vull subratllar especialment, pel seu interès, aquestes consideracions: "A Barcelona, els barris com els habitatges del Governador, Polvorí i Via Trajana, entre altres, van ser concebuts com una solució, però van ser convertits ràpidament en guetos a causa de la seva uniformitat tipològica, l'homogeneïtat cultural i d'origen dels seus ocupants, la manca absoluta d'urbanització i infraestructures, l'absència de serveis i d'equipaments, etcètera". Més reflexions: "En els polígons vells, abandonats del control públic, s'hi queden atrapats els més dèbils, que, per regla general, són els més grans i els més pobres. Per això l'espiral de la degradació física derivada de la manca de manteniment per falta de recursos és cada cop més accentuada. En els forats que queden s'hi assenten noves poblacions que aporten

marginalitat social, perquè es tracta d'aquelles que no tenen recursos per a resoldre els seus problemes en el mercat normalitzat. Fins i tot l'Administració mateixa utilitza aquests barris com a contenidors on ubicar allotjaments conflictius que provenen d'altres programes de la ciutat."

El problema de les barraques era tan gros a la ciutat de Barcelona que el diari *La Vanguardia* (aleshores *La Vanguardia Española*) del 14 de desembre de 1941 publicava una estadística sobre la precarietat de l'habitatge a Espanya i assenyalava que almenys un 25% de les cases construïdes havien de ser considerades insalubres i més d'un 40% defectuoses. A Barcelona, prop del 5% de la superfície urbana es trobava ocupada per nuclis de barraques. I és clar que això només era la punta de l'iceberg, perquè els problemes de transport, escola, salut i infraestructures restaven amagats, però no pas inexistents.

LA FITA DEL CONGRÉS EUCARÍSTIC

La celebració del Congrés Eucarístic Internacional de Barcelona l'any 1952 va constituir un important punt i apart en la història trista de la Barcelona de la postguerra civil; sense aquesta celebració no es podrien entendre determinats plantejaments urbanístics i polítics. El Congrés Eucarístic va ser molt més que una reunió catòlica internacional que va aplegar una munió de cardenals, bisbes, religiosos i fidels de tot el món. El seu caràcter "internacional" en un moment en què el règim espanyol es trobava aïllat per haver col·laborat en el passat immediat amb els règims de Hitler i Mussolini va marcar un abans i un després en aquella ciutat grisa de targetes de racionament, talls de llum, vencedors i vençuts.

En l'aspecte urbanístic, la preparació de Barcelona per a acollir les representacions internacionals va significar la primera gran intervenció posterior a la Guerra Civil, amb l'ordenació de la Diagonal des de la plaça de Francesc Macià (aleshores Calvo Sotelo) fins a la sortida de la ciutat, l'arranjament d'alguns espais públics, la construcció d'hotels i diverses millores urbanes.

En l'aspecte polític, la importància del Congrés

Parvulari d'Auxilio Social a Via Trajana que dirigien les monges dominiques, 1955

Eucarístic Internacional radicava, com dèiem, en què per primer cop el règim del general Franco, aïllat internacionalment, intentava treure el cap a l'exterior, encara que fos mitjançant una manifestació de gran contingut religiós i d'alabança del règim mateix. Per a la població, a banda d'uns dies de gran tràfec i d'una certa distensió, en va quedar alguna mesura positiva, ja que amb motiu de la celebració del Congrés Eucarístic Internacional es va anunciar que, finalment, s'acabava el racionament del pa.

NEIX VIA TRAJANA

Tot allò va determinar el naixement del barri de Via Trajana al polígon de la Verneda Baixa. L'Institut Municipal de l'Habitatge de Barcelona va canalitzar les necessitats del moment; va disposar de terrenys ocupats per nuclis de barraques per a dedicar-los a altres funcions, en aquest cas

La por a perdre l'habitatge es considerava un element dissuasori de primera magnitud davant d'un possible compromís sindical o polític

l'ampliació de la Diagonal, que era l'escenari de celebració del Congrés Eucarístic (on avui es troba la plaça dedicada al papa Pius XII, a l'altra banda de l'hotel Princesa Sofia), però també per a allunyar els problemes de la misèria urbana, de la mateixa manera que es va amagar la prostitució.

Va ser també el moment dels altres barris nascuts amb el Congrés Eucarístic, els habitatges del Governador i Can Clos, utilitzats per a buidar de barraques diversos espais de Barcelona, especialment els voltants de Santa Gemma, del palau de Pedralbes i el carrer Numància, entre altres.

Els llocs escollits per a aixecar els nous nuclis d'habitatges es trobaven allunyats de la ciutat central; eren terrenys més assequibles des del punt de vista econòmic i s'utilitzava, a més a més, una tècnica que, des del punt de vista ideològic, psicològic i pràctic, tenia la seva importància: la conversió dels antics barraquistes, els "usuaris", en "propietaris", cosa que els havia de fer més "responsables", és a dir, més "conservadors". La por a perdre l'habitatge es considerava un element dissuasori de primera magnitud davant d'un possible compromís sindical o polític o fins i tot davant les reclamacions pel mal estat de l'habitatge o per la manca d'equipaments. Però en el pecat hi ha la penitència i la majoria de les grans promocions d'habitatge popular —públic o privat— es van acabar per convertir en un autèntic malson per a les autoritats, especialment a partir dels anys seixanta. Haurà de ser finalment la democràcia la que, responsablement, resolgui els

problemes heretats de la dictadura i del caciquisme.

Aquesta estratègia per a resoldre el problema era plena de sentit des del punt de vista del règim i fou aplicada al conjunt de polígons que es van posar en marxa a l'època promoguts pel Patronat Municipal de l'Habitatge, per l'Institut Nacional de la Vivienda o bé per l'Obra Sindical del Hogar.

I PER QUÈ AQUÍ?

Ens queda per contestar la pregunta de per què s'aixeca precisament el polígon de la Verneda, el de Via Trajana. Es donen, sens dubte, una sèrie de circumstàncies, una barreja d'interessos, necessitats i favors.

Una de les circumstàncies clares és que ja als anys trenta, l'Ajuntament de Barcelona, a través del seu Patronat de la Habitación, havia adquirit uns terrenys a la Verneda, propietat del marquès de Monsolís i de la fàbrica de coles i gelatines Societat Anónima Roig, amb la intenció ja de construir-hi un grup d'habitatges socials, una iniciativa que es va veure truncada per l'esclat de la Guerra Civil.

Aquesta empresa, Societat Anónima Roig, va ser la primera que es va instal·lar a la zona, ja el 1926. Dedicada a la fabricació de coles, gelatines i adobs, utilitzava per a la producció d'alguns dels seus productes ossos, despulles de cuir, retalls, carn i nervis; tot plegat feia que es desprengués una olor forta i desagradable que empudegava tot el barri. La "fàbrica dels ossos", tal com era coneguda popularment, va tancar les seves portes el 1979.

A començament dels anys cinquanta, quan es va tornar a plantejar la necessitat de construir habitatges per als barraquistes, l'Ajuntament va ampliar els terrenys que ja posseïa amb noves compres a l'esmentada Societat Anónima Roig i amb compres i cessions per part de Guillermo de Pallejà, marquès de Monsolís, propietari d'extensos terrenys situats a la riba esquerra del riu Besòs, entre els termes municipals de Barcelona i de Sant Adrià, que tenien la qualificació de rurals, però que eren poc adequats per al conreu, ja que eren uns terrenys de maresmes.

Les presses de les autoritats barcelonines i les intencions del règim van ser com un regal del cel per al marquès de

Obres de construcció del Centre Social de Via Trajana

Monsolís, que va quedar com a “benefactor social” en cedir una part de les seves propietats al Patronat Municipal de l’Habitatge per a aixecar-hi el barri de Via Trajana.

En realitat, però, aquesta cessió va ser un molt bon negoci, ja que a canvi el propietari va aconseguir la requalificació de la resta dels seus terrenys, que passaven de la consideració legal de sòl rústic a la de sòl industrial. Estava naixent el polígon Monsolís, que havia de marcar per sempre la vida del barri, com ho farien també aviat altres indústries i promocions. La progressiva construcció dels polígons industrials i l’existència de la via del tren, juntament amb la posició enclotada dels habitatges, van accentuar la situació d’aïllament de Via Trajana, que l’ha caracteritzat durant cinquanta anys i de la qual comença a sortir. Encaixonat

L’Ajuntament de Barcelona havia adquirit uns terrenys a la Verneda, propietat del marquès de Monsolís i de la fàbrica de coles i gelatines Societat Anónima Roig, amb la intenció ja de construir-hi un grup d’habitatges socials

entre fàbriques, el carrer Santander, la nacional II i la via fèrria, la gran diferència de Via Trajana en relació amb altres barris d’origens semblants —com els habitatges del Governador— ha estat la manca d’un teixit urbà proper. ¿Hi ha possibilitats d’integrar-se en un territori, en un marc urbà, quan aquest senzillament no existeix?

Via Trajana no va ser l’única actuació del Patronat Municipal de l’Habitatge de Barcelona en el territori de Sant Adrià. La creació del barri de la Mina (en un lloc on hi havia hagut una font d’aigua molt bona que portava els barcelonins a anar-hi d’excursió, i d’aquí el nom), va ser una subordinació més de Sant Adrià a les necessitats de Barcelona. Depuradora, incineradora, central tèrmica i infraestructures de comunicacions completen el quadre d’una ciutat castigada per la marginalitat (pensem també en els barris del Besòs i de la Catalana) en un territori que a cops semblava no ser de ningú. O no importar a ningú.

ENTRE CAMPS

El barri de Via Trajana va néixer sobre un territori conegut tradicionalment com la Verneda a causa de la vegetació que des de temps immemorials s’estenia per les ribes baixes del riu Besòs, el vern, un tipus d’arbre de ribera

estès a tot Europa de fusta molt resistent a la humitat i que pot arribar als vint metres d’alçària. Amb el pas dels anys, els conreus, les masies i algunes edificacions, com el Molí de la Verneda, esmentat en nombrosos documents, van anar arraconant progressivament el bosc de ribera.

Cal recordar que Ildefons Cerdà, en dissenyar el nou Eixample de Barcelona, hi va preveure un gran parc que, sens dubte, volia aprofitar el bosc de verns ja existent, però que mai es realitzà. Mentre que l’Ajuntament i la burgesia de l’època s’acontentaven amb ocupar els espais lliures al Pla de Barcelona, Cerdà, que a la seva condició d’enginyer i urbanista unia la de reformista i socialista utòpic, va optar per integrar Sant Martí dins la trama de l’Eixample i per establir els lligams adequats amb els altres municipis del Pla de Barcelona.

La realitat és que, en plena eferescència del nou creixement industrial del desarrollismo, el panorama gairebé idíl·lic de camps, horts i corrents d’aigua que van trobar els primers habitants del polígon de la Verneda començava a desaparèixer. L’escenari de molts jocs infantils, entre arbres i cabanes de canya, les batusses amb els pagesos per la fruita rapinyada als camps o les passejades pel costat dels horts van ser substituïts per un decorat de ferralla, bobines i plàstics, fum i grisor.

No ens enganyem, però. Els primers habitants de Via Trajana podien tenir la “sensació” que anaven a viure a un poble, a un entorn de camps, horts i algunes masies, Però eren proletaris i vivien també aïllats i a llargues distàncies fins a la feina o fins als serveis imprescindiblement necessaris que es trobaven a la ciutat. però totes les monedes tenen dues cares; s’ha de dir que, venint de les barraques, tant les cases com l’ambient en què es trobaven els semblaven la glòria. Passar de la barraca a un pis era un canvi fonamental en les vides d’aquelles persones.

Casa coberta i feina. Dues aspiracions fonamentals. Una de les fàbriques més populars pel seu significat va ser la de la Coca-Cola, inaugurada el 1953, que va convertir-se en la primera planta d’Espanya i la més gran d’Europa en aquell moment. En els seus començaments, la fàbrica de Coca-Cola de Barcelona era capaç de produir 2.000 ampolles a l’hora. Molts veïns del barri de Via Trajana hi van acabar treballant, com també a la Mercedes, la Maquinista i Fabra i Coats.

EN DUES FASES

El Patronat Municipal de l'Habitatge va construir Via Trajana en dues fases. La primera va constar de sis blocs, alçats en un temps rècord i que es començaren a ocupar entre 1952 i 1953. Immediatament després es van iniciar les obres per a construir dotze blocs més, fins a totalitzar els divuit de què constava el polígon. Finalment s'aixecà un darrer bloc, el que duia el número 19, a càrrec del Govern Civil de Barcelona i dedicat a pisos de lloguer, a diferència dels primers, que eren d'accés diferit a la propietat, és a dir, que hom acabava essent l'amo de casa seva al cap de vint anys, després d'haver satisfet les quotes mensuals corresponents. La majoria de les vegades no hi havia contractes ni documents pel mig i sí, en canvi, una gran indefensió i sensació d'inseguretat. Afegim-hi, reprenent el fil de la construcció del barri, que es va edificar també una llar d'infants i un centre social.

Set dels blocs del polígon, del número 1 al número 7, pertanyien al terme municipal de Sant Adrià de Besòs, i els dotze restants al de Barcelona. En aquestes circumstàncies sempre es donen situacions anecdòtiques, com el cas d'una família del bloc 19 a la qual la línia divisòria entre els dos municipis els passava per dins de casa, de manera que el menjador es trobava a Barcelona i el dormitori a Sant Adrià. És més, en aquest bloc hi havia un espai, una mena de terra de ningú, sobre el qual no volien saber res ni Barcelona ni Sant Adrià. En l'actual procés de renovació s'ha pres la deter-

El Patronat Municipal de l'Habitatge va construir Via Trajana en dues fases. La primera va constar de sis blocs, alçats en un temps rècord i que es començaren a ocupar entre 1952 i 1953

minació que, encara que un bloc quedi partit per la subtil frontera entre municipis, sigui adscrit a efectes pràctics a una de les dues ciutats.

No obstant això, és evident que més enllà de les anècdotes, pertànyer a dues ciutats diferents comporta problemes o, com a mínim, incomoditats notables. Els veïns de Via Trajana estaven cansats de veure com un cotxe de la policia local, fos de Barcelona o de Sant Adrià, no podia actuar en un conflicte perquè aquest havia sobrepassat el seu terme municipal i, per tant, l'àmbit de les seves competències legals. O que no es recollís una brutícia o no es podés canviar un fanal trencat. En contra d'aquesta lògica, l'associació de veïns de Via Trajana ha intentat actuar en tot l'àmbit del barri; el Consorci del Besòs i la nova

L'arribada del metro a la Verneda va suposar una gran millora

política de cooperació, d'abast metropolità, també volen acabar amb aquesta dinàmica.

Ben aviat, nous i grans polígons d'habitatges van acompanyar el grup de la Verneda o Via Trajana, especialment el construït per l'Obra Sindical del Hogar amb el nom de la Pau, que es troba situat entre la Rambla de Guipúscoa i la Gran Via, inaugurat pel general Franco el 1966 en el 25è aniversari del final de la Guerra Civil Espanyola.

ELS PISOS DE VIA TRAJANA

Des del punt de vista arquitectònic i de les necessitats veïnals, la construcció dels blocs de Via Trajana mereix alguna consideració, especialment pel que fa a l'afavoriment de les relacions entre els ocupants dels habitatges.

Hi ha una diferència fonamental de Via Trajana respecte d'altres barris construïts a la mateixa època, fins i tot amb els objectius mateixos. A diferència dels habitatges del Governador, un barri amb caràcter provisional —però va estar dempeus també al llarg de 50 anys—, el polígon de Via Trajana es va fer amb voluntat de durar. Ningú comptava, però, amb l'aparició del fenomen de l'aluminosi al cap de quaranta anys.

Els pisos eren molt petits; els de dues habitacions tenien 37 metres quadrats i els de tres, 45. Cada bloc, constituït per planta baixa i dos pisos, acollia un total de 36 habitatges. El més interessant, des del punt de vista de la col·lectivitat, és que l'accés als habitatges es produïa a través d'un passadís comú que donava a un pati interior obert plantejat amb la pretensió d'afavorir la relació entre els veïns. Els espais entre els blocs jugaven el paper de placetes interiors on es desenvolupava bona part de la vida col·lectiva, a l'estil de les corralas madrilenyes.

Hi ha qui hi ha volgut veure una certa dimensió carcerària en aquests patis interiors, però entre la majoria dels veïns i entre els arquitectes que han estudiat les construccions és ben clara l'opinió que els edificis de Via Trajana, a més a més de les bones intencions, tenien l'avantatge de no presentar el grau de massificació propi d'altres construccions de l'època o dels anys immediatament posteriors. Una altra cosa va ser la seva edificació a corre-cuita (algun dels blocs es va aixecar en dos mesos) i que ningú es va ocupar mai més del seu manteniment. I també, paradoxalment, que aquells espais

barcelonines de les Conferències de Sant Vicenç de Paül, que es traslladaven a Via Trajana per a fer-hi activitats caritatives com ara classes de costura per a les dones. Amb el pas dels anys, aquestes activitats, ja desfasades, donarien un tomb important i s'acabarien fins i tot organitzant viatges.

Com a exemple del poder i de la influència de la parròquia en els primers temps del barri, es pot esmentar l'anècdota que, un cop desapareguda ja la tristament famosa llibreta de racionament que el règim havia establert en acabar la Guerra Civil, la parròquia de Santa Juliana i Santa Semproniana va crear, pel seu compte, una cartilla blanca mitjançant la qual repartia llet en pols i formatge entre les famílies més necessitades.

Per als més petits, l'Auxilio Social, una organització "social" de la Falange Española, el partit únic de l'època (que dirigia Mercedes Sanz Bachiller, vídua d'Onésimo Redondo, un dels "màrtirs" del Movimiento Nacional, l'organització que aglutinava el conjunt de grups polítics i paramilitars del franquisme), va instal·lar, a la planta baixa del bloc número dos, el parvulari Nuestra Señora de la O, del qual es van fer càrrec les monges dominiques. El nom de l'escola, amb capacitat per a 65 nens i nenes, no era pas casual; María de la O Martínez Bordiu era una de les nétes del general Franco i per això el centre va ser inaugurat per la seva dona, Carmen

Malgrat les incomoditats, els veïns de la primera fornada tenen, per regla general, bons records de la seva arribada a Via Trajana i dels primers anys que hi van viure

Polo, en el transcurs d'una visita realitzada a Barcelona el 1955. L'esposa del general va arribar a la Verneda, que es trobava profusament guarnida amb banderes i gallardets, acompanyada d'un ampli seguici d'autoritats civils i militars i jerarquies del Movimiento. El diari *La Vanguardia* explicava que es tractava d'una gran realització "para los hijos de los productores barceloneses", però no deia, segons recorda la memòria popular del barri, que els nens que havien de ser els autèntics beneficiaris de l'escola van ser substituïts, en la jornada inaugural, per alumnes ben uniformats procedents d'altres escoles del centre de la ciutat. Potser es tractava que fessin més goig o que no es digués cap cosa inconvenient.

A més a més de l'escola parroquial, el barri va comptar amb un centre construït pel Patronato Prosuburbios i la Junta Proviendas, que depenien del Govern Civil de Barcelona i

Signes evidents de l'envelliment de les zones comuns dels habitatges, 1990

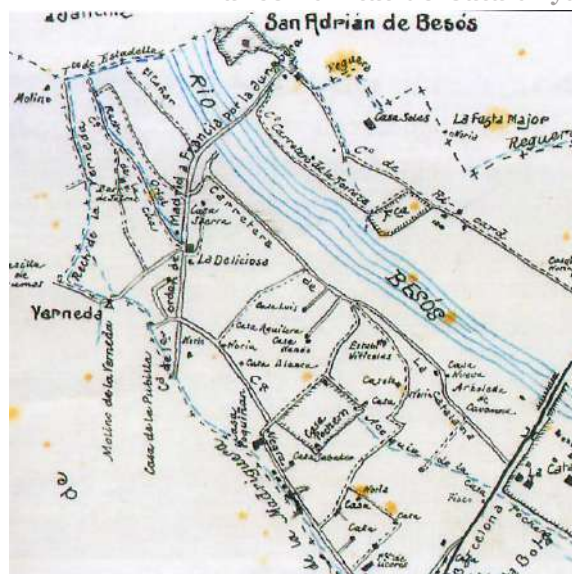
que actuaven, a més de fer-ho a la Verneda, als barris de Verdum, Trinitat, Pi i Molist, Can Clos i El Polvorí. Hi ha constància escrita que, almenys en una ocasió, el governador civil de Barcelona, Felipe Acedo Colunga —conegut pels seus mètodes repressius expeditius— va visitar durant el 1953 el polígon de Via Trajana.

GUÀRDIES, FATXES I BUROTS

Hi mancaven moltes coses, però no un destacament —un cuartelillo, en el llenguatge popular— de la Guàrdia Civil, que ja hem esmentat, situat al bloc número u, a l'entrada del barri. Les relacions dels veïns amb la Guàrdia Civil del barri no van ser, en general, especialment conflictives, tot i que quan el general Franco visitava Barcelona els agents havien de retenir, durant l'estada del dictador, els cinc o sis elements considerats subversius, titllats de comunistes o genèricament de rojos, que vivien al barri. Hi ha qui afirma, en contra d'una suposada imatge de "germanor", que al destacament de la Guàrdia Civil s'apallissava de valent.

El 12 d'octubre de 1955, coincidint amb la festa de la Mare de Déu del Pilar, patrona del cos, es va celebrar l'acte de benedicció i lliurament de la bandera d'aquest destacament de la Guàrdia Civil, que, segons els diaris de l'època, va ser regalada per industrials, pagesos i veïns. A més a més del comandant del Terç de la Guàrdia Civil, hi van assistir representacions de l'Ajuntament de Sant Adrià i el cap de la Falange Española Tradicionalista i de las JONS del districte IXè. L'acte va comptar amb l'entusiasta participació de la Banda de Música de la Creu Roja de Sant Adrià de Besòs.

Els corrents d'aigua a Sant Adrià de Besòs en un mapa del Servei Cartogràfic de la Mancomunitat de Catalunya

La relació que la majoria dels veïns mantenia amb unes quantes famílies d'ideologia falangista, afavorides per les autoritats a l'hora d'obtenir pisos a Via Trajana, no era gens bona, i en especial amb uns quants d'aquests personatges que es passejaven amb la pistola al cinturó i creien que la seva militància política els donava dret a consumir als bars sense pagar o a emportar-se productes de franc de les botigues. Finalment van prosperar les denúncies d'alguns veïns i la Guàrdia Civil va confiscar les armes que els falangistes tenien a casa.

Una de les institucions més curioses que tenen a veure amb la història de Via Trajana, tal com recorden els veïns més grans, és la dels burots, una mena d'agents de les duanes municipals que cobraven una taxa pels aliments que entraven a la ciutat de Barcelona o a la de Sant Adrià. En moltes ocasions, els botiguers passaven les mercaderies de nit per tal d'estalviar-se de pagar les tarifes imposades per aquell peculiar sistema heretat de les ciutats medievals. Com a situació extrema, es dona el cas que, en alguna ocasió, els burots

Entre les mancances més evidents que patien els veïns de Via Trajana figuraven els serveis elementals, començant pels carrers, que es trobaven sense asfaltar i els dies de pluja es convertien en pràcticament intransitables

havien arribat a inspeccionar fins i tot les caixes de morts per assegurar-se que es tractava efectivament del trasllat d'un difunt d'un municipi a un altre i no d'una treta per a amagar productes que havien de pagar impostos. Els burots ho capgiraven tot: carros, camions, mocadors de fer farcells, cistells... i tenien preferència pels productes més buscats en l'època de la postguerra, com l'aviram, els conills i els ous, i en canvi hi havia alguns aliments que estaven exempts de pagar impostos, com ara les arengades.

Al marge dels que afectaven els veïns de Via Trajana, hi havia burots en diversos indrets "fronterers" de Barcelona, com els límits amb L'Hospitalet o la carretera d'Esplugues, les estacions de tren i, en general, les principals cruïlles de carreteres.

Aquesta preocupació per combatre el tràfic comercial no autoritzat en temps de penúria i de gana contrasta amb la facilitat amb què moltes persones i famílies es van enriquir, a l'ombra del règim franquista, especulant amb articles de primera necessitat. Eren els anys de glòria de l'estraperlo.

MOLTES NECESSITATS NO COBERTES

Entre les mancances més evidents que patien els veïns de Via Trajana figuraven els serveis elementals, començant pels carrers, que es trobaven sense asfaltar i els dies de pluja es convertien en pràcticament intransitables. Per poder passar d'una banda a l'altra s'havien de col·locar uns gruixuts taulons de fusta.

No hi havia clavegueram i, per tant, les aigües residuals s'havien d'eliminar mitjançant pous negres, amb el perill latent que això significava des del punt de vista sanitari. Hi podríem afegir encara la precarietat de les instal·lacions elèctriques, que fallaven en caure quatre gotes i deixaven tot el barri a les fosques (malgrat la inauguració solemne, oficial i propagandística realitzada el mes d'agost de 1953 amb assistència de les autoritats municipals), i el sistema d'aigua de dipòsit —en lloc de l'aigua corrent—, que suposava una nova amenaça per a la salut.

Un dels moments més difícils que va viure Via Trajana van ser les inundacions del 1962, que van causar una gran mortaldat a Catalunya, especialment a les comarques del Vallès. El desbordament del riu Besòs i de la riera d'Horta, que discorria a cel obert, va provocar la inundació de bona part del barri i alguns dels veïns que vivien a la part més propera al pont van haver de ser evacuats amb barques. La majoria dels afectats van ser acollits en altres cases del barri, mentre paral·lelament a tot Barcelona s'organitzava una campanya de recollida de diners i d'estrís que podien faltar als afectats.

Aquell any 1962 van abundar els fenòmens meteorològics, i així, el mes de desembre va caure una gran nevada sobre tot Catalunya que va provocar moltes incomoditats a la majoria dels veïns, però també va ser motiu de moltes alegries, especialment per als més menuts d'aquella època, que encara avui recorden amb enyorança uns moments que eren de felicitat al marge de les penúries concretes.

METRO i TRAMViA

Els veïns de la Verneda en general i de Via Trajana en particular van poder utilitzar, des de sempre, els tramvies números 70 i 71, que sortien de la plaça de Catalunya i del carrer de Trafalgar, respectivament, i comunicaven amb el municipi de Sant Adrià. Tots dos van passar moltes peripècies al llarg de la seva vida, amb modificacions i alteracions del recorregut, fins que van ser suprimits el 1965 i substituïts per autobusos gràcies a la miopia de l'Ajuntament d'aleshores i la manca d'una política clara respecte al transport públic. El 70, que passava per Pere IV, la carretera de Mataró i molt a prop de Via Trajana, va patir sovint les riuades que s'emportaven els passos que li permetien creuar el riu Besòs.

Una millora important, des del punt de vista del transport, es va produir l'any 1982, potser quan ja era massa tard per a capgirar l'orientació que havia pres el barri, amb la prolongació de la línia 4 del metro entre les estacions de Selva de Mar i de la Pau, que va ser inaugurada pel president de la Generalitat, Jordi Pujol, i l'alcalde de Barcelona, Narcís Serra. El 1997, l'estació de la Pau es va connectar també amb la recentment inaugurada línia 2, que en el moment de redactar aquest llibre presta servei entre Pep Ventura, a Badalona, i el Paral·lel, però que a partir del 2012 hauria d'arribar a la nova Terminal 1 de l'aeroport de Barcelona, per una banda, i al centre de Badalona, per l'altra, tot establint connexió amb la línia 1, la popular vermella.

El metro ha comportat beneficis per a la zona i també per als veïns de Via Trajana, és clar. Més mobilitat, innegablement. També una nova dimensió urbanística del carrer de Guipúscoa que, tard o d'hora, repercutirà positivament en la batalla de Via Trajana per la millora definitiva i incontestada.

Una millora important es va produir l'any 1982, amb la prolongació de la línia 4 del metro entre les estacions de Selva de Mar i de la Pau

ble. Però l'existència de les línies del metro contribueix també a fer definitivament inviable la gran utopia, el gran somni dels veïns: el soterrament de les vies del ferrocarril. Tot i això, s'hauran de cobrir i existeix també el compromís de pal·liar amb pantalles acústiques el soroll produït pel pas dels trens.

Molts anys després de la seva inauguració, el barri de Via Trajana tenia pendents les reivindicacions elementals de la primera època: l'asfaltatge dels carrers, la instal·lació de l'aigua corrent a les cases i la construcció d'un sistema de clavegueram eficaç. Moltes d'aquestes demandes van ser

Portada del llibre de Rafael Pradas

assumides finalment per l'Associació de Veïns, que es va constituir el 1977 amb el nom d'Associació de Veïns Verneda Baixa-Via Trajana i que es va fer càrrec també de la gestió del Centre Social, on se celebraven activitats diverses, com ara ping-pong, cinema, ball, teatre, música, sopars i activitats per a la gent gran. Durant molts anys va funcionar, entre d'altres, la Peña Manolo Escobar.

Les reivindicacions dels veïns van ser decisives perquè Via Trajana acabés la dècada dels seixanta comptant també amb l'escola pública de la Verneda, la llar d'infants El Vuit, dos clubs de futbol, amb el Trajana com a referent, i un club de petanca.

EL BARRI CANVIA

Cap als anys setanta va començar a canviar decisivament la vida del barri. En allò bo i en allò dolent. Al final del franquisme, la majoria dels veïns, després de vint anys pagant les amortitzacions mensuals que havia fixat el Patronat Municipal de l'Habitatge, es van convertir en propietaris dels seus pisos. Gràcies a això, molts d'ells es van decidir a introduir millores a les cases i als patis comunitaris, la majoria de les vegades tirant personalment de pic i pala i treballant en colla. Intentaven pal·liar així la deixadesa de les administracions que en el seu moment havien estat les promotores (en el cas de Via Trajana, l'Ajuntament; en el cas de la veïna La Pau, l'Estat), però ja era massa tard per a resoldre una infecció amb cataplasmes. La deserció de les administracions que tenien responsabilitats en la conservació dels habitatges, la construcció d'equipaments i la regulació, ni que fos mínima, de les condicions en què es produïen els intercanvis d'habitatges i les ocupacions no autoritzades de pisos buits va contribuir que Via Trajana, com altres polígons semblants,

es convertís progressivament en un gran contenidor de problemes individuals i col·lectius. Els problemes econòmics, personals i familiars, la violència i la delinqüència van fer la resta.

Una de les conseqüències de la forta crisi econòmica de principis dels setanta, la coneguda popularment com a crisi del petroli, va ser un fort creixement de l'atur i de la consegüent economia submergida mitjançant treballs esporàdics de la dona a casa. També van créixer els problemes socials vinculats al tràfic de drogues, una alternativa que es va anar consolidant més enllà de la cobertura dels problemes d'un moment determinat. La delinqüència, més gran o més petita, es va fer endèmica a Via Trajana.

Una de les poques protestes massives del veïnat es va produir a favor del soterrament de les línies d'electricitat

Aquesta situació de crisi encara es reforçaria més amb les grans transformacions laborals i productives derivades de la reconversió industrial, que tenia com a finalitat modernitzar el teixit industrial de Catalunya i d'Espanya però que va suposar la destrucció de centenars de milers de llocs de treball. Una nova crisi econòmica hauria de fer la seva aparició a partir de 1992, i en el 2008 el món ha hagut d'enfrontar-se a l'esclat d'una situació sense precedents que ha obligat a mobilitzar tota mena de recursos, però que com sempre ha colpejat els treballadors i les capes socials més indefenses.

En aquest context, és obvi que la manca de ciutat, l'aïllament, va actuar com un element que va facilitar l'extensió dels problemes relacionats amb la droga i la marginació. Un exemple anecdòtic ens indicarà de què estem parlant: Quan un desconegut s'acostava al barri, una sèrie de xiulets, que se sabia ben bé d'on procedien, alertaven de la seva presència. És fàcil imaginar perquè es produïen els avisos.

Via Trajana havia entrat, és clar, en una via molt difí-

El barri va patir durant molts anys problemes de subministrament elèctric a causa de les deficient instal·lacions

cil de desestructuració social. Una de les conseqüències en va ser la falta d'una resposta organitzada, col·lectiva, a les deficiències del barri més enllà de les demandes puntals. Una de les poques protestes massives del veïnat es va produir a favor del soterrament de les línies d'electricitat, ja que la llum marxava pràcticament cada vegada que plovia. Un fet fortuït (la coincidència que el barri es quedés a les fosques el dia que donaven un programa de televisió seguit massivament, en concret un capítol de la sèrie de dibuixos animats Marco en què hi havia el desenllaç de la trama, quan el protagonista es trobava finalment amb la seva mare) va encendre els ànims dels veïns, que es van fer sentir amb força i van tallar els carrers de Santander i de Guipúscoa en una jornada en què, a més a més, jugava el FC Barcelona i molta gent s'afanyava per arribar al camp; no van parar en les seves protestes fins que les instal·lacions elèctriques van ser soterrades. ❖❖❖

estudis

Manuel Fuentes / Pilarín Bayés

PETITA HISTÒRIA DE SANT ADRIÀ DE BESÒS

Una publicació de l'Ajuntament de Sant Adrià de Besòs del 2007, amb il·lustracions de la dibuixant Pilarín Bayés dirigida a la infància i joventut adriana per donar a conèixer l'evolució de la ciutat al llarg del temps i crear sentiments d'identitat.

LA PREHISTÒRIA (VENIM D'UNA MAR D'AIGUA)

Avui he pujat a la Conreria, una de les muntanyes de Badalona, i he vist cases, moltes cases, un mar de cases a la vora d'un mar d'aigües. Si no fos pel Besòs i el mar no hauria pogut saber on era Sant Adrià, perdut entre Barcelona, Badalona i Santa Coloma.

Però no sempre ha estat així. Si poséssim en marxa el rellotge del temps i marxéssim un milió d'anys enrere, tot seria diferent. On és ara Sant Adrià?

Tot ha desaparegut, som al pliocè, la darrera època del període terciari. Els nostres parents més antics, els australopitecs, tot just acaben de néixer. No hi ha res al pla de Barcelona, la mar ho cobreix tot, tot és aigua, les onades es passegen per allà on al cap de molts anys hi haurà les cases de Sant Adrià; el mar s'endinsa en direcció a Montcada formant una immensa badia, al fons es pot veure el riu que es va obrint pas cap al mar. L'aigua banya els peus de la muntanya de Montjuïc i la petita muntanya on s'assentarà Sant Adrià.

El rellotge que fa avançar el temps es torna a posar en marxa, però ara va cap endavant: 900.000, 500.000, 100.000... i s'atura 10.000 anys abans d'ara.

Ara veig com les terres que porta el riu, les herbes, les branques i els arbres que arrossega, es barregen amb les sorres i les pedres que els corrents marins van portant cap a la costa, i tot junt es va dipositant en capes i, a poc a poc, van posant terra on abans hi havia mar. I el que abans era ple

d'aigua, a poc a poc, centímetre a centímetre, any rere any, es va cobrint de terra i van apareixent les terres en què es fundarà el nostre poble.

Els anys passen lentament i la terra segueix guanyant terreny al mar. Els materials arrossegats pel riu es van dipositant i posant en capes, formades per graves, llims i sorres, i van recobrint aquesta plana del delta. Però l'aigua neta, cristal·lina, que porta el riu des de les muntanyes fa créixer moltes plantes, i d'entre les plantes petites apareixen arbres cada cop més grans. En aquesta nova terra, la vida s'agafa fort i les plantes ho van envaint tot. I després de les plantes... els animals. Animals salvatges que viuen al voltant i dins del riu entre les espesses salzedes i vernedes, joncars i canyars de vegades impenetrables: porcs senglars, linxs, guineus, llops, llebres, conills, ànecs... i moltes aus aquàtiques i ocells. Ah!, i mosquits, una munió d'insectes que et falten mans per apartar-los.

El Besòs, capritxós, va cercant camins diversos gratant la terra tova, ara va per aquí, un altre dia que ve més fort busca una altra sortida per allà, i a l'entremig queda una petita illa. Un altre any seguirà una nova senda i l'anterior quedarà taponada per les sorres que porten les onades del mar i la resta del braç del riu esdevindrà una petita bassa i de vegades una llacuna, alguna de les quals serà de tal grandària i profunditat que hi haurà pescadors que en viuran. El terme de la nostra ciutat és ara terra i aigua, vora la mar.

EL NEOLÍTIC

El temps segueix la seva marxa imparabile i ens acostem cap al neolític. Sant Adrià segueix amb part del terme sota la mar; la línia de la costa arriba quasi als peus del turonet on naixerà el futur poble, i les ribes del riu estan cobertes d'arbres.

Atenció! Per entremig dels arbres es mou alguna cosa, un home que està caçant.

Manuel Fuentes i Vicent, historiador de Sant Adrià de Besòs.
Pilarín Bayés, dibuixant, il·lustradora i pintora.

A Sant Adrià han arribat els primers pobladors! Som a l'any 3.500 abans de Crist.

I com sabem que hi va haver habitants en aquest lloc fa mes de 5.500 anys?

La recerca no va ser fàcil, però l'any 1954, els arqueòlegs del Centre Excursionista de Santa Coloma van trobar un poblament iber en el turonet on avui s'aixeca l'hospital de l'Esperit Sant, a les terres d'unes bòbiles, que hi havia entre Sant Adrià, Badalona, i Santa Coloma. Unes bòbiles que han desaparegut sota les cases, arran de la forta onada constructora que ha anat construint i deixant el terme sense un pam de terra lliure.

El que van trobar del poblat era un agrupament de fons de cabana, amb molts senyals d'haver estat habitat durant un període llarg de temps, probablement segles. Pel que fa als pobladors, es pensa que era un poble de recol·lectors, caçadors i pagesos o agricultors elementals i, més tard, també pastors sedentaris del final del Neolític.

La primera vegada que apareix el nom del poble en un document és el 20 de febrer de 1012

Les cabanes tenien una planta circular d'1,2 metres de diàmetre. Per construir-les empraven troncs d'arbre que clavaven en el sòl per fer les parets i els sostres, i una barreja de fullaraca, branquillons i terra per cobrir-ho tot. Les cabanes estaven agrupades formant un poblat d'uns 300 per 200 metres d'extensió.

Les restes trobades es caracteritzen per l'abundor de sílex (raspadors, ganivets, destrals de pedra polida), de ceràmica llisa negra, a voltes carenada, i també de ceràmica negra amb ratlles incises. Entre les deixalles, abunden les closques de marisc i els ossos. Entre les troballes del terme destaca una pedra de moldre d'aproximadament 40x35 cm.

El que avui coneixem com a Pla del Besòs era, en aquell temps, tot ple de maresmes i aiguamolls fins a uns 500 metres més amunt de l'actual pont de Santa Coloma. El mar, per banda i banda, arribava fins al que avui coneixem per carretera de Mataró, de manera que aquest turó era com una península força resguardada. Això i l'abundància de aliments que representava la pesca devien determinar l'establiment d'aquesta gent en aquest lloc.

Cap a l'any 218 abans de Crist, comença la invasió romana de Catalunya i, poc després, en el turó anomenat Dalt de la Vila, de Badalona, es va fundar un campament per acollir els veterans de les legions romanes, anomenat Baetulo. Els historiadors diuen que en aquesta època encara hi havia

restes de la badia, i que aquest amagatall marí natural era aprofitat com a port de Baetulo. Qui hauria dit que més de dos mil anys abans del Fòrum, Sant Adrià ja tenia port? No avancem esdeveniments i seguim amb els romans!

També de l'època romana són les bòbiles al voltant de les quals es van trobar les restes neolítiques. Les bòbiles eren forns per coure rajoles i normalment es construïen prop del terral d'on s'extreia l'argila (fins fa pocs anys encara hi havia rajoleries en aquesta zona). El pas del temps es tornà silenciós i fosc, inaccessible al nostre coneixement, i passaran uns quants segles fins que tornem a saber res dels que habiten les terres de Sant Adrià.

SANT ADRIÀ I ELS MOLINS

Cap al segle X sembla que es van construir els primers molins a Sant Adrià, ja que aquí hi havia les condicions ideals per construir-los, aprofitant les aigües del Besòs com a força motriu per posar-los en funcionament. L'aigua arribava al molí mitjançant una resclosa i una sèquia, que li donaven la força suficient per fer girar la turbina que, mitjançant engranatges, activava les pedres del molí per moldre el gra.

I és així com trobem la primera referència dels inicis del nostre poble. Es tracta d'un pergami escrit en llatí i datat el 21 de desembre del 965, on es parla per primera vegada de dos molins que hi havia al riu Besòs (nom que deriva del mot *bisauicii* que vol dir 'dues salzeredes', pels boscos que hi havia a banda i banda del riu).

ELS PRIMERS DOCUMENTS SOBRE EL POBLE

La primera vegada que apareix el nom del poble en un document és el 20 de febrer de 1012. En aquest document el bisbe de Barcelona, Deodat, dona a la Canonja de la seu de Barcelona terres, boscos, vinyes, horts i prats que tenia cap a aquest indret, llevat dels «molins de l'església de Sant Adrià»; església que sembla que fou construïda uns anys abans.

El 1013, el bisbe Deodat signa un altre document, també de donació a la Canonja de la seu de vinyes, cases i corrals, així com dels horts i colomars que hi ha a l'altra banda del riu Besòs, a més de la mateixa església de Sant Adrià. Així, doncs, es pot afirmar que, pràcticament des de la seva aparició, el poble de Sant Adrià va pertànyer al bisbat de Barcelona.

La vida a Sant Adrià a l'inici del segon mil·lenni no era fàcil, i els pocs habitants es guanyaven la vida amb el conreu

de verdures i llegums, aprofitant les basses del riu per amarrar el cànem, amb petits ramats i aviram de corral, o fent petites caceres als boscos que hi havia a banda i banda del riu. Un petit poble tranquil amb els peus a l'aigua i el cap al sol, ja que bona part del seu territori encara estava plena d'estanys, joncars i fangars, que causaven una considerable mortalitat als que hi vivien pels voltants.

Hem dit que Sant Adrià era un poble tranquil, encara que de vegades no gaire, ja que per aquí passava la via Marina o Lanera, la romana Via Augusta, camí que enllaçava Barcelona amb França i que posteriorment va ser coneguda com a Camí antic de València, fet que comportava un trànsit considerable de vianants, i vehicles.

Sant Adrià era «lloc forà» de Barcelona, i això suposava l'obligació de fer un pagament a canvi del dret a refugiar-se a la ciutat, en cas d'atac.

LA BARONIA EPISCOPAL

A l'època medieval hi havia molts senyors feudals que governaven part del territori, sota l'autoritat del rei o comte rei, com era el cas de Catalunya. El senyor de Sant Adrià, el baró, era el bisbe de Barcelona. Molts historiadors pensen que la baronia va ser una mercè rebuda pel bisbe de Barcelona del comte Borrell II, per la participació del bisbe i els seus

Sant Adrià era «lloc forà» de Barcelona, i això suposava l'obligació de fer un pagament a canvi del dret a refugiar-se a la ciutat, en cas d'atac

servents en la defensa de Barcelona l'any 985. El bisbe era el senyor de Sant Adrià, fet que vol dir que tenia domini ple, absolut i lliure sobre béns immobles (cases i terrenys) i, a més, administrava la justícia. La baronia estava a càrrec d'un batlle que era nomenat directament pel bisbe.

ELS IMPOSTOS

Els habitants de Sant Adrià, com els de tots els pobles, viles i ciutats —ja fossin propietaris o llogaters, masovers o forners—, com a súbdits i vassalls del bisbe de Barcelona, baró i senyor jurisdiccional del lloc i terme de Sant Adrià de Besòs, havien de pagar uns impostos.

Entre altres impostos, els nostres avantpassats es veien obligats a pagar el delme, és a dir, la desena part de tots el que es cultivava i recollia del camp, i també la part corresponent al bestiar, a l'aviram i a tot el peix pescat a les platges del terme, i les primícies, que era el dret del senyor a rebre els primers fruits.

UN MONESTIR I UN SANT MEDIEVAL

Corria l'any 1092 i Bertran era bisbe de Barcelona, com havia estat monjo del monestir de Sant Ruf a Avinyó, ciutat del sud de França. El bisbe va voler fundar un monestir d'aquella orde i se li va acudir de situar el monestir a Sant Adrià. Amb la col·laboració del comte Ramon Berenguer, va fer venir un grup de monjos de Sant Ruf i els va donar uns terrenys al costat de l'església per fundar-hi un cenobi, un lloc de vida en comú, que seguís la regla de l'orde dels Canonges Regulars de Sant Agustí, que imposava la vida en comunitat sota la direcció d'un prior i una disciplina religiosa que en aquells temps era molt relaxada.

Ben aviat, els monjos van començar a treballar en la construcció del monestir. Però en aquells temps les construccions eren lentes i els monjos es van haver d'accontentar amb una casa sense gaire luxes al costat de l'església, a treballar per mantenir-se i a dedicar bona part del seu temps a les oracions i als cultes a què els obligava la seva regla. Malgrat el suport del bisbe, que l'any 1094 els va donar el cens de Sant Adrià, els diners eren escassos.

Uns anys abans, exactament el 1060, havia nascut a Barcelona Oleguer, el fill del secretari del comte de Barcelona. Oleguer va preferir la humilitat de la vida monàstica, va deixar els càrrecs de la Seu i va entrar al monestir de Sant Adrià, on amb el pas dels anys va arribar a prior. Però el comte el va nomenar Bisbe de Barcelona i després va arribar a arquebisbe de Tarragona.

Oleguer guardava molts bons records de la seva estada a Sant Adrià i va aconseguir que, el 1104, el comte concedís al monestir el delme de les naus que arribessin al port de Barcelona, així com la part de les naus preses als enemics en alta mar. Aquest delme era conegut com *mari ibi*. Per les seves virtuts Oleguer va ésser proclamat sant.

Però els monjos no van tenir ni prou temps ni prou diners per construir un gran monestir, ja que l'any 1114 un nou intent d'atac a la ciutat de Barcelona, que es va frustrar, va portar com a conseqüència la destrucció dels pobles de la rodalia, entre ells les poques cases que formaven Sant Adrià i el seu monestir. Aquest fet va espantar els monjos, que van decidir traslladar-se a Santa Maria de Terrassa, d'on posteriorment van marxar cap a Barcelona. Per tant, no és estrany que no s'hagi trobat cap document que faci referència

a la construcció de l'edifici. Tan sols un document de l'any 1340, on es diu que no queda cap resta del monestir.

EL CASTELL, PALAU, ALBERG O CASA DEL BISBE

Normalment, les baronies i altres territoris dels senyors medievals quedaven circumscrites per un castell de terme (castell termat) on vivia el senyor. El senyor de Sant Adrià, que era el bisbe de Barcelona, ja tenia un palau a la ciutat comtal. A Sant Adrià, hi tenia tan sols una casa gran, prou gran, potser, si es compara amb les petites cases de pagès del seu voltant. Queda també palès en molts documents dels segles XIV i XV, que per aquí vingueren els bisbes i dignataris eclesiàstics a passar algunes temporades, ja que aquests documents estan signats en el palau, castell o alberg del bisbe a Sant Adrià.

La primitiva església del segle X era petita, es trobava al capdamunt del petit turó de 14 metres, a la part més elevada del poble

La situació de Sant Adrià, a la vora de la via Marina, va permetre que en aquest castell pernoctessin alts personatges i fins i tot reis, que aprofitaren l'estada per signar documents en què es fa constar l'alberg del bisbe com a lloc de signatura. Entre aquests reis hi ha Jaume II el 1292, Alfons III el 1317 i Pere III el 1373.

Aquest casalot fou construït amb les restes de l'antic monestir i, si bé està confirmada la seva existència, no és menys cert que no es gastaren gaires diners en la seva conservació. La deixadesa i el temps anaren malmetent aquesta casa. Així, el 1625 s'obre un expedient informatiu per estudiar la possibilitat de llogar les quatre parets que resten del castell per reparar la parròquia.

L'ESGLÉSIA DE SANT ADRIÀ

Segurament, la primitiva església del segle X era petita, sense gaire rellevància arquitectònica, potser romànica en els seus inicis. Es trobava al capdamunt del petit turó de 14 metres, a la part més elevada del poble, ja que, com hem esmentat anteriorment, els nombrosos aiguamolls feien del terme un terreny malsà, cosa que va alentir el seu poblament. I va ser al voltant de l'església que es va constituir el nucli inicial de Sant Adrià.

Les esglésies, en aquells temps, a més de la funció religiosa aglutinaven la vida social de la comunitat; en elles s'acollia la gent i en els seus albergs s'hi custodiaven les collites

dels que no disposaven de lloc, alhora que eren els centres de trobada i reunió i, fins i tot, era on es feien els testaments. Els alts i forts campanars servien també com a castell amb matacans i espitlleres, i eren el lloc de refugi en cas d'invasió. En aquestes circumstàncies no és estrany que l'església de Sant Adrià, com a molts altres llocs, donés nom al poble.

Però el poble era pobre i també l'església; el 1508, el visitador del Bisbe va escriure «lo rector no tenia casa i habitava a Badalona i tenia 4 parroquians».

Durant el mandat del bisbe Joan Sentís (1622-1632) es van fer reformes importants, en agraïment de les quals es va posar a la façana de l'església l'escut del bisbe, que encara avui podem veure al costat de la porta esquerra del temple.

Malgrat les reformes, al final del segle XVII, l'església i el castell es trobaven tan abandonats que les parets estaven foradades i no hi havia ni sostre, la qual cosa obligà a treure'n el Santíssim Sagrament. Tot estava tan malament que no hi havia capellà que hi volgués anar i van encomanar la rectoria al rector de Santa Coloma.

El 1936 l'església va ser cremada i, en finalitzar la guerra civil, el 1939 es va traslladar provisionalment a una part de l'edifici de les escoles parroquials del carrer Ricard (que havien estat regides pels germans gabrielistes abans de la guerra). L'església actual es va acabar de construir cap al 1965.

UN POBLE MOLT POBRE

Abans hem parlat de com era la vida dels pocs habitants del poble, però de vegades, les circumstàncies eren molt dolentes i un testimoni de 1625 diu que no hi ha més que tres o quatre cases de vassalls pobríssims i miserables.

La pobresa dels habitants del poble, per les difícils condicions de vida en aquests terrenys, es va veure agreujada amb la invasió francesa de 1697, en què cremaren la població

EL RIU BESÒS, LES BESOSSADES I ELS PASSADORS

El riu Besòs ha estat, com ja hem anat veient, l'eix fonamental de la vida de Sant Adrià ja que és el responsable de la formació del delta i, per tant, del nostre territori.

El riu, que pertany al sistema hidrològic mediterrani

català, es caracteritza per tenir un curs torrencial, fet que comporta que les terres baixes pateixin abundants i fortes riuades (besossades), que han provocat molts danys, però que també li han permès guanyar terreny al mar.

El riu recull les aigües de bona part de la conca del Vallès Oriental, de part de l'Occidental i d'un sector d'Osona, mitjançant una gran quantitat d'afluents caracteritzats per tenir uns recorreguts curts (entre vint i vint-i-cinc quilòmetres)

A la darrera gran besossada, el 1962, els aiguats de la nit del 25 de setembre i dels dies 4 i 7 de novembre van obstruir el pont del tren, a prop del mar, i van inundar les dues vores del riu, en especial la banda dreta, el barri de la Catalana

amb un gran desnivell (uns 800 metres). Els afluents més importants són: el riu Ripoll, la riera de Tenes i la riera de Caldes. Pren el nom de Besòs des de la confluència dels rius Congost i Mogent. Un cop juntes les aigües de tots dos rius a prop de Montmeló, el Besòs desemboca a la mar Mediterrània a Sant Adrià de Besòs, on forma un delta.

La part més important del cabal del riu està formada per aigües subterrànies, les aigües superficials, a l'actualitat, són molt minses

Antigament el riu tenia també els següents trets: 1) La forma plana del delta impossibilitava una conducció única i regular fins al mar i, a més, la poca profunditat propiciava els desbordaments i els canvis constants de la direcció del llit fluvial. 2) El traç divagador del riu, amb creació de nous i desaparició d'antics llits, fa que als segles IX, X i XI el riu presenti un panorama força diferent de l'actual, amb dues grans branques unides per conduccions suplementàries que formaven petites illes ermes que s'anomenaven *calveres*.

Hi ha constància històrica de diverses besossades, entre les que destaquem: la de l'any 1135, en què va quedar destruït el molí d'Estadella; a la del 1459, les aigües arribaren a un quilòmetre i mig fora del llit; el 1617, el pla es va cobrir d'aigua; el 1844, el riu es va emportar un carruatge amb el conductor, tres passatgers i quatre mules; el 1846, els passadors van rescatar la diligència de França i els seus passatgers moments abans d'una forta besossada; el 1898, la riuada va convertir el pla en llac, van venir barques de Barcelona i Badalona per auxiliar als habitants de les masies que havien quedat aïllades enmig de les aigües i es va des-

truir el pont de la carretera. A la darrera gran besossada, el 1962, els aiguats de la nit del 25 de setembre i dels dies 4 i 7 de novembre van obstruir el pont del tren, a prop del mar, i van inundar les dues vores del riu, en especial la banda dreta, el barri de la Catalana.

Però, els antics adrianencs van fer de la desgràcia, una benedicció, i de les aigües descontrolades, una font d'ingressos: es van convertir en passadors, els que ajudaven a passar el riu en temps de fortes aigües.

Bàsicament, utilitzaven dos sistemes de transport: 1) Per als vianants es preparaven les passeres, que eren una mena de ponts mòbils, fets amb llargs taulons de fusta, que permetien el pas per sobre de l'aigua, els fangs i les sorres. Quan les condicions no ho permetien, utilitzaven la tracció humana, passant les persones a coll-i-be.

2) Per als vehicles, disposaven de bestiar de tir (cavalls, muls o ases) que ajudava que els vehicles no fossin emportats pel corrent i arribessin sans i estalvis a l'altra riba.

Abans hem fet esment al caràcter divagador del riu que, sovint, en quedar taponada la desembocadura al mar, n'obria una de nova i l'anterior restava convertida en bassa o llacuna. Les aigües superficials i el creixement dels dipòsits freàtics acumulats al subsòl ajudaren a la creació d'aquestes basses o llacunes. A la banda esquerra del riu Besòs també s'ha constatat l'existència de dues depressions a causa d'aiguamolls, conegudes amb el nom de Gorg.

Francesc Zamora (final del segle XVIII) diu que a un i altre marge del riu hi ha tres o quatre llacunes que amb el fred de l'hivern s'omplen d'aus estranyes i ocells: ànecs, flamencs, faisans...

SANT ADRIÀ HA ESTAT SOTMÈS A INTENTS D'ANNEXIÓ PER PART DELS POBLES GRANS DEL SEU VOLTANT

Sembla que van ser sobretot les extraccions d'aigua, que va fer primer l'agricultura i després la indústria, les causes de la desaparició de les aigües superficials i freàtiques. Però aquestes aigües subterrànies apareixen quan menys t'ho esperes i han estat les responsables de les obres de la plaça de la Vila, ja que havien negat i, per tant, inutilitzat la tercera planta de l'antic pàrquing soterrani.

ELS INTENTS D'ANNEXIÓ

Durant pràcticament tota la seva existència, Sant Adrià ha estat sotmès a intents d'annexió per part dels pobles grans del seu voltant. L'Ajuntament de Santa Coloma va aprofitar la destrucció del poble pels francesos, el 1697, per demanar l'agregació de Sant Adrià al seu poble, però el Bisbe s'hi va oposar. De nou, el 1867, l'Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet proposà que el poble de Sant Adrià de Besòs fos agregat al de Santa Coloma, perquè no tenia més de 39 veïns i, segons la nova llei, s'hauria hagut de suprimir. Finalment, no es va agregar.

El 1929, Barcelona, que havia anat agregant-se municipis de les rodalies, va aconseguir que el Reial decret del 5 de març de 1929 fes oficial la desaparició de Sant Adrià com a municipi i el seu terme fou mig partit, seguint l'eix del riu, entre Barcelona i Badalona.

El poble de Sant Adrià no va acceptar aquest decret, i va aconseguir la paralització del decret el 1932. Per fi, el 22 d'abril de 1958, en sentència dictada per la Sala IV del Tribunal Suprem es va anul·lar el decret i Sant Adrià tornà a existir oficialment.

EL DESPERTAR DE SANT ADRIÀ (SEGLES XVIII I XIX)

Durant el segle XVIII Sant Adrià va créixer demogràficament i econòmicament: per una banda, l'expansió de les terres de conreu i de regadiu i, per altra banda, l'alliberament del comerç amb Amèrica el 1778 (fins llavors tancat als catalans) donen un impuls a l'economia i Sant Adrià en surt beneficiat.

Però, també, els episodis d'epidèmies de febres terçanes i de febres pútrides produeixen grans mortaldats que van alentint el creixement de la població.

El 1773, un fabricant d'indianes —teles de fil o cotó pintades per una sola cara— de Barcelona demana permís per instal·lar un prat de blanqueig de les teles de la seva

fàbrica i altres usos que calguessin, entre els barris de la Mina i la Catalana. Aquest fet es podria considerar com la primera vegada que a Sant Adrià s'instal·la una fàbrica o una part d'un procés industrial.

La guerra de la Independència (1808-1814) va representar un altre cop dur a la precària situació econòmica del poble, ja que durant l'ocupació, a més de ser en part incendiada —en desaparegué l'arxiu—, hagué de mantenir les tropes no només amb diners sinó també amb espècies.

Malgrat aquest caminar endavant i endarrere, amb creixement i retrocés econòmic, el nombre d'habitants de Sant Adrià va passar de 59 habitants el 1718 a 225 el 1819.

El 1828, aprofitant l'abundància d'aigua a la carretera de la Mina, es va construir una quadra de blanqueig i aprest, que funcionava amb la força de vapor, anomenada Can Pungem, que comptava amb uns 60 obrers.

En aquella època, els conreus més freqüents eren el blat, la civada, la ceba i el cànem.

Les epidèmies de còlera del 1834 i 1865, la de tifus del 1855 i les guerres carlines van provocar una pèrdua de població i una davallada econòmica.

L'any 1900, la població de Sant Adrià arriba als 418 habitants. Es va aprofitant el terreny com a camps de cultius i Sant Adrià esdevé un dels abastadors de fruites i verdures de Barcelona. A la matinada, la filera de carros plens de productes de la terra iniciava el seu camí cap al mercat del Born

Un fet de gran importància en la vida econòmica de Sant Adrià va ser l'aparició, l'any 1885, de l'ordenament del rec de «Mina y acequia de Santa Coloma de Gramenet, Sant Adrià de Besòs y Badalona», que va permetre un millor aprofitament de les aigües i l'augment de les superfícies de cultiu.

El 1888 s'inaugura la línia de tramvia a vapor de Barcelona a Badalona, que tenia un baixador a Sant Adrià.

Cap al final del segle XIX, en Juli Parellada va comprar les restes de la porta de l'església del convent de la Mare de Déu del Carme, de l'orde mendicant dels Carmelites Calçats de Barcelona (1293-1381). Aquesta església fou destruïda

l'any 1835 en una revolta ciutadana. Les restes foren portades a la masia de cal Tondo, a tocar del Besòs, on en Juli sembla que volia edificar una església. Durant més de cent anys restaren en aquest lloc fins que les obres de la ronda Litoral, l'any 1991, els obligaren a deixar l'antiga ubicació i foren traslladades a l'illa que hi ha entre els dos ramals en què es divideix el carrer del Tibidabo, al barri de la Verneda de Sant Adrià. Ara les restes de la porta són conegudes com l'Arc de Sant Adrià.

LA GRAN EMPENTA: 1900-1936

L'any 1900, la població de Sant Adrià arriba als 418 habitants. Es va aprofitant el terreny com a camps de cultius i Sant Adrià esdevé un dels abastadors de fruites i verdures de Barcelona. A la matinada, la filera de carros plens de productes de la terra iniciava el seu camí cap al mercat del Born.

Al mateix temps, la proximitat de Sant Adrià amb Barcelona, la proximitat amb el mar, l'aigua del riu i les seves possibilitats com a col·lector de residus industrials, la facilitat de comunicació —ferrocarril i carretera— i el preu del terreny fan que el poble sigui present en el pensament dels industrials. Així, al començament del segle XX s'estableix, al marge esquerre, la fàbrica de derivats del quitrà Vda. Nicolau e hijos, procedent de Badalona.

Durant la segona dècada comencen a aparèixer noves indústries al marge dret, com ara, Hijos y Nietos de Pedro Baurier (1912, tèxtil), Energia Elèctrica de Catalunya, SA (1912, elèctric), Miquel y Widmar SC (1916, químic), Viuda de J. Llandrich (1913, cartró). En el marge dret s'instal·laren, Compañía de Fluido eléctrico (Catalana de Gas i electricitat, SA; 1915, electricitat), Fomento de Obras y Construciones, SA (1915, incineradores), Almacenes de Obras Públicas (1916, construcció), Servicio de Arenas de Barcelona (1917, construcció), Sociedad General Electrometalúrgica SA («El Carburo», 1918, metal·lúrgia).

L'aparició de noves indústries va comportar la vinguda de nous treballadors, una immigració que havia començat

lentament el segle passat i que ara era cada vegada més forta.

Si els primers immigrants no catalans van ser valencians i aragonesos durant la primera dècada, a la segona eren majoritaris els murcians i a partir dels anys vint, els andalusos.

En el procés de creixement industrial no es pot deixar de tenir en compte l'efecte de la Primera Guerra Mundial (1914-1918), en què Espanya es va mantenir neutral, i que va provocar demanda de molts productes, ja que les fàbriques dels països bel·ligerants o bé no funcionaven a ple rendiment o fins i tot van ser destruïdes, fet que va ocasionar un fort creixement econòmic.

Els anys vint apareixen, entre d'altres, les indústries següents: Compañía Española para la Fabricación Mecánica del vidrio (CELO, 1925, vidre), Viñas Goig DASA («la borra»,

El 1928 es va inaugurar el Mercat Municipal, centre del nou eixample de Sant Adrià, que se situava entre el nucli antic i el barri de Sant Joan. L'any següent també va tenir una novetat en el vessant ludicocultural, amb la fundació de l'Ateneu Adrianenc, amb bar i teatre, i on es feien tota mena de festes

1924, d'aprofitament de borres), Servicio de arenas de Barcelona (1929, construcció).

El primer quart de segle, s'observa un creixement del sector secundari i l'inici del terciari, amb una mínima infraestructura de sanitat, ensenyament i administració pública. A partir d'aquest moment, el sector primari a poc a poc anirà perdent força.

En l'onada migratòria del decenni 1920-30 van influir molt les obres del metro (Ferrocarril Metropolità) i les de l'Exposició Universal de 1929. Per a molts immigrants Sant Adrià era més barat i no era gaire lluny de Barcelona. D'altra banda, les fàbriques del marge esquerre necessitaven mà d'obra, i això va fer sorgir la urbanització Font i Vinyals, que anava paral·lela al riu i que va ser l'origen de l'actual barri de Sant Joan Baptista. La població, durant aquests anys, va passar de 494 habitants el 1910 a 8.036 el 1936.

El 1928 es va inaugurar el Mercat Municipal, centre

del nou eixample de Sant Adrià, que se situava entre el nucli antic i el barri de Sant Joan. L'any següent també va tenir una novetat en el vessant ludicocultural, amb la fundació de l'Ateneu Adrianenc, amb bar i teatre, i on es feien tota mena de festes.

Per contra, el crac econòmic del 1929 va afectar negativament l'economia de Sant Adrià de Besòs, que se'n va ressentir, però poc després va seguir la seva remuntada.

L'any 1933, els adrianencs van anar fins a les vies del ferrocarril a veure com, per primera vegada des de feia 85 anys, un tren s'aturava a Sant Adrià, i no per causa d'una avaria. Sant Adrià ja tenia una petita estació: un baixador, on paraven alguns dels trens de rodalies i on no hi havia cap finestreta per comprar els bitllets, que s'havien de demanar i pagar al revisor del tren.

Però Sant Adrià no solament és un poble atractiu per a la indústria. Des de la segona meitat del segle XIX, a la zona de la Mina i de la Catalana, es van aixecar uns berenadors al voltant de les fonts d'aigua que hi havia (conegudes com a mines; d'aquí ve el nom del barri).

LA GUERRA CIVIL (1936-1939) I LA POSTGUERRA

El 7 d'octubre de 1936, l'Ajuntament de Sant Adrià, imbuït per l'ambient laic de l'època, va decidir canviar el nom del poble pel de Pla de Besòs, nom que va quedar registrat en segells i papers oficials i que encara consta en alguna tapa del clavegueram de la ciutat.

Els bombardeigs de l'aviació italiana el 1938, que tenien per objecte atemorir la població i destruir les centrals elèctriques, van motivar la construcció de refugis.

Segons un informe de José Royo, alcalde de Sant Adrià, durant la Guerra Civil es van destruir 36 edificis i 98 van quedar inutilitzats o pendents de grans reparacions, d'un total de 1.206 edificis, fet que representa el 9%.

La instauració de la dictadura no va suposar un temps de pau per a Sant Adrià, ja que un dels seus barris, el Camp de la Bota, era el lloc on a la matinada s'afusellaven els presoners condemnats en judicis sumaríssims. Ben segur que a les orelles d'alguns vells veïns de Sant Adrià encara hi ressonen els trets.

El refugi de la placeta Macià i el monument que hi ha als terrenys del Fòrum són records d'aquells temps horribles,

ja que, com diu el poema al peu del monument, «jo vull la pau, però no vull l'oblit».

La dictadura va suposar per a Sant Adrià convertir-se en el contenidor del que no volia Barcelona, i un del seus alcaldes, en Porcioles, va ser el «malson» de Sant Adrià, com ho recorda el contramonument que va dissenyar el poeta Joan Brossa i que es troba a la biblioteca del carrer Ricart.

L'EXPANSIÓ INDUSTRIAL (1940-1975)

L'onada industrialitzadora va portar la creació, el 1955, del polígon industrial Montsolís, al nord-oest del terme municipal, al barri de la Verneda, al costat del polígon d'habitatges, anomenat Via Trajana, a cavall entre Sant Adrià i Barcelona. A l'altra banda del carrer Guipúscoa, a l'antiga carretera de Mataró, davant per davant del Restaurant la Deliciosa (un dels establiments més antics de Sant Adrià, amb gairebé un centenar d'anys d'existència), es va instal·lar, el 1953, una indústria automobilística: la Biscuter, que va fabricar els seus petits cotxes fins l'any 1959. A l'altra banda del riu, el polígon industrial d'El Sot atreïa noves indústries; un espai també limítrof, però ara entre Sant Adrià i Badalona.

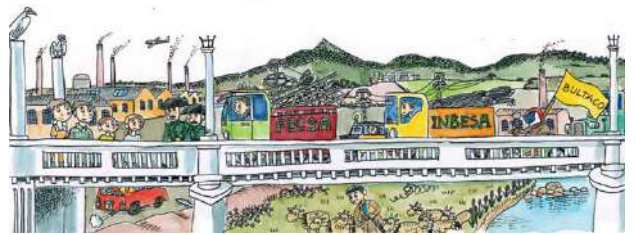
Les allaus migratòries d'aquests anys van provocar l'aparició de nous barris: el barri del Besòs (1960-1964) i el de la Mina (1973-75), alhora que es produïa un augment de la població pel seu creixement natural. L'explicació d'aquest moviment migratori cal buscar-la tant en l'evolució industrial de Sant Adrià com en la seva proximitat amb Barcelona i Badalona, que facilitava viure a Sant Adrià i treballar a qualsevol d'aquestes dues ciutats.

TOQUEM FONTS I... COMENÇA LA REMUNTADA (1975-2001)

El procés d'industrialització arriba al punt més àlgid els anys setanta del segle XX, en què hi ha al voltant de 14.000 persones treballant en aquest sector. Entre les empreses de l'època destaquen: FECSA i Hidroelèctrica de Catalunya (energia elèctrica), Tèrmiques del Besòs, Indústries del Besòs (INBESA, metal·lúrgica), Bultaco (Cemoto, motocicletes), Tedhinsa (metal·lúrgica), CELO (vidre), Comercial de Laminats (metal·lúrgia), Productes Bufalo (neteja de calçat), Procolor (Sherwin Williams, pintures)...

A partir del 1975 es produeix una disminució de la migració, i una reducció del creixement vegetatiu.

Durant la dècada dels 80, la deslocalització (empreses que marxen a altres llocs on els sous són més barats) i el tancament de moltes empreses industrials tenen com a conseqüència el retorn d'alguns emigrants a la població d'origen i una pèrdua d'habitants, ja que es

produeixen canvis de residència a causa de la pèrdua del lloc de treball.

També a partir d'aquí hi ha un canvi en els sectors del treball, ja que es produeix un augment del sector terciari i, dintre d'aquest, cal remarcar un gran centre comercial, i els polígons industrials es van convertint en centres de distribució, més que de producció.

TORNEM A SER LLIBRES: L'HORA DE LA DEMOCRÀCIA

A la mort d'en Franco comença un període de canvis polítics que tenen el punt culminant en l'aprovació de la Constitució (1978) i de l'Estatut d'Autonomia (1979).

A nivell municipal es fa palesa una major preocupació per la ciutat i els seus habitants, i els quatre alcaldes que ha tingut la ciutat durant aquest temps, J. M. Vilanova, A. Meseguer, J. Vallés i J. M. Canga, són la representació d'aquesta nova sensibilitat dels polítics per la ciutat, que l'han portat cap a un canvi de fisonomia: s'han tret les fàbriques dels carrers de la ciutat i s'han traslladat als polígons industrials, s'han tret els cotxes de molts carrers, s'ha incrementat la connexió entre els dos marges amb dos nous ponts, s'han creat tres nous parcs (Besòs, Litoral i Ribera)... Però els canvis no sols han estat urbanístics, sinó que també s'ha actuat a nivell de les persones, amb millores en el camp de l'educació, dels serveis socials, culturals, esportius i amb l'impuls de les associacions ciutadanes, si bé és cert que polítics i ciutadans no sempre han estat d'acord i hi ha hagut forts enfrontaments, com els que van ocórrer al barri del Besòs el 25 d'octubre de 1990, a causa d'uns terrenys que l'ajuntament volia per a habitatges i que els veïns reclamaven per a nous equipaments socials.

Una llei que prohibeix l'ús de figures en els escuts fa canviar l'escut de la ciutat, que ara és un quadrat recolzat sobre un dels angles (en termes heràldics se'n diu caironat). En l'escut es poden distingir els elements següents: la *corona de baró*, que representa que el poble era una baronia; l'*enclusa*, que representa la part industrial; i la *faixa onada*, que vol representar el riu Besòs. El fons de l'escut és de color grana.

CAP A UNA NOVA CIUTAT

La construcció de nous habitatges i la rehabilitació urbanística segueix un ritme imparable: al marge dret, la dècada dels noranta, s'hi inaugura el polisportiu del Litoral i

s'edifiquen els nous blocs d'habitatges del Coloso al barri de Sant Joan, als terrenys d'INBESA; es remodela el nucli antic i es tallen al trànsit molts carrers i places que queden per a ús dels vianants. Ja al segle XXI, el 2002 comença la construcció de nous blocs on hi havia la fàbrica Bourier, centre que també acull nous serveis socials, com ara una llar d'infants municipal. I ja es comença a posar sobre la taula el futur de la façana marítima d'aquest marge, amb la propera desaparició de les indústries que encara resten, i, també properament es decidirà el futur de les xemeneies de la Fecsa.

Al marge dret cal destacar la construcció de la ciutat esportiva de l'Espanyol CF, als voltants de Can Serra, la nova plaça sobre l'autopista, i altres millores del barri del Besòs, així com la reconstrucció dels edificis de la Via Trajana afectats per l'aluminosi.

EL FÒRUM, UN NOU IMPULS A LA CIUTAT

Molts de vosaltres segur que heu sentit a parlar del Fòrum, heu anat al port de Sant Adrià i heu vist aquest gran edifici triangular de color blau. Doncs bé, aquest és el lloc on es va celebrar el Fòrum Universal de les Cultures Barcelona 2004, un esdeveniment que tenia per objecte la renovació del pensament a partir de tres grans eixos: Desenvolupament sostenible: trobar formes de creixement que respectin el creixement natural; Diversitat cultural: el coneixement d'altres cultures com a base essencial per construir un diàleg entre els pobles; i les Consideracions de la Pau: la pau no és només l'absència de guerra, sinó que també cal que hi sigui la justícia social, la protecció dels drets humans i el respecte entre les cultures.

El Fòrum es va instal·lar a cavall del terme de Barcelona i Sant Adrià, fet que va suposar tota una transformació d'aquesta façana marítima, a la qual es va incorporar un nou port, el port del Fòrum o port de Sant Adrià, ja que es troba dins del nostre terme. Com va dir l'alcalde J. M. Canga en la inauguració: «...qui hagués visitat aquest lloc on ens trobem avui temps endarrere, mai hauria cregut que aquí es pogués desenvolupar una nova àrea de centralitat que ha dignificat tota la zona. Però el Fòrum no és el final de res, és l'inici esperançador d'una nova manera d'entendre les relacions humanes entre els pobles, la societat i el món».

I és que a partir d'aquella reforma va començar una nova urbanització de la zona, que tres anys després encara segueix en marxa: han desaparegut velles fàbriques i magatzems i ara hi s'aixequen nous edificis.

Per altra banda, als inicis de la gestació del Fòrum, l'1 de setembre de 2000, es va constituir el Consorci del Barri de la Mina, que volia donar resposta a la voluntat de diverses institucions (Generalitat de Catalunya, Ajuntaments

de Sant Adrià de Besòs i de Barcelona i Diputació de Barcelona) d'assolir, en un període de 10 anys, una millora substancial al barri de la Mina. Un canvi que s'ha de fer evident en la millora de les seves condicions socials, educatives, cíviques, de seguretat, d'urbanització, de lluita contra l'exclusió social, de desenvolupament de la vida comunitària, de la vida associativa. En el vessant urbanístic ja es poden veure els nous edificis de la comissaria dels Mossos d'Esquadra, els nous edificis del CEIP Mediterrània i de l'IES Fòrum 2004, una part de la nova rambla que portarà el barri fins la mar i, de dia en dia, nous canvis que ens donen una nova visió d'aquest barri, conjuntament amb els canvis socials, de seguretat..., que no són tan visibles com els urbanístics, però que podem considerar fins i tot més importants, ja que afecten més profundament les persones que hi viuen.

El riu no s'ha lliurat d'aquesta febre urbanitzadora i ara s'ha recuperat per a la ciutat el seu llit, com a nou passeig i zona esportiva. Però cal no oblidar que en aquests terrenys de Neptú (deu romà de les aigües) no hi pot haver res que obstaculitzi la circulació de les aigües i el llit del riu s'ha de mantenir sempre net.

El darrer tram del riu quedarà en un estat més natural per servir de refugi a la fauna de la zona, en especial a les aus migratòries que cerquen en els deltes una àrea de descans per als seus recorreguts anuals.

La nova urbanització de la Catalana ja està a punt, i aquesta serà la primera a portar-se a terme de manera seriosa, ja que totes les anteriors (inclòs el Pla Maymó) es van quedar en poc més que projectes.

Sant Adrià segueix i ha de seguir endavant amb totes les il·lusions, per fer front a nous reptes, sense dir no a cap possibilitat. El futur museu d'Història de la Immigració i l'actual Centre de Documentació ja apunten a un dels reptes de la societat adriana: la integració dels nous ciutadans. Però, com es va veure en aquella primera exposició sobre Can Baurier, Sant Adrià en sap molt, d'acollir i integrar.

Immigració, nous tambors d'annexió, vells i nous problemes, velles i noves solucions: Sant Adrià és viu, Sant Adrià té futur. ❖❖❖

Joan Roca i Albert

DOMINI SIMBÒLIC i FRAGMENTACIÓ CULTURAL (1)

L'autor, actual director del Museu d'Història de Barcelona (MUHBA), va organitzar el maig de 1989 unes jornades de reflexió sobre el futur de les perifèries urbanes a l'institut Barri Besòs. Fruit d'elles es va publicar el llibre "El futur de les perifèries urbanes" (Generalitat de Catalunya, 1994), d'on està extret aquest treball.

El poder simbòlic és el poder de constituir el real enunciant-lo, d'actuar sobre el món actuant sobre la representació del món; la seva força no resideix en l'autonomia dels sistemes simbòlics, sinó que tot intercanvi lingüístic conté virtualment un acte de poder que mobilitza tàcitament la posició social dels interlocutors, especialment quan es tracta d'interlocutors en posicions asimètriques respecte del capital econòmic, social o cultural. **(1)** I això fins al punt que la mateixa denegació simbòlica del poder simbòlic —l'amable «tu a tu» entre l'empresari i els treballadors, el president i els ciutadans, l'arquitecte i els veïns— no fa sinó produir el reconeixement de la relació de poder, precisament en virtut d'aquesta mateixa abdicació a exercir-lo, d'aquesta condescendència. **(2)**

Els mecanismes de dominació simbòlica esdevenen el correlat dels de dominació econòmica en la conformació de les pautes de treball i de consum i són una peça essencial en el mode de regulació de qualsevol règim d'acumulació. Tanmateix, aquesta homologia funcional entre domini econòmic i domini simbòlic no prefigura en res el perfil concret de les operacions culturals i dels operadors socials mitjançant els quals supera aquesta constant transmutació que converteix les «cadena de necessitat» en «cadena d'imaginació». Per tal de poder fer-se efectiva, la «reduplicació» de les relacions materials de domini social a través de les relacions simbòliques exigeix, justament, que les segones emmascarin les primeres, amb un sistema de valors i de relacions amb els valors jeràrquic i jerarquitzant, però que no es redueix a ser un calc de la jerarquia social. **(3)**

De totes les formes de persuasió, la més implacable és l'exercida, pura i simplement, per la consideració inconscient

de l'ordre de les coses com a «natural» perquè hom hi està habituat. La defensa enfront d'aquesta «violència simbòlica», és a dir, de la violència que s'exerceix sobre l'agent social amb el seu consentiment, precisament pel seu desconeixement d'aquesta «violència» com a tal violència, no és una qüestió individual, sinó social: «les lluites dels enclassements, individuals o col·lectius, que apunten a transformar les categories de percepció i apreciació del món social i, amb això, el mateix món social, constitueixen una dimensió oblidada de la lluita de classes». **(4)**

Els esquemes mentals no són un mer mirall més o menys deformat i deformat de la realitat material, sinó que tenen un paper actiu en la conformació d'aquesta realitat; per això el seu afaïonament —la dominació simbòlica— resulta decisiu en l'establiment dels modes de regulació i de representació en un determinat règim d'acumulació de capital.

Aquesta esfera del domini simbòlic, o ideològico-cultural, ha estat tradicionalment menystinguda, empresonada entre, per un costat, la consideració idealista de la cultura i, per l'altre, la seva caracterització per part d'un cert marxisme dogmàtic com a mer epifenomen de les relacions econòmiques. Això últim ha esdevingut cada cop més insostenible, sobretot a mesura que els darrers episodis en el desenvolupament extensiu i intensiu del capitalisme transnacionalitzat, estès fins als darrers confins del planeta i les més íntimes emocions, han desdibuixat els límits entre els processos econòmics, polítics i ideològico-culturals, fins al punt d'«haver-nos de preguntar si no és precisament la semiautonomia de l'esfera cultural el que ha estat destruït per la lògica del capitalisme». **(5)**

L'actual *apologia de la diferència*, tret comú de totes les «ideologies de fissió» (capgirant l'expressió de David Fromkin, que parla de «fissió ideològica»), **(6)** i les polítiques culturals que s'hi basen, resulten altament *performatives* tant en l'acceleració de la rotació del capital, afavorida pels alts nivells de consum *personalitzador* que implica la tensió

Joan Roca i Albert és geògraf, historiador i director del Museu d'Història de Barcelona des del 2007.

La distinción. Criterio y bases sociales del gusto (Pierre Bourdieu, 1979)

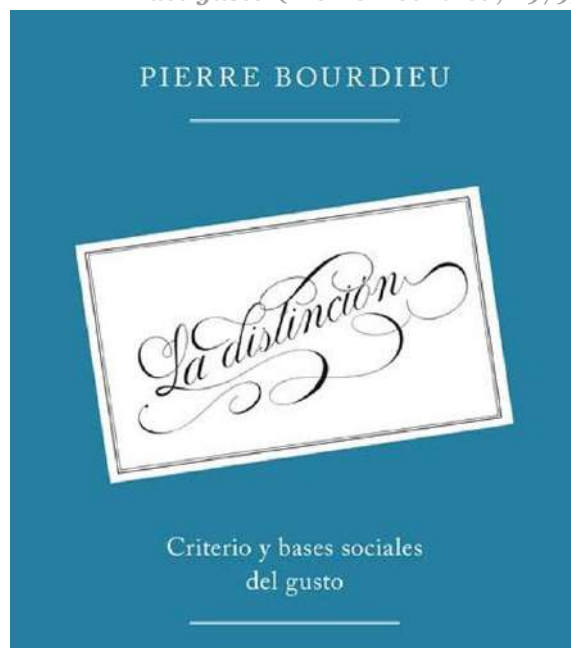
constant per mantenir la pròpia posició individual, com en la recerca de mecanismes de cohesió comunitària: el desig de combregar amb la *tribu* que s'estén de manera espontània en temps de crisi i que és esperonat des dels poders pel seu potencial com a vincle alternatiu a les solidaritats socials. En una societat on tendeixen a créixer les desigualtats, el foment de la diferència —que té més per objectiu «la diferència» per ella mateixa que no el seu contingut concret— pot contribuir a eixamplar la diferenciació social per la via de la fragmentació cultural. (7)

ELS LLIGAMS ENTRE INDIVIDU I SOCIETAT

Establir l'autonomia de l'individu enfront de la societat és la primera condició per fer viables les tesis del liberalisme: cadascú és l'únic responsable dels seus pensaments i, per tant, completament lliure a l'hora d'elegir entre les possibilitats que se li presentin, dins d'una regulació social i econòmica confiada al mercat. Des d'aquest punt de vista, els esquemes mentals acumulats al llarg del procés de la pròpia socialització són l'estoc disponible i sempre modificable en l'exercici de la llibertat personal; hi ha diferències ètnico-culturals i d'educació, però són meres sobreimposicions a l'individu. Aquest és la realitat primera i prèvia, i la societat és concebuda com a resultat de la interacció entre individus.

Però el mite liberal de la preexistència de l'individu respecte de la societat, amb una frontera clara entre ambdós, perd consistència des que hom aborda els mecanismes concrets de formació de la personalitat. Les mateixes nocions elementals de «jo» i de «mi» només poden definir-se en relació als altres: no hi ha individuació sense socialització, ni socialització sense individuació. Així és com George Herbert Mead operà, a través de l'interaccionisme simbòlic, la dissolució de la dicotomia individu/societat. (8) L'originària consciència de si mateix no és per tant un fenomen immanent al subjecte, un fenomen que quedi a la seva disposició, sinó que és un fenomen generat comunicativament i, per tant, socialment estructurat i limitat. (9) No obstant, la formació intersubjectiva de la personalitat, tal com la plantejà Mead i com l'ha adoptada Habermas en la seva teoria de l'acció comunicativa, resulta implícitament decantada cap a un consens entre suposats iguals, en situar la interacció social en un terreny ahistòric, que no contempla la natura desigual de l'intercanvi simbòlic en tota societat diferenciada en classes.

Si hom pren en consideració la diferenciació social, la interacció individu/societat només pot entendre's com a històricament situada, «els homes fan la seva pròpia història, però no la fan arbitràriament, sota circumstàncies escollides per ells mateixos, sinó sota circumstàncies donades i heretades del passat. La tradició de totes les generacions mortes

oprimeix com un malson el cervell dels vius». (10) Aquests «límits del cervell» de què parlà Marx venen marcats pels sistemes duradors i transposables d'esquemes de percepció, d'apreciació i d'acció que resulten de la sedimentació de la vida social, històricament constituïda, al si dels individus; és el que Pierre Bourdieu ha conceptualitzat com a *habitus*. (11)

L'*habitus* el formen, doncs, el conjunt d'esquemes mentals constituïts al llarg de la història col·lectiva que són adquirits i remodelats en el curs de la història individual i funcionen en la pràctica i per a la pràctica, intervenint en la trajectòria personal (i, per tant, col·lectiva) a través de les opcions escollides davant de cada situació. En tant que producte de la història social del grup, és història internalitzada, és, en suma, una subjectivitat socialitzada.

Es diu, metafòricament, que la ment és una presó de llarga durada, ja que els esquemes mentals de percepció i actuació no es poden redefinir d'un dia per l'altre; però això no equival a dir que sigui quelcom fixat com un destí. L'*habitus* no suposa la reproducció mecànica del món social a partir dels esquemes mentals adquirits, sinó que actua com a sistema obert de disposicions contínuament afectat per experiències noves, tot i que necessita d'un temps més o menys llarg de reacció entre els canvis en la realitat exterior i els canvis en els esquemes mentals.

Des del moment que l'*habitus* i els camps socials dins dels quals actua (econòmic, educatiu, intel·lectual, polític, etc.) formen dos modes d'existència de la història, des del moment que, en els termes de Bourdieu, la relació aparent entre «l'actor» i l'«estructura» queda substituïda per la relació construïda entre «habitus» i «camp», també es fon la dicotomia entre determinisme social i llibertat individual: l'apropament de l'individu com a «agent» a l'individu com a

Lo culto y lo popular (Claude Grignon
i Jean-Claude Passeron, 1989)

«subjecte», sempre incomplet per la poderosa complicitat entre les formes d'existència i les formes de consciència, només és possible a través del coneixement de les pròpies disposicions, deixant-les actuar o no, sotmetent-les a un obliquament, oposant una disposició a una altra. Aquesta tasca de gestió de les pròpies disposicions exigeix un treball constant i metòdic d'explicitació, car «és difícil controlar la inclinació primera de l'*habitus*, però l'anàlisi reflexiva, que ens ensenya que nosaltres mateixos donem a la situació una part de la força que té sobre nosaltres, ens permet treballar per modificar la nostra percepció de la situació i, per aquesta via, la nostra reacció. Ens fa capaços de dominar, fins a un cert punt, algunes de les determinacions que s'exerceixen a través de la relació de complicitat immediata entre posició i disposició». **(12)**

LES RELACIONS DE DOMINI SIMBÒLIC

El reconeixement de l'ordre establert de les coses sense tenir consciència quotidiana d'aquest reconeixement és, com dèiem a l'inici, la forma més implacable de «persuasió clandestina». Fins i tot en el cas que hom sigui capaç de conceptualitzar aquestes relacions de domini, l'oblit quotidià en segueix mantenint en bona mesura l'eficàcia. Aquesta dominació interioritzada, que Bourdieu anomena *violència simbòlica*, es perfila doncs com a forma de violència que s'exerceix sobre un agent social amb la seva complicitat. L'empremta d'aquesta violència, basada en l'ajustament inconscient entre les estructures subjectives i les estructures objectives, conforma l'*habitus* com a mecanisme internalitzat d'enclassement: el control social s'estableix així a través del sentit quasi inconscient dels propis límits i de les imposicions externes, *reconeguts* sense ésser *coneguts*. Un dels efectes més importants de la correspondència entre les estructures socials i les estructures mentals és, precisament, aquesta interiorització dels propis límits, d'un coneixement sense concepte de la pròpia posició social.

L'ordre social queda progressivament inscrit a les ments a partir de tots els condicionaments diferenciats i diferenciadors de la vida social i cultural, sobretot a partir dels judicis, veredictes, classificacions i crides a l'ordre que imposen les institucions especialment destinades a aquesta articulació d'esquemes mentals, com la família, els mitjans de comunicació de masses i l'escola. La violència simbòlica queda incorporada al sentit comú, a l'acceptació dòxica del món per la correspondència immediata entre les estructures objectives i les estructures cognitives, **(13)** i es converteix en un mecanisme de control social més potent, fins i tot, que la violència política i policial. **(14)**

La submissió dels treballadors, de les dones, de les minories racials es veu en gran mesura facilitada pel fet de

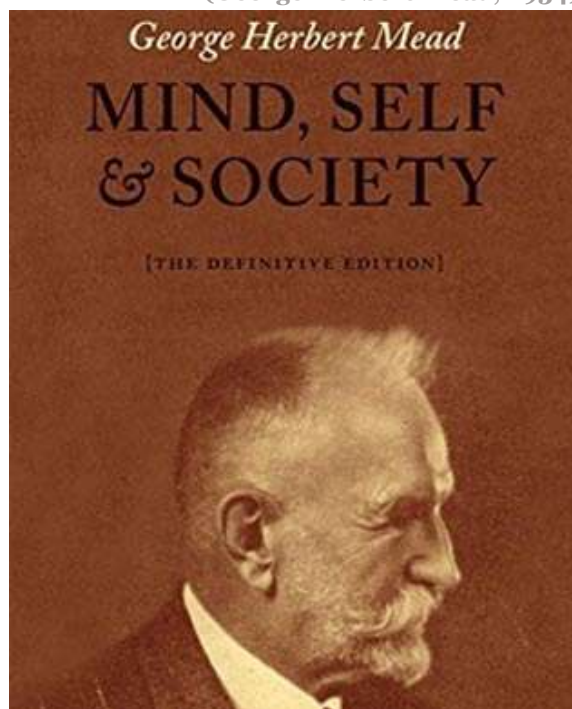
funcionar sense requerir una consciència permanent de la força de patrons, homes i ètnies dominants, en haver-hi una experiència de dominació històricament acumulada, que es materialitza i somatitza en la correspondència inconscient entre l'*habitus* i el camp de forces en el qual opera.

Els esquemes classificadors —estructures mentals o formes simbòliques—, concordants amb la divisió objectiva en classes (d'edat, sexuals, socials), funcionen al marge de la consciència i del discurs i constitueixen el coneixement pràctic del món social que es tradueix en una conducta «raonable»: **(15)** l'*habitus* és alhora el principi generador de pràctiques que es poden enclassar socialment i el sistema d'enclassement social d'aquestes pràctiques. El «sentit comú» no és doncs més que un conjunt de disposicions enclassades i enclassadores que limita les possibilitats individuals de sortir de les pautes acceptades pel propi grup social i es basa en el *principi de conformitat*, del qual ja parlava Durkheim amb el concepte de *conformitat lògica*.

El grau de flexibilitat en la transformació del propi *habitus* dependrà, entre d'altres factors, de l'edat i del nivell de *capital cultural* posseït. D'aquí ve que el principi de conformitat, entès com a adequació a les pràctiques del propi grup o classe, sigui especialment potent en el cas de les classes populars. **(16)** Hi influeix la menor possibilitat de conèixer altres móns socials i comparar que en el cas de grups amb una major facilitat de moviments, però el que més hi pesa és la necessitat de limitar la despesa a l'escassetat de recursos disponibles i de preservar un comú estil de vida com a mecanisme intuïtiu d'autodefensa de la pròpia cohesió com a grup social. **(17)**

En aquest sentit, la pressió de la publicitat per intensificar la incorporació al mercat com a *força de consum*, en

Mind, Self and Society
(George Herbert Mead, 1934)

incitar a la diferenciació individual a través de la màxima expansió del consum ostentatori, ha atacat decisivament la resistència dels treballadors a l'explotació. En primer lloc, perquè dificulta la formació d'un coixí d'estalvi que permeti resistir en temps de crisi. En segon lloc, perquè debilita la cohesió social del grup, ja clivellat per la diferenciació de les situacions laborals, afeblint-la també en l'esfera del consum; els antagonismes socials fonamentals de classe es desdibuixen en una dilatada escala formada de petits esglaons, com ja establí Veblen ara fa un segle: a partir de l'acceptació com a ideal de «l'esquema general de vida que està en voga a l'estrat superior més proper», cada persona i cada família han de «fer front a aquesta exigència d'una aparença decorosa, a risc de perdre la casta». **(18)** La ideologia liberal de la lliure competència individual traslladada al camp del consum disgrega així les classes populars. Un clivellament similar propicia el mestre que s'entesta a imputar individualment les capacitats o incapacitats de cada alumne, sense tenir en compte la distància entre l'*habitus* del noi o noia, socialment configurat, i un sistema educatiu també socialment configurat, malgrat la seva presentació com a tècnicament neutre. La confusió dels símptomes amb les causes que suposa atribuir als grups socialment menys afortunats un menor nivell d'habilitats facilita la justificació de les distàncies socials, la privació cultural que acompanya la privació econòmica proporciona a aquesta última la seva millor justificació aparent: just als més desfavorits s'exigeix una capacitat adaptativa que resultaria molt difícil per a d'altres sectors socials amb un llarg període educatiu i amb més possibilitats de flexibilitzar els seus esquemes mentals. **(19)**

Tanmateix, el plantejament que Bourdieu fa de la interiorització de les relacions de domini a través de la violència simbòlica ens deixa a prop de la «gàbia» estructuralista, en permetre una anàlisi molt més acurada de les possibilitats de reproducció que no de les de canvi. **(20)** La seva mateixa aposta per una «revolució simbòlica» pot quedar limitada a un difícil esclariment individual si no s'estableix com els canvis en l'esfera simbòlica s'interrelacionen històricament amb els canvis en l'esfera material, en un procés de retroalimentació dialèctica.

Les relacions de l'esfera simbòlica o ideològicocultural amb l'econòmica i la política en la definició d'un mode de regulació que permeti establir un determinat règim d'acumulació de capital, són complexes i de doble direcció. El sistema de significats i valors que conformen una determinada *hegemonia* cultural i que els productes dels camps cultural i artístic tendeixen a reflectir i alhora a reforçar, interactua *pràcticament* amb les altres esferes de la realitat. **(21)**. La vida material a les societats capitalistes, escriu James O'Connor, «és impregnada de i orientada pels trets

culturals dominants, especialment per les ideologies capitalistes del domini sobre la força laboral, que s'inscriuen tant en la divisió i el mode d'imposició del treball com en el mode de producció, extracció i utilització del treball excedent». **(22)** En moments de crisi i reestructuració del règim d'acumulació tendeixen a reforçar-se els mecanismes de domini simbòlic: puix que aquestes *han d'ésser* les decisions, el que cal és adaptar-hi, a la manera de l'ecologia social sistèmica de Luhmann, les necessitats dels individus.

La producció de símbols ha esdevingut una activitat econòmica cada cop més important; acumulació capitalista, dominació social i simbolització han arribat a un elevat grau de simbiosi. En temps recents, el dispendi d'energies en el camp ideològicocultural s'ha situat en un pla tan destacat, que Alain Touraine arriba a qualificar el que ell considera com a societats «postindustrials» com aquelles en què la indústria cultural té un pes preponderant.

Aquesta indústria cultural ha aconseguit estendre enormement el ventall de les seves possibilitats amb el perfeccionament de la fusió entre propaganda (en sentit ampli) i espectacle i amb la seva íntima connexió amb d'altres sectors econòmics: la FIAT, per posar un exemple entre els molts possibles, va considerar «estratègica» en els anys vuitantes la seva introducció en el món editorial i de la publicitat, passant a controlar més d'un 10% de la publicitat i d'un 25% de la difusió de diaris a Itàlia. A la mateixa Itàlia, Silvio Berlusconi ha esdevingut un dels prototipus de la *mediacràcia*.

L'eixamplament de la confiança —de la credibilitat de la realitat produïda o, segons un altre llenguatge, de la plausibilitat d'una forma «ideològica» com a realitat «positiva»— té una gran importància de cara a l'extensió del

potencial d'acció de les esferes del poder econòmic i del poder polític. No obstant, el potencial de domini simbòlic des de les més diverses esferes de poder serà efectiu en la mesura que aconseguixi difondre descriptors que els ciutadans puguin internalitzar com a «vàlids» davant l'experiència viscuda. Els processos de domini simbòlic no poden confondre's amb barroers i simplificats processos d'indoctrinació; habitualment tenen lloc amb la difusió de pautes culturals que expressen les vivències de determinats sectors socials i que són després objecte de generalització pels canals de la indústria cultural, l'escola, etc., sense, però, descartar el suport de polítiques socioculturals específiques. En qualsevol cas, no es pot pressuposar una incondicional i homogènia recepció de qualsevol idea o producte simbòlic, ja que el seu impacte dependrà en gran manera de la posició social, de les aspiracions a mantenir-s'hi o millorar i de la por a la regressió dels receptors.

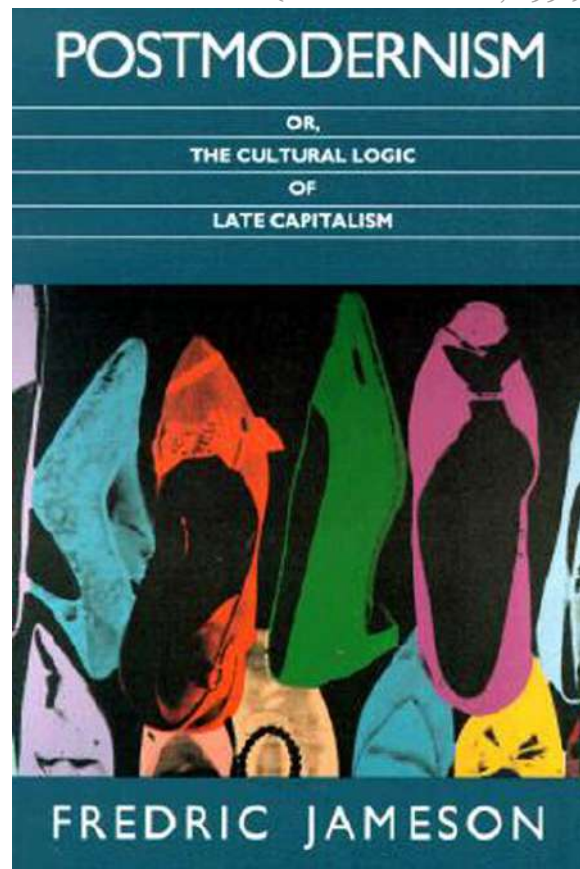
No cal doncs caure en l'*a priori* de l'eficàcia mecànica i ahistòrica de qualsevol ideologia o pauta cultural per resultar internalitzada com a forma de violència simbòlica per part dels membres de totes les classes socials. En l'anàlisi dels mitjans de comunicació de masses s'oblida sovint aquesta confrontació dialèctica, històricament situada, entre emissors i receptors, des del moment que els missatges que aquests reben no s'instal·len en el buit, sinó que han d'acomodar-se en les llargues trajectòries socials personalment encarnades en els diversos *habitus*. **(23)** D'aquí ve que la diversitat de situacions socials també es tradueixi avui en la proliferació d'elaboracions simbòliques complexament recombinades entre elles, «l'individualisme del diner, la consciència familiar i comunitària, el xauvinisme dels governs estatal i local, competeixen amb l'experiència de les relacions de classe a la feina i creen una cacofonia d'ideologies en conflicte que d'alguna manera tots nosaltres internalitzem». **(24)**

EL PARADIGMA CULTURAL DE LA DIFERÈNCIA

La complexitat de referents que caracteritza actualment l'esfera ideològic-cultural, d'alguna manera vinculada amb la profunda recomposició de les relacions econòmiques i socials de les passades dècades, constitueix la característica més aparent del que s'ha donat en anomenar «postmodernisme», terme de límits sempre imprecisos i fluctuants (època postmoderna? estil postmodernista? hegemonia cultural postmodernista?), però que s'ha convertit en un referent inevitable.

Emprarem aquí «postmodernisme» en dos sentits relacionats: a) com a referència genèrica per a tot un seguit de tendències que floriren en la dècada dels vuitantes i que, de vegades sota d'altres noms, es mantenen plenament vigents

Postmodernism (Fredric Jameson, 1991)

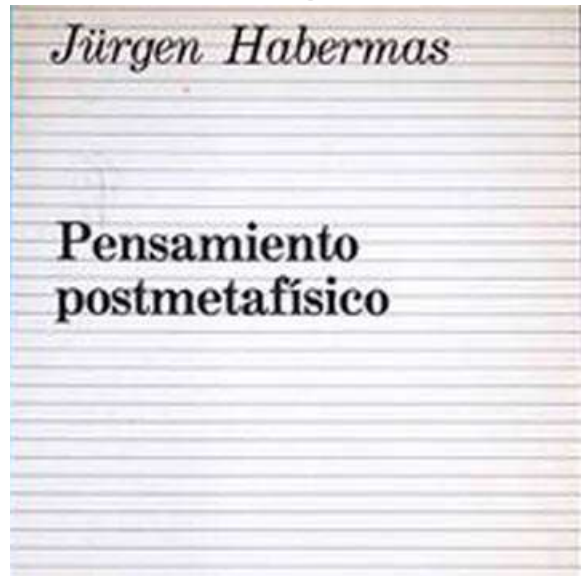
en el camp de l'art i de la cultura, enmig de reflexions on es combinen elements provinents de la sociologia funcionalista nord-americana, del postestructuralisme francès, de l'hermenèutica alemanya i dels grans antirracionalistes contemporanis, especialment Nietzsche i Heidegger; i b) en sentit ampli, com a designació comuna del «paradigma de la diferència», en tant que pauta cultural dominant avui als països desenvolupats, de la qual els corrents artístics i intel·lectuals anteriors són alhora propulsors i conseqüència.

Abordarem aquests dos aspectes en el mateix ordre que els acabem de presentar, començant per glossar alguns punts del «postmodernisme» en tant que essència extractada del paradigma cultural de la diferència, entre els ingredients de la qual hi figuren alhora components propis del reaccionarisme estètic i intel·lectual, sovint presentats com a constitutius d'un pensament alliberador, i elements de reflexió crítica davant les certeses excessives de l'actitud presidida per la idea de progrés.

a) les tendències «postmodernistes»

A *Le Peintre de la vie moderne*, article referit al pintor Constantin Guys i publicat el 1863, **(25)** Charles Baudelaire escrivia que la modernitat era el transitori, l'efímer, el contingent i constituïa una meitat de l'art, essent-ne l'altra meitat l'etern i l'immutable. De fet, tota la història de la modernitat pot situar-se entre els dos pols d'aquesta

Pensamiento postmetafísico
(Jürgen Habermas, 1988)

formulació, en un anar i venir entre centralització i descentralització, autoritat i deconstrucció, jerarquia i anarquia, permanència i flexibilitat, divisió funcional i divisió social del treball. La distinció categòrica i estàtica entre *modernisme* i *postmodernisme* queda així substituïda per un examen del flux de tensions entre els dos pols, **(26)** de manera similar a com la trajectòria de les ciències humanes, abordada al primer assaig, pot situar-se en la seva oscil·lació metodològica entre naturalisme i historicisme.

El terme «postmodern» començà a difondre's des del camp de l'arquitectura el 1975, quan Charles Jencks, que havia rastrejat enrere, fins al 1945, alguns usos esporàdics i poc definits del mot, el proposà per definir una continuació distorsionada del moviment modern. L'arquitectura postmodernista, segons Jencks, ha buscat combinar noves tècniques i vells llenguatges per tal de restablir el lligam amb la fàbrica històrica de la ciutat —a partir de la consideració de la crisi de la ciutat com a crisi de la forma urbana— i ha pretès ser populista i elitista alhora, en el seu intent de comunicar tant amb el públic en general com amb la minoria dels *connaisseurs*, principalment els arquitectes. **(27)** L'arquitectura postmodernista ha estat així marcada per un eclecticisme que ha dut a propostes i realitzacions molt diverses, en polèmica amb elaboracions coetànies del moviment modern que també han cercat incorporar elements històrics locals, però sense abraçar l'historicisme localista, i formes més carregades de significat, però sense adoptar l'eclecticisme de l'escenografia populista, com ha estat el propòsit del *regionalisme crític*. **(28)**

No és estrany que la noció de «postmodernisme» es difongués primerament en el camp de l'arquitectura i l'urbanisme, en el qual es vehiculen qüestions decisivament relacionades amb l'acumulació i la legitimació de l'ordre social. En aquest últim aspecte, nombroses anàlisis prospectives, situades en l'òptica del determinisme tecnocràtic d'una societat «postindustrial» i «informativa», insisteixen en la necessitat de simbolitzar amb un nou monumentalisme els espais urbans de societats dominades per les altes tecnologies; fins al punt de dir Gappert que «podria ser que fos l'arquitectura postmodernista, i no la «high-tech» *per se*, el que emergís com a realment diferent a les ciutats en el segle XXI», atesa la «fam de rituals col·lectius per compensar la fragilitat social, l'efimeritat econòmica i l'aïllament electrònic». **(29)**

L'aspra lletjor de la ciutat funcionalista ha estat objecte d'una crítica molt oportuna en favor d'una reformalització de la ciutat, però per aquí s'ha obert també la via a la retòrica més ampul·losa. La tendència a resignificar l'espai urbà s'ha concretat principalment en els edificis emblemàtics, per bé que no tant els edificis públics com les seus de bancs, oficines i centres comercials. Els vidres foscos dels gratacels arreceren

la mirada panòptica dels decididors en un període d'enriquiment ràpid i selectiu, mentre que els nous grans espais interiors «postmoderns» submergeixen el visitant aquí al monumentalisme que empetiteix l'escala humana, allà a una continuada fragmentació espàcio-temporal que dificulta l'elaboració d'un «mapa mental» del conjunt. **(30)** El poder es camufla, el pastitx dissimula les arestes agudes del paisatge capitalista. **(31)** En algunes de les seves obres més espectaculars, l'arquitectura i l'urbanisme postmodernistes han fet efectiva la lectura més reaccionària del construir, habitar i pensar de Heidegger, en la manera com «rememoren» amb lleu distanciament irònic i «distorsionen» eclècticament els referents més diversos, en una efectiva barreja de populisme i de referències elitistes que conforma una retòrica amb rerefons autoritari. És, per exemple, el cas del *rappel à l'ordre* de l'escenogràfica i grandiloqüent banalitat d'Antigone, el nou barri de Montpeller dissenyat per Ricard Bofill, que transmet al visitant la sensació desrealitzadora d'estar-se autointerpretant, emmarcat pel decorat. Aquesta recerca d'una seducció/submissió per la forma queda expressament reflectida en els escrits dels principals valedors del postmodernisme. Robert Venturi, autor junt amb Scott-Brown i Izenour del manifest *Learning from Las Vegas*, de 1972, sis anys abans escrivia que els nord-americans no necessitaven «piazzas», en el sentit dels espais de trobada a escala humana que són les places de les ciutats italianes, sinó poder trobar-se còmodes a casa mirant la televisió. **(32)**

La tutela de la vivència/memòria col·lectiva pel control de la forma és consubstancial a la «deshistorització» del present a través, precisament, de la seva radicalització historicista: tota connexió amb el passat queda desrealitzada en simples «rememoracions distorsionades», com es pot veure en les polítiques de remodelació urbanística amb la preservació d'elements aïllats, de «traces» en l'escriptura del palimpsest urbà (és així com el passat industrial del Poblenou es dissipa

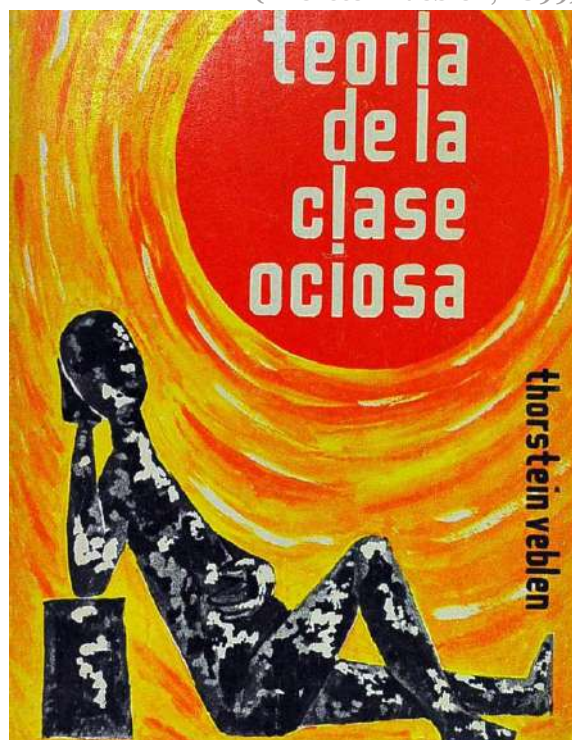

Teoria de la classe ociosa
(Thorstein Veblen, 1899)

en xemeneies-escultura a la Barcelona transolímpica). La ciutat s'impregna del que Jameson anomena una «receptió nostàlgica del present», observable també en maneres de vestir i formes de mobiliari, en produccions cinematogràfiques i en obres literàries. A la manera de l'*écriture* de Derrida, es fabriquen signes en referència només a d'altres signes, en una intertextualitat que tendeix a substituir qualsevol relació amb la realitat.

L'«era postmoderna» pretén per a ella un caràcter posthistòric. Jencks, per exemple, parla del desterrament del conflicte des del moment que, en el nou «sistema de producció», la «paraclasses del cognitariat» forma gairebé dos terços de la força de treball i és prou fluida per no tenir interessos creats i ideologia com les classes tradicionals, convertint en obsolets els plantejaments dualistes tant en la reflexió social com en la pràctica política. El postmodernisme com a «fenomen cultural» seria llavors l'expressió d'aquest «món postmodern de la informació»: «l'eclecticisme és l'estil natural per a la diversitat cultural i hi ha una raó fonamental per al creixent pluralisme de la nostra era: ha estat unida per les actuals tecnologies en un «món de la informació» instantani al llarg de les vint-i-quatre hores del dia; és el pas del món modern basat en la indústria al seu successor, el «món informacional» com a materialització de la «societat postindustrial» segons l'anomenà Bell, que converteix el postmodernisme en «paradigma cultural» que competeix amb els fragments de la cultura tradicional i moderna que encara existeixen i tenen vitalitat». (33)

Es tracta de la mateixa conjectura funcionalista de fons a partir de la qual Jean-François Lyotard, dins dels paràmetres del postestructuralisme francès, caracteritza la *condició postmoderna* en base a «la incredulitat respecte dels metarelats», (34) és a dir, en base a la inaplicabilitat per legitimar la societat de les grans narracions o metarelats de la dialèctica de l'esperit, l'hermenèutica del sentit o l'emancipació del subjecte raonant o treballador, que estarien seguint el mateix camí que antany emprengueren les religions i altres formes de legitimació tradicionals d'esdevenir meres faules. No obstant, aquesta tesi de la fi dels metarelats no deixa de ser, com ja s'ha comentat al primer assaig, un metarelat basat, paradoxalment, en una argumentació universalitzant: la incredulitat respecte de les metanarratives només té sentit si conservem almenys un estàndard per explicar la corrupció de tots els estàndards raonables, (35) i la mateixa possibilitat de *deconstruir* exigeix algun criteri de veritat i diàleg racional. Més que de la «fi dels metarelats» caldria doncs parlar, en tot cas, del pas del predomini dels metarelats d'una progressiva absolutització identitària de l'ésser, derivats de Hegel, al predomini en els darrers temps dels metarelats d'una progressiva dissolució alteritària de l'ésser.

Per a Lyotard no hi ha cap gramàtica universal o meta-discurs per sobre de la multiplicitat de «jocs de llenguatge» dins dels quals transcorren les nostres vides, i la pretensió dels *decididors* d'aconseguir «la commensurabilitat dels elements i la determinabilitat del tot» no pot ser considerada sinó com a forma de terror, tou o dur. (36) Però enfront de l'homologia dels *decididors*, que busca la legitimació per l'eficàcia, per la performativitat del sistema, hom no pot recórrer al consens sota la guia de qualsevulla gran narrativa, que per a Lyotard porta al conservadorisme des del moment que redueix la diferència a identitat, sinó a la innovació a partir del dissentiment en un clima de constant paradoxa. La *condició postmoderna* consistiria llavors en el fet que la legitimació tant del saber com del vincle social vindria donada per la paralogia, per la dissensió expressada en canvis innovadors, respectant l'heteromorfisme dels jocs de llenguatge, en els quals el consens sobre les regles que defineixen cada joc ha de ser local, és a dir, obtingut dels «jugadors» efectius i subjecte a una eventual rescissió. (37)

No es pot pretendre trobar, segons Lyotard, un punt arquimedeà d'observació si hom busca fer real una societat on es respectin tant el desig de justícia com d'allò desconegut (és a dir, de la creació innovadora): els sistemes sense unitat interna i sense centre absolut esdevenen la inescapable condició del nostre *Dasein* i de la nostra orientació en el món, (38) i els avenços no es produeixen a partir del consens, sinó de la dissensió expressada en «jugades innovadores» dins de cada joc de llenguatge.

El problema de plantejar, com fa Lyotard, aquesta

La condició postmoderna
(Jean-François Lyotard, 1979)

LA CONDICIÓN POSTMODERNA

Jean-François Lyotard

democràcia radical basada en jocs de llenguatge locals i en la dissensió innovadora al marge de qualsevol consideració històrica del capitalisme, és que es deixa les «jugades» a la mercè del vent que bufi. Cert és que la proposta de jocs de llenguatge que avancen per la paradoxa i no se sotmeten a una referència sistemàtica a la totalitat introdueix una forma d'organització de lleu record anarquista o anarcosindicalista. Però també ho és que voler arribar a «una idea i a una pràctica de la justícia que no estigui lligada a les del consens», (39) en un món entrecreuat tot ell per relacions de domini, té un aire de reinvençió de la sociologia funcionalista i d'ingenu pluralisme neoliberal o de pragmatisme contextual neoconservador. (40) Sense descartar-ne lectures en favor d'un nou «tribalisme» si cada tribu o «joc de llenguatge» lluita per la preservació del seu heteromorfisme; una lluita que pot transferir-se perillosament més enllà del terreny lingüístic en què la situa Lyotard. (41) Per altra part, el re- buig a reconstruir noves narratives coherents, un cop efectuada la deconstrucció de les ja existents, ¿deixa a la llarga gaire més sortides que el respecte al mercat com a gran unificador i el blindatge de tradicions com a font de legitimació?

Aquest és precisament el camp escollit pel «postmodernisme» neotradicionalista del torinès Gianni Vattimo, incansable reductor de Gadamer i de Heidegger. Per a Vattimo, que ha tingut una insospitada difusió per Espanya i Catalunya, (42) no podem declarar la modernitat abandonada, com vol Lyotard, ni tampoc superada, ja que la «superació crítica» és una de les categories constitutives del modern, sinó que ens cal partir del retreballament de la pròpia tradició, establint l'hermenèutica com a nova *koiné* filosòfica, a partir dels conceptes heideggerians d'arrel nietzscheana d'*Andenhen* i *Verwindung*, traduïbles per «rememoració» i «distorsió», (43) dins d'un temps present que absorbeix el seu passat i el seu futur.

El «postmodern» és llavors el que manté amb el «modern» un vincle distorsionat, *verwinded*: en porta les empremtes, segueix en la seva línia, però distorsionant-la a partir de la comunitat de tradicions localment compartides; *l'ésser* queda substituït per *l'esdevenir*.

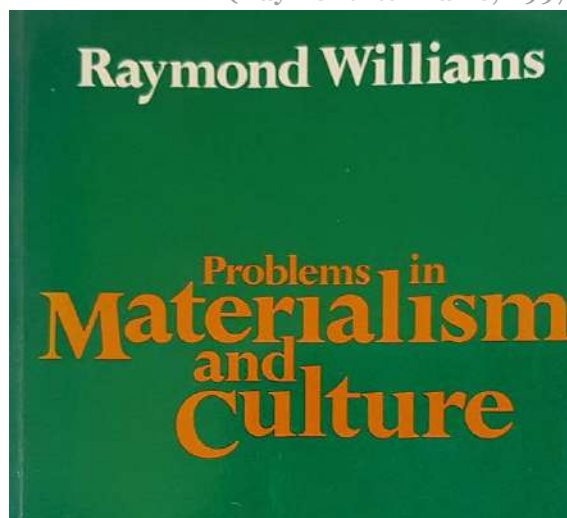
D'aquí sorgeix la proposta d'un *pensiero debole* i d'una ètica basada en l'hermenèutica de la pròpia tradició, expressada en la llengua, per bé que calgui entendre la tradició com a «ideal regulatiu d'una comunitat de vida sempre en vies de fer-se» i no com a conjunt de valors d'una societat històrica factual que s'haguessin d'acceptar o assumir com a cànons. (44) Vattimo contraposa aquesta ètica de la interpretació a l'ètica de Habermas basada en la raó comunicativa, que ell considera perillosa, ja que «l'ètica de la comunicació es presenta com a ètica rigorosament igualitària. Però, ahora, també com a ètica incapaç d'excloure realment la possi-

bilitat que l'igualitarisme i l'estipulació arribin a entendre's en el sentit d'un pur desencadenament del conflicte social». (45) Eliminat qualsevol referent general, la veritat esdevé local. Aquí, però, a diferència de Lyotard, es tracta d'una veritat netament hermenèutica. És la veritat-monument de Dilthey i Heidegger treballada per Gadamer, (46) la veritat d'un retrobament estètic, una veritat rememorativa, retòrica, basada en l'evidència i la força de convicció amb què s'imposa el patrimoni de la consciència comú, el *kalón*. (47) Amb la limitació del racional al sentit comú, l'estètica esdevé l'única targeta de presentació grupal, «vivim l'experiència del bell com a reconeixement de models que fan món i comunitat només en el moment que aquests móns i aquestes comunitats es donen explícitament com a múltiples». (48)

Queda fora del camp de visió de Vattimo que les estructures de la llengua no encarnen una tradició cultural comunitària monolítica, sinó que l'encarnen travessada per tots els enclavaments socials que aquesta incorpora com a formes de violència simbòlica diacrònicament consagrades, i que el populisme estètic no obre les portes a la democràcia cultural, sinó a la fragmentació sociocultural, des del moment que el gust funciona a manera de «sentit del propi lloc que orienta els qui es troben en una determinada situació de l'espai social cap a les pràctiques i béns culturals que «van» —que «agraden»— als ocupants d'aquesta posició». (49)

Gilles Lipovetsky forneix una versió més en la línia liberal, centrada en la diferència individual, d'aquesta apologia de l'*statu quo* que Vattimo centra en la diferència comunitària. Per a Lipovetsky, «la moda es troba al comandament de les nostres societats (...) dominades per la frivolitat, darrer esglau de l'aventura plurisecular capitalista-democràtica-individualista», (50) societats en les quals «el narcisisme, nova

Problems in Materialism and Culture
(Raymond Williams, 1997)

tecnologia de control flexible i autogestionat, socialitza dessocialitzant, posa els individus d'acord amb un sistema social polvoritzat, mentre glorifica el regne de l'expansió de l'*ego pur*». (51) El «postmodernisme» correspondria llavors a la segona «revolució» individualista, introduïda pel procés de *personalització*, que té com a conseqüència l'abandó massiu de la «res publica» i, en particular, de les ideologies polítiques: «el narcisisme només troba el seu vertader sentit a escala històrica; en l'essencial coincideix amb el procés tendencial que condueix els individus a reduir la càrrega emocional invertida en l'espai públic o en les esferes transcendents i correlativament a augmentar les prioritats de l'esfera privada». (52)

La vida de les societats contemporànies, assegura Lipovetsky, «està dirigida des d'ara per una nova estratègia que desbanca la primacia de les relacions de producció en benefici d'una apoteosi de les relacions de seducció». (53) L'exaltació psicologitzant de la moda no és doncs més que l'altra cara de la moneda de declarar abandonada l'esfera pública. La moda *sensu lato* es converteix en mecanisme de diferenciació personal i grupal, la diferenciació estètica és la forma d'afirmació de la pròpia veritat que deixa enrere la necessitat d'argumentació i l'interès pels afers col·lectius, tesi que l'autor estén a les violències dels grups més desarrelats per considerar-les com a forma narcisista de destrucció i autodestrucció: el malestar social és així un residu autoabsorbit.

La retirada de la cosa pública també bateja a les pàgines de la *Crítica de la razón cínica* de Peter Sloterdijk, extensa filigrana d'ambigüitats que aconseguí un considerable ressò editorial a l'Alemanya federal de principis dels vuitantes i que va aparèixer en castellà, prologada per Fernando Savater, a finals de la mateixa dècada. (54) Per a Sloterdijk, l'únic camí per rescatar la Il·lustració de la seva reducció cínica a racionalitat instrumental resideix en l'abandó de l'esfera pública, per bé que no en la direcció dels plaers del narcisisme consumista com apunta Lipovetsky, sinó, més *heideggerianament*, cap a la indolència i el temps llarg i contemplatiu del camp i els boscos.

Sloterdijk procedeix a la deconstrucció de la màxima «saber és poder» a partir de la hipòtesi que des del Despotisme Il·lustrat de Frederic II de Prússia fins als intents socialistes i socialdemòcrates de servir-se del saber per accedir al poder i canviar el món social, aquesta màxima ha desembocat sistemàticament en el cinisme, precisament perquè el que cal és, a la inversa, un altre poder per poder tenir un altre saber. No es pot exposar un canvi basat en cap raó comunicativa, en no estar els subjectes més poderosos disposats a cap diàleg.

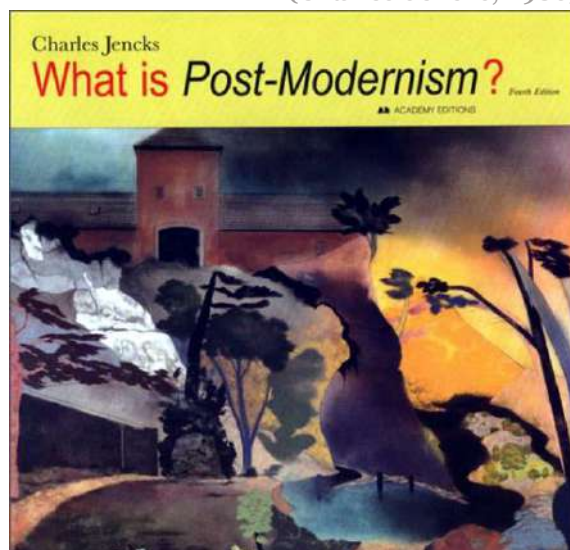
Abocada la *raó subjectiva* moderna al cinisme, quedaria

només el camí d'una *subjectivitat empírica* com a radical allunyament de qualsevol complicitat amb el poder. Sloterdijk ho presenta com el retorn a Diògenes, com una corporalització personalitzada i esperançada de la Il·lustració des de la posició d'insolència davant de tot poder de l'home-gos atenenc, variant ancestral de l'existencialisme que, seguint Niehues-Pröbsting, Sloterdijk anomena *quinisme* i situa enfront del cinisme senyorial i opressor dels poderosos: «en contraposar Diògenes, segons es diu, "la natura a la llei", va anticipar el principi de l'autoregulació i va limitar les intervencions actives a una mesura "natural"; influït pel desenvolupament espontani de les estructures, va confiar en l'entelèquia i va desestimar els "projectes"». (55) Diògenes queda així d'alguna manera contaminat per Sloterdijk de la moderna ecologia social sistèmica.

Voler cavalcar sobre el tigre de la pràctica porta, afirma Sloterdijk, a assumir projectes que es poden independitzar dels propòsits inicials, «ara es pot demostrar que *ratio* i *praxis* no van inexorablement unides, sinó que en una *no-praxis*, en una actuació d'omissió, en un deixar-se portar i en una no-intervenció poden manifestar-se qualitats de clarividència més elevades que en qualsevol activitat per molt meditada que sigui», (56) car l'estratègia del «sigues còmplice per a modificar» acaba per sumir els altres en la malenconia col·lectiva. (57)

Enfront del clima de *preocupació* que «enterboleix l'existència tan persistentment que la idea de felicitat ja no pot ésser plausible socialment», Sloterdijk propugna «una ètica no imperativa que animi a poder en comptes d'ofegar-nos en les depressives complicacions del deure», de manera que l'afirmació biòfila i existencial, reivindicada com a pal de paller d'una nova esquerra existencialista, *heideggeriana*, se substantia en la retirada personal i en la completa inhibició davant dels esdeveniments i de qualsevol preocupació social: «el vivent només depèn d'ell mateix (...) de cap manera s'até ja a la fe ingènua que la socialització seria el remei omnicom-prensiu contra tots els estats de deficiència de la modernitat». (58)

What is Post-Modernism?
(Charles Jencks, 1986)

Però, per molt insolent que sigui la retirada, no sembla que el Diògenes radicalment individualista i ecològic que amb llenguatge ambivalent recrea Sloterdijk com a suposada recuperació d'esquerres de la Il·lustració, pugui molestar gens un poder arrogant, ans al contrari: aquest «anarquisme» de consum privat d'alguna manera se'n fa còmplice, en deixar el terreny completament lliure a l'expansió sistèmica contra la qual es proposa. La divisòria entre *quinisme* i cinisme acaba per esborrar-se completament.

És interessant observar com en alguns escrits prospectius sobre l'impacte de noves tecnologies s'hi troba una remor similar de retirada del social vers l'individu i vers la petita comunitat, presentada en aquest cas com a tècnicament induïda, a mesura que a les «societats informacionals» sigui possible per a una part de la població una altra vivència del «treballar» i de l'«habitar», amb una nova «qualitat de vida», lluny de la «massificació social» de la ciutat contemporània (causa implícita del «deshostatjament» de l'ésser en Heidegger i també en Sloterdijk), quan les barrades de residències unifamiliars reforcin el seu caràcter comunitari pel treball de molts dels seus habitants a domicili, davant d'un ordinador, i sigui possible un cert retorn a «pautes pre-industrials de vida i de treball». **(59)**

Rere els diferents discursos fins aquí comentats d'afirmació postmodernista (és a dir, que d'alguna forma consideren que entrem en una nova era «postmoderna») s'hi troba, implícita o explícita, la deslegitimació de l'Estat social —també, per descomptat, de qualsevol forma de socialisme— i, més difusament, del llegat de la Il·lustració.

No és estrany que Heidegger sigui un referent que directament o indirecta sorgeixi al fons d'aquest reaccionarisme. Heidegger fou mestre en l'art de parlar simultàniament en els modes del llenguatge filosòfic i del llenguatge ordinari, «per això —escriu Karl Löwith— hom no pot limitar-se a jutjar aquest discurs segons un punt de vista, o purament polític o purament filosòfic». **(60)** A partir d'una doble lectura simultània de Heidegger, interna, segons la lògica del camp filosòfic dins del qual s'insereix, i externa, segons la lògica del camp social, es pot elucidar el que no permet ni una lectura que es vulgui purament filosòfica, ni una lectura que es vulgui només política: **(61)** que en la temàtica heideggeriana de la preocupació —*Fürsorge*—, s'allotja, transmutada per les regles del camp filosòfic, una desqualificació de la preocupació social. **(62)**

El postmodernisme *afirmatiu*, comptat i debatut, formula el futur en termes de realització individual, en un marc de relacions socials disgregades que es refermen, si s'escau, en la identificació comunitària. Des del moment que desapareix qualsevol criteri de veritat generalitzable també desapareix la possibilitat de teoria social i de projecte de

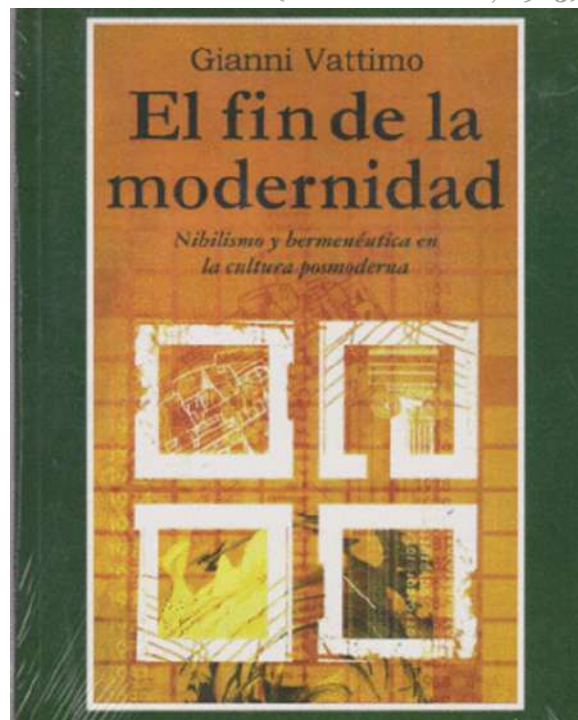
canvi. L'impuls cap a posicions contextualistes, cap a la dissolució de la història en la historicitat del present i cap a la reducció completa al debat local o a la identitat cultural comporta que, un cop alliberades les diferències *deconstruint* principis homogeneïtzadors opressors, la negativa a la reconstrucció d'una narrativa coherent i universalitzant acabi per reduir el racionalment vàlid al socialment vigent.

La relativització de la fonamentació ètica universalitzant es produeix llavors en favor de l'afirmació estètica, personal i, si s'escau, comunitària; la veritat no és, sinó que «s'esdevé», i la vida no busca tant fonamentar-se com afirmar-se. El risc d'aquesta afirmació biòfila sense reserves de l'ésser aquí (*Daseinden*), que ara i adés apareix sota formulacions diverses, és la deriva cap a un vitalisme indiscriminat. La connexió entre vitalisme i darwinisme social «consisteix en el fet d'afirmar no una meta racionalment fundada que és atribuïda a un subjecte capaç de prendre decisions, sinó més aviat la hipòstasi «vida» nua, sense subjecte i sense objectiu. Qui afirma «vida» l'ha d'afirmar en totes les seves manifestacions. Si la doctrina racial i la doctrina que afirma el dret dels qui estan millor adaptats (millor adaptats a *què?*) ha de ser considerada com una possibilitat entre altres per descriure «vida», llavors com podem rebutjar-les?» **(63)** El postmodernisme afirmatiu s'ha situat en una gamma de posicions dins del camp de la cultura en força aspectes homòloga a l'ocupada pels desenvolupaments del neoliberalisme i el neoconservadorisme en el camp polític, amb alguns pendents que poden facilitar la legitimació de polítiques feixistitzants.

No obstant, ja ens hi hem referit al primer assaig, el qüestionament de la raó i de la idea de progrés també ha resultat productiva per a posicionaments crítics, entre d'altres possibilitats, en la línia seguida per l'avantguardisme surrealista, dadà o situacionista de mostrar les insuficiències de la modernitat, com planteja Huyssen. **(64)**

A l'igual que en el cas del moviment «modern», tampoc

El fin de la modernidad
(Gianni Vattimo, 1985)

no podem reduir el «postmodernisme» als seus aspectes d'ideologia afirmativa del desenvolupament capitalista; alguns dels seus fruits s'han escampat en direcció dialècticament contrària. De manera similar a com el gir cap a formes més flexibles en el procés de treball podria obrir, en altres circumstàncies, una nova era de relacions laborals i de propostes cooperatives democràtiques i descentralitzades, **(65)** un mode de pensament que es presenta com a antiautoritari i iconoclasta, que insisteix en l'autenticitat d'altres veus, que celebra la diferència, la descentralització, la democratització dels gustos, així com el poder de la imaginació sobre la materialitat, forçosament ha de tenir algun vessant radical.

La importació de la sensibilitat *postmodernista* dins del pensament de tradició il·lustrada i emancipatòria ha pouat la seva força de la constatació que la modernitat s'havia permès el luxe de parlar per boca d'altri: pobles colonitzats, minories racials i sexuals, grups religiosos, dones, treballadors. Les reflexions de la «nova esquerra» des dels anys seixantes i l'esclat dels «nous moviments socials» després de 1968 mostren un clar vessant postmodernista en el seu rebuig a totalitzacions de partida, en l'aspiració a suturar la fissura entre raó i desig, en l'eixamplament del problema de l'explotació en les relacions home-home a les relacions home-natura, en el seu interès per l'emancipació d'aquelles formes d'opressió poc contemplades fins llavors en el pensament progressista modern, notòriament les que afecten les dones i les minories ètnico-culturals, etc.

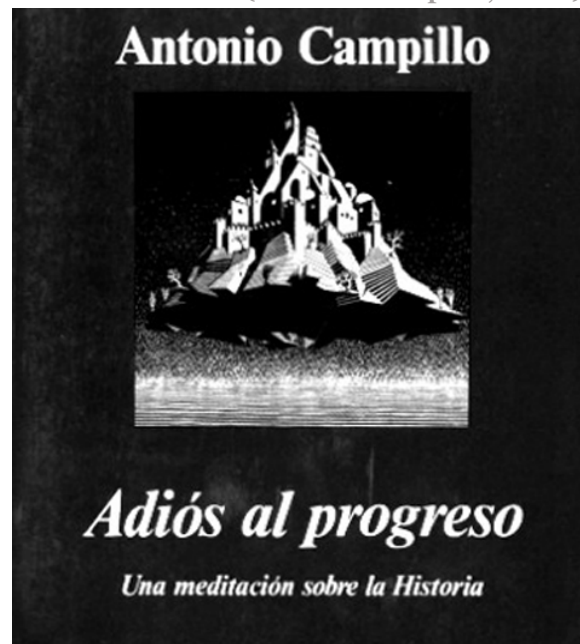
No obstant, el postmodernisme «crític» s'ha mogut en un terreny necessàriament relliscós: com abordar les desigualtats en la dissolució de qualsevol referent general? La qüestió ha situat sovint en fals les posicions de la «nova esquerra» quan, perduda de vista la històrica oscil·lació metodològica entre el pol d'una raó que es mostra excessivament segura i el pol de la seva crítica, s'han endinsat en l'historicisme postmodernista fins passar el punt de no retorn, més enllà del qual «el conservadorisme postmodern engoleix el seu radicalisme avantguardista», **(66)** autoincapacitant-se per considerar les qüestions sectorials i locals en un canemàs general. **(67)** És fàcil llavors la deriva cap a un culturalisme i una estetització cada cop més distanciat de la sort de les classes populars.

Si totes aquestes produccions realitzades en els camps artístic, cultural i filosòfic, que comparteixen la referència bàsica a la diferència que les caracteritza com a postmodernistes —«afirmatives» o, minoritàriament, «crítiques»—, han tingut una difusió tan important i resulten prou significatives, ha estat per la seva capacitat d'expressar el viscut en el nostre temps, en la línia del «paradigma cultural de la diferència».

NOTES

- (1)** Cal tenir en compte, però, que l'homologia entre la dominació social i la dominació simbòlica mai no és mecànica, com s'ha després d'una interpretació esquemàtica de *La ideologia alemanya* de Marx.
- (2)** BOURDIEU, P., *Réponses. Pour une anthropologie réflexive*, pp. 119-120, Seuil, París, 1990.
- (3)** PASSERON, J. C., «Relaciones de fuerza y dominación simbòlica», a GRIGNON, C. i PASSERON, J. C., *Lo culto y lo popular. Miserabilismo y populismo en sociología y en literatura*, p. 30-33, Ediciones de la Piqueta, Madrid, 1992.
- (4)** BOURDIEU, P., *La distinción. Criterio y bases sociales del gusto*, p. 494, Taurus, Madrid, 1988.
- (5)** JAMESON, F., *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*, pàgina 48, Verso, Londres, 1991.
- (6)** FROMKIN, D., «The Coming Millenium», *World Policy Journal*, Nova York, primavera de 1993 (citat per J. Decornoy).
- (7)** FLECHA, R., *La nueva desigualdad cultural*, p. 119, El Roure, Barcelona, 1990.
- (8)** MEAD, G. H., *Mind, Self and Society*, University of Chicago Press, Chicago, 1972. En la mateixa línia cal situar les tesis cognitives de Vigotski, a les quals en referirem en el següent assaig, dedicat al sistema educatiu.
- (9)** HABERMAS, J., *Pensamiento postmetafísico*, cap. 8, Taurus, Madrid, 1990.
- (10)** MARX, K., *El dieciocho brumario de Luis Bonaparte*, p. 11, Ariel, Barcelona, 1985.
- (11)** BOURDIEU, P., *Réponses*, op. cit., p. 102. Vegeu també el primer assaig en relació al concepte d'*habitus* i la teoria de camps de Bourdieu.

Adiós al progreso
(Antonio Campillo, 2006)

- (12) BOURDIEU, P., *Réponses*, op. cit., p. 111.
- (13) BOURDIEU, P., *Réponses*, op. cit., p. 141 i ss.
- (14) Una de les principals crítiques de Bourdieu a la tradició marxista és la de no haver incorporat aquestes violències «toves» que actuen fins i tot en el camp econòmic; cf. *Réponses*, op. cit., p. 141.
- (15) BOURDIEU, P., *La distinción*, op. cit., p. 479.
- (16) «La más implacable llamada al orden, que bastaría sin duda para explicar el extraordinario realismo de las clases populares, está constituida indudablemente por el efecto de enclaustramiento que ejerce la homogeneidad del universo social directamente experimentado: no hay otro lenguaje posible, no existe otro estilo de vida, no existen otras relaciones de parentesco. El universo de los posibles es cerrado. Las expectativas de los otros constituyen otros tantos refuerzos de las disposiciones impuestas por las condiciones objetivas»; BOURDIEU, P., *La distinción*, op. cit., p. 388.
- (17) Cf. THOMSON, E. P., *Customs in common*, Merlin, Londres, 1991.
- (18) VELEN, T., *Teoría de la clase ociosa*, pp. 90-91 i 94, FCE, Mèxic, 1974.
- (19) Així ho fa constar Francesc Candel quan entra a tractar el tema de la *nova pobresa* de Barcelona des de la perspectiva de la «teoria de la cultura de la pobresa»: «malgrat que la societat dona escasses oportunitats als membres d'aquestes subcultures marginals, també els costums i els valors dels pobres es resisteixen al canvi, a la integració i a l'assimilació: així es tanca la roda, es completa, es justifica i es racionalitza»; CANDEL, F., *La nova pobresa*, p. 109, Edicions 62, Barcelona, 1988.
- (20) Per a Michel de Certeau, les anàlisis de Bourdieu tenen el problema que «examinant scrupuleusement les pratiques et leur logique —d'un façon qui n'a sans doute pas d'équivalent depuis Mauss— ils les ramènent finalement à une réalité mystique, l'*habitus*, destinée à les ranger sur la loi de la reproduction»; CERTEAU, M. de, *L'invention du quotidien. Arts de faire*, p. 94, Gallimard, Paris, 1990. En els vora vint anys que han passat des d'aquesta crítica, Bourdieu ha maldat per flexibilitzar el concepte: «l'*habitus* n'est pas le destin que l'on y a vu parfois. Étant le produit de l'histoire, c'est un système de dispositions ouvert, qui est sans cesse affronté à des expériences nouvelles et donc sans cesse affecté par elles»; BOURDIEU, P., *Réponses*, op. cit., p. 108.
- (21) Cf. WILLIAMS, R., *Problems in Materialism and Culture*, especialment pp. 31-49: «Base and Superstructure in Marxist Cultural Theory», New Left Books, Londres, 1980.
- (22) O'CONNOR, J., *Crisis de acumulación*, p. 14, Península, Barcelona, 1987.
- (23) Michel de Certeau insistia que no calia prendre la gent per idiota, adoptant en les anàlisis socials el punt de vista

dels poders establerts quant al seu propi poder: «Là où l'appareil scientifique (le nôtre) est porté à partager l'illusion des pouvoirs dont il est nécessairement solidaire, c'est-à-dire à supposer les foules transformées par les conquêtes et les victoires d'une production expansionniste, il est toujours bon de se rappeler qu'il ne faut pas prendre les gents pour des idiots»; CERTEAU, M. de, op. cit., p. 255.

(24) HARVEY, D., *The Urbanization of Capital*, p. 225, Blackwell, Oxford, 1985.

(25) BAUDELAIRE, Ch., «Le peintre de la vie moderne», *Le Figaro*, 26 i 29 de novembre i 3 de desembre de 1863 (recollit a *Oeuvres complètes*, Gallimard, Paris).

(26) HARVEY, D., *The Condition of Postmodernity*, pp. 339-342, Blackwell, Oxford, 1990.

(27) JENCKS, Ch., *What is Post-Modernism?*, p. 14, Academy, Londres, 1986.

(28) FRAMPTON, K., «Towards a Critical Regionalism. Six Points for an Architecture of Resistance», a FORSTER, K. (ed), *Postmodern Culture*, pp. 16-30, Pluto, Londres, 1985.

(29) GAPPERT, G., «Urban Issues in an Advanced Industrial Society», a BROTCHE, J. F., HALL, P. i NEWTON, P. W. (eds), *The Spatial Impact of Technological Change*, pp. 424-434, Croom Helm, Londres, 1987.

(30) JAMESON, F., op. cit., p. 45 i ss.

(31) «When all that is seen is so fragmented and filled with whimsy and pastiche, the hard edges of the capitalist, racist and patriarchal landscape seem to disappear, melt into air»; SOJA, W., *Postmodern Geographies. The Reassertion of Space in Critical Theory*, p. 246, Verso, Londres, 1990.

(32) VENTURI, R., *Complexity and Contradiction in Architecture*, p. 133, MOMA, Nova York, 1966 (citada per K. Frampton).

(33) JENCKS, Ch., op. cit., pp. 43 i 65.

(34) LYOTARD, J. F., *La condición postmoderna. Informe*

Crítica de la razón cínica
(Peter Sloterdijk, 1983)

sobre el saber, pàgina 10, Càtedra, Madrid, 1989.

(35) HABERMAS, J., «The Entwinement of Myth and Enlightenment: Rereading Dialectic of Enlightenment», *New German Critique*, 26, p. 28, 1982.

(36) LYOTARD, J. F., *op. cit.*, p. 10. En aquest sentit, Lyotard qualifica de «terrorista» la sociologia sistèmica de Luhmann.

(37) LYOTARD, J. F., *op. cit.*, capítol 14: «La legitimación por la paralogía».

(38) Cf. FRANK, M., *What is Neostructuralism?*, p. 87, University of Minnesota, Minneapolis, 1989.

(39) LYOTARD, J.F., *op. cit.*, p. 118.

(40) BENHABIB, S., «Epistemologies of Postmodernism. A Rejoinder to J. F. Lyotard», *New German Critique*, 2 (1984-1985), p. 123 (citada per J. M. Mardones).

(41) Com quan Campillo escriu que «la elección no se da entre la paz perpetua y la guerra de todos contra todos, sino entre una guerra que tiende a abolir la autonomía entre las tribus y una guerra que tiende a preservarla. La primera, sin lugar a dudas, es bastante más cruenta que la segunda»; CAMPILLO, A., *Adiós al progreso. Una meditación sobre la Historia*, p. 112, Anagrama, Barcelona, 1985.

(42) Oriol Pi de Cabanyes, per exemple, ha buscat reescriure les tesis del nacionalisme de Prat de la Riba a la llum del «pensament dèbil» de Vattimo, advocant en alguns paràgrafs en favor de la reacció enfront de la raó i els principis il·lustrats; cf. PI DE CABANYES, O., *Repensar Catalunya*, Edicions 62, Barcelona, 1989.

(43) VATTIMO, G., *El fin de la modernidad. Nihilismo y hermenéutica en la cultura posmoderna*, p. 155 i capítol 10 en conjunt, Gedisa, Barcelona, 1990.

(44) VATTIMO, G., *Ética de la interpretación y ética de la comunicación*, p. 207-209, Paidós, Barcelona, 1991.

(45) VATTIMO, G., *Ética de la interpretación...*, *op. cit.*, p. 223.

(46) Cf. GADAMER, H. G., *Verdad y método. Fundamentos de una hermenéutica filosófica*, p. 578 i ss., Sígueme, Salamanca, 1988.

(47) VATTIMO, G., *El fin de la modernidad, op. cit.*, p. 119.

(48) VATTIMO, G., *La sociedad transparente*, p. 165, Paidós i ICE-UAB, Barcelona, 1990. 49. Cf. BOURDIEU, P., *La distinción, op. cit.*, p. 495-496.

(50) LIPOVETSKY, G., *El imperio de lo efímero. La moda y su destino en las sociedades modernas*, pàgina 13, Anagrama, Barcelona, 1990.

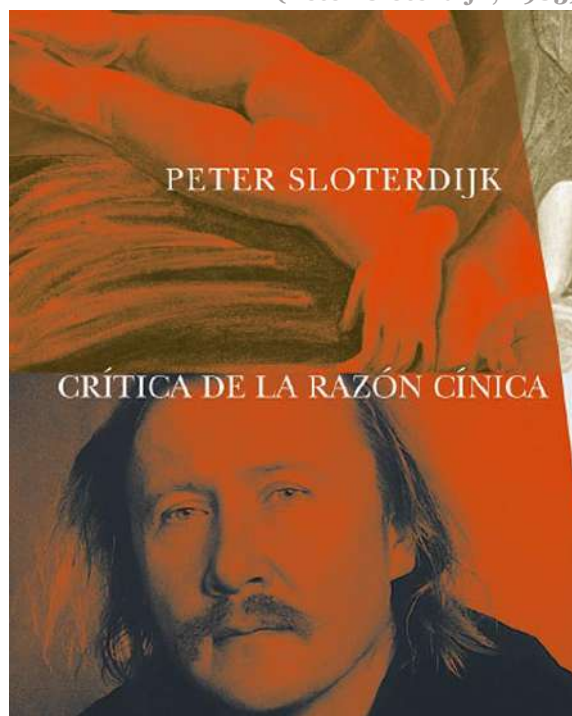
(51) LIPOVETSKY, G., *La era del vacío. Ensayos sobre el individualismo contemporáneo*, p. 55, Anagrama, Barcelona, 1986.

(52) LIPOVETSKY, G., *La era del vacío, op. cit.*, p. 13.

(53) LIPOVETSKY, G., *La era del vacío, op. cit.*, p. 17.

(54) SLOTERDIJK, P., *Crítica de la razón cínica*, Taurus, Madrid, 1989.

(55) SLOTERDIJK, P., *op. cit.*, vol. II, p. 381.

(56) SLOTERDIJK, P., *op. cit.*, vol. II, p. 380.

(57) SLOTERDIJK, P., *op. cit.*, vol. I, p. 279.

(58) SLOTERDIJK, P., *op. cit.*, vol. I, p. 35, 177 i 278 nota.

(59) BROTCHE, J. F., HALL, P. i NEWTON, P. W., «The Transition to an Information Society», a BROTCHE, J. F., HALL, P. i NEWTON, P. W. (eds), *op. cit.*, p. 449.

(60) LÖWITH, K., «Les implicacions polítiques de la philosophie de l'existence chez Heidegger», *Les Temps Modernes*, 2n any, p. 343-360 (citada per P. BOURDIEU).

(61) La qual cosa permet diferenciar entre l'estudi dels productes intel·lectuals i el judici de les intencions de l'autor, des del moment que «el pensador es menos sujeto que objeto de sus estrategias retóricas más fundamentales, las que se establecen cuando, guiado por los esquemas prácticos de su habitus, se ve en cierto modo atravesado, como un médium, por la necesidad de espacios sociales, inseparables de los espacios mentales, que entran en relación a través de él. Quizá sea porque nunca supo verdaderamente lo que decía que pudo decir Heidegger, sin tener que decírselo en realidad, lo que dijo»; BOURDIEU, P., *La ontología política de Martin Heidegger*, p. 106, Paidós, Barcelona, 1991.

(62) «Al entrar en la red de las palabras a la vez morfológicamente similares y etimológicamente emparentadas donde se inserta, y a través de ellas, en la trama del léxico heideggeriano, la palabra *Fürsorge* se encuentra extraída a su sentido ordinario, aquel que se libra sin ambigüedad en la expresión: *Sozialfürsorge*, asistencia social: transformada, transfigurada, pierde su identidad común para revestir un sentido alterado (que traduce aproximadamente la palabra «procuración» aplicada en el sentido etimológico). Al final de este

El imperio de lo efímero
(Gilles Lipovetsky, 1987)

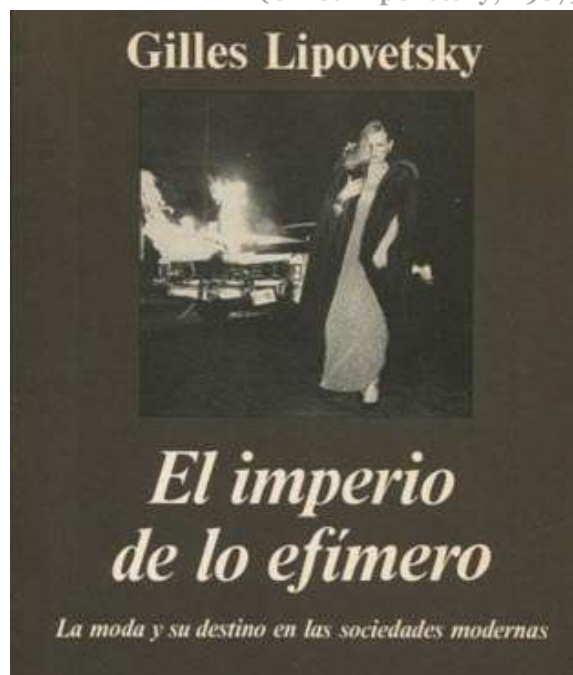
desvío, digno del prestidigitador que atrae la atención sobre lo que él puede mostrar para disimular lo que quiere esconder, el fantasma social de la asistencia (social), símbolo del «Estado Providencia» o del «Estado seguridad», que Carl Schmitt o Ernst Jünger denuncian en un lenguaje menos eufemistizado, puede habitar o frecuentar el discurso legítimamente (*Sorge y Fürsorge* están en el corazón de la teoría de la temporalidad), pero bajo una forma que no se conoce, que no se encuentra en ello. (...) La asistencia social, *Sozialfürsorge*, es bien lo que «se preocupa por» los socorridos y «en su lugar», lo que les descarga de la preocupación de sí mismos, autorizándoles así a la despreocupación, a la «facilidad» y a la «frivolidad» exactamente del mismo modo que la *Fürsorge* filosófica, variante sublime de la precedente, descarga el *Dasein* de la preocupación ...»; BOURDIEU, P., *La ontología política de Martin Heidegger*, op. cit., pp. 79-80 i 87. (63) FRANK, M., op. cit., p. 319.

(64) HUYSEN, A., *After the Great Divide: Modernism, Mass Culture, Postmodernism*, Indiana University Press, Bloomington, 1986.

(65) HARVEY, D., *The Condition of Postmodernity*, p. 353; cf. LYOTARD, J. F., op. cit., p. 118.

(66) AGGER, B., *The discourse of domination. From the Frankfurt School to Postmodernism*, p. 229, Northwestern University Press, Evanston, 1992.

(67) És, al nostre entendre, el cas de les darreres obres d'Agnes Heller i F. Feher, antics deixebles de Lukacs a l'Escola de Budapest. Els components de funcionalisme sistèmic i herme-

nètics són molt notables en l'evolució recent experimentada per aquests autors vers una teorització política de les possibilitats de canvi que renuncia a tot referent globalitzador per limitar-se a petites parcel·les sectorials i personals dins d'un món definitivament descentrat; cf., HELLER, A. i FEHER, F., *Políticas de la postmodernidad. Ensayos de crítica cultural*, Península, Barcelona, 1989; i HELLER, A. *Historia y futuro. ¿Sobrevivirá la modernidad?*, Península, Barcelona, 1991. ❖❖❖

Andrés Naya

DESDE LOS FOGONES: LA REVISTA "CARRER" (i 2)

La revista *La Veu del Carrer* de la Federació d'Associacions Veïnals de Barcelona (FAVB) fa més de trenta anys que publica allò que altres mitjans de comunicació no fan: la realitat dels carrers i del veïnat. Publiquem la segona part d'un dels articles del llibre *25 anys de Barcelona a CARRER (1991-2016)*, el que, a tall d'epíleg, escriu l'ànima de la publicació durant la seva llarga història.

LOS EMPRESARIOS

Los poderosos han reaccionado en contadas ocasiones, quizás por nuestro modesto peso. Recuerdo que, cuando lanzamos la campaña contra la especulación en el campo de fútbol del Espanyol, en Sarrià, un día se presentó en la FAVB el presidente del club y propietario del Grupo Planeta, José Manuel Lara. Después de saludarnos, fue directo al grano. Dijo: "Cada artículo de *Carrer* o cada comunicado hecho por la FAVB me jode diez viviendas de alto standing". Era conocido que a Lara el Espanyol le debía mucho dinero. Nos preguntó: "¿Qué podemos hacer?". Contestamos que cada uno desempeñaba su función: unos especulaban y otros denunciaban. Estaba a punto de levantarse y vio un *Carrer* encima de la mesa. Lo ojeó, contó el número de páginas y volvió a preguntar: "¿Cuántos ejemplares tiráis? ¿Cuánto os cuesta la edición?". No entramos al trapo. A buen entendedor...

En otras ocasiones algunas empresas nos colocaron publicidad, pero, en cuanto criticábamos sus negocios, la suprimían. Fue el caso de Gas Natural. Respecto a La Caixa, tuvimos una entrevista con Lluís Reverter, que regresaba de Madrid y que en sus tiempos había sido miembro de la junta de la FAVB. Nos contó que, al dejar Madrid —rechazó un puesto en la Zarzuela—, llamó a Juan Antonio Samaranch y le preguntó: "¿Tienes algo para mí?". Reverter, que acababa de cesar en su cargo como secretario general de Coordinación de la Presidencia del Gobierno, pasó a ocupar la secretaría general de la Fundación La Caixa. Logramos que nos pusiera un pequeño anuncio. No le debió de gustar la revista y no repitió.

Últimamente Aigües de Barcelona (Agbar) nos amenazó con llevarnos a los tribunales si no publicábamos su respuesta al

artículo "Sis anys de saqueig de l'aigua a Barcelona". A instancias de los asesores jurídicos lo publicamos, y en el número siguiente nos reafirmamos en la denuncia. Silencio por respuesta. No nos sorprende. Agbar está asustada. Ve que la amenaza de municipalización del servicio puede llegar a materializarse y teme por su negocio.

URDANGARÍN Y EL FUNCIONARIO

Iñaki y Cristina se casaban. El Ayuntamiento presidido por Joan Clos estaba volcado en colaborar con los preparativos. No reparaba en gastos. Carrer preparaba el dossier *Casar-se a Barcelona: de la parella republicana al casament monàrquic*. Una mañana de septiembre llegó a la FAVB, en correo ordinario, un sobre con los correspondientes sellos con la imagen del Rey. En su interior había un listado con las multas y los impuestos de vehículos y bienes inmuebles impagados por Iñaki Urdangarín. ¡El novio debía al Ayuntamiento la friolera de 535.572 pesetas! Un escrito firmado por un supuesto Comité Anticorrupción consideraba una inmoralidad que el Ayuntamiento embargara cuentas corrientes y sueldos a los barceloneses que no podían pagar pequeñas deudas mientras permitía tamañas deudas a personajes famosos. Nos invitaba a denunciarlo.

Llamamos a un funcionario amigo de *Carrer* y nos confirmó que los datos eran ciertos. Terminó la conversación advirtiéndonos que él nunca admitiría haber hablado con nosotros. Y añadió: "Es un tema serio, a estos datos solo tienen acceso cinco o seis funcionarios". Consideramos que la noticia era un bombazo, así que decidimos pasársela a los medios diarios con mayor audiencia. Marc Andreu lo intentó en *El Periódico de Catalunya*. Recibió una negativa por respuesta. La Casa Real era intocable. Tampoco quiso publicarlo *La Vanguardia*. Ocurrió que Eugeni Madueño colaboraba en *La Ventana*, el programa vespertino de Ràdio Barcelona dirigido por Gemma Nierga. Lo explicaron en directo y Gemma pidió a los oyentes que dieran su opinión. Varios de los que llamaron pusieron a caldo a Iñaki. Hubo otra llamada

---

Andrés Naya Cabrero, membre de l'AV Prosperitat, vicepresident de la FAVB durant molts anys. Fundador i editor de *La Veu del Carrer* fins al 2021.

a la radio que no salió por antena. Era el jefe de la oficina de prensa de la Zarzuela. “El señor Urdangarín ya ha pagado”, dijo. Al día siguiente preguntamos al Ayuntamiento, pero se negaron a identificar quién o de qué manera se había pagado la deuda. Una vez hecha pública por otros, *El Periódico de Catalunya* dedicó un gran espacio a la noticia. *La Vanguardia* informó: “El pago de la deuda con el Ayuntamiento se produjo poco después de que la FAVB recibiera una carta firmada por una Comisión Anticorrupción donde se denunciaba la morosidad del futuro esposo de la infanta”. Las agencias de noticias Reuters y Associated Press lanzaron la noticia a todo el mundo. Tele 5, en su programa *Qué me dices*, le dio la vuelta al asunto y presentó al futuro yerno del Rey como “un esposo ejemplar que antes de casarse limpia su expediente de moroso”.

Una mañana de septiembre llegó a la FAVB, en correo ordinario, un sobre con los correspondientes sellos con la imagen del Rey. En su interior había un listado con las multas y los impuestos de vehículos y bienes inmuebles impagados por Iñaki Urdangarín. ¡El novio debía al Ayuntamiento la friolera de 535.572 pesetas!

El 4 de octubre de 1997, la boda real bloqueó las calles de la ciudad. Urdangarín entró en la familia real sin deudas municipales. El golfo ya apuntaba maneras. En el número 48, *Carrer* contó la historia en forma de sainete Real —y real como la vida misma—. Lo titulamos “Tots som iguals davant la llei (fiscal)”. A los pocos días, el Ayuntamiento despidió al funcionario que había filtrado los datos. Todo un escándalo. No fue amnistiado. Nadie le pidió perdón. Urdangarín comenzaba a cabalgar. Fue el comienzo de una larga historia.

ALGUNAS PORTADAS

La portada de cada número era distinta del anterior. Como indicó Ferran Fernández, saltaba de un dibujo de línea fina a una fotografía superrealista; del diseño más vanguardista a la ilustración más clásica. La coherencia de sus portadas no se basaba en su uniformidad. Todo lo contrario, la diversidad era absoluta. *Carrer* proponía los temas a fotógrafos o ilustradores. Los llamábamos siempre con urgencias y nos respondían siempre con generosidad. Los primeros tiempos fueron los más difíci-

La Veu del Carrer número 1 (octubre 1991)

les. Algunas portadas pasaron totalmente desapercibidas. Otras no. Varias fueron confeccionadas por Rai Ferrer Onomatopeya (números 2 y 9), Alfons López (5 y 6), José Ramón Gómez y Pilar Villuendas (8) y Xec Febrer, nuestro primer maquetista, que se atrevió con la portada y contraportada del monográfico *La Barcel·lona de Maragall* (10).

A estos amigos y amigas se les unió el tándem Azagra-Revuelta. Todos ellos continúan entre nosotros.

Desde los primeros números reprodujimos dibujos ya publicados de Andrés Rábago, conocido como *El Roto*, *Jonas* u *Ops*. Sus dibujos describen sin ambages la dura realidad. Admiro sus monigotes porque reflejan, subrayan y sintetizan perfectamente el día a día de la gente. En el verano de 2005 estábamos preparando un número especial sobre la vivienda y nos pareció ideal utilizar uno de sus dibujos para la portada. Pero teníamos que manipularlo y adaptarlo. Llamamos a la redacción de *El País* para que nos facilitaran su teléfono. Para nuestra sorpresa nos pasaron directamente con él. Hechos un flan, entablamos una conversación en la que le explicamos nuestra petición. Nos dio todo tipo de facilidades. Nos animamos y, al tener que ir a Madrid en aquellos días, le solicitamos una entrevista. Rábago, casi disculpándose, nos dijo que él opinaba dibujando y que era poco amigo de dar entrevistas.

Nuestra relación fue muy buena también con el maestro del humor gráfico Francesc Vila i Rufas, *Cesc*. Roser Argemí se atrevió a pedirle un dibujo para una portada. Y aceptó. Jaime Fabre escribió sobre ella: “Impresiona, la portada de aquel número de diciembre de 1994 [el número 28], con un terrorífico

Número 163 (març 2023). Especial
Eleccions municipals (América Sánchez)

dibujo de Cesc y el título 'Habitatges inassolibles per als joves'". Junto con el dibujo de aquella portada, Cesc nos mandó una carpeta con copias de viejos dibujos suyos ya publicados que nos cedió por si queríamos volver a reproducirlos.

LAS SARDINAS DE TÀPIES

Con motivo del final del siglo queríamos preparar un monográfico sobre la Barcelona del siglo XX. Aspirábamos a conseguir una portada potente. Con ayuda de unos amigos pudimos solicitar a Tàpies que nos la diseñara. Previamente solicitó ver algunos ejemplares de la revista y nos citó a las cuatro de la tarde en su vivienda de la calle de Saragossa. Nos recibió con su esposa y, al darle la mano, pudimos constatar que acababa de comer sardinas asadas. El mito se nos vino abajo. Nos enseñó varios dibujos y elegimos uno de ellos. Iba sin firmar y le pedimos si podía escribir el título que iba a llevar el dossier. Accedió y, en un folio de plástico, transparente, nos puso la firma y la leyenda. La portada del número 60 resultó maravillosa.

También fue sonada la del número 81, obra del amigo América Sánchez, que nunca ha rechazado ninguna de nuestras peticiones. La que comentamos hacía referencia a la sanidad. La reproducimos en la página siguiente, pues resulta difícil explicarla.

Desde los primeros números reproducimos dibujos ya publicados de Andrés Rábago, conocido como *El Roto*, *Jonas* u *Ops*. Sus dibujos describen sin ambages la dura realidad

LAS CARAS DEL PODER

Comenzaba el año 2007. Llegábamos al número 100. Preparamos con mucho esfuerzo un monográfico dedicado al poder y la ciudad: *Qui mana a Barcelona?* Aún hoy nos lo piden para consultarlo. Nos superamos, por su contenido y por su extensión: 72 páginas. Concretamos los poderosos en un listado de 46 hombres y cuatro mujeres. Puyal les puso la cara y *Carrer*, nombre y apellidos. Trabajamos intensamente. Colaboraron muchas personas. Lo presentamos en la sala de actos del Macba. Asistieron 298 personas, según el contador digital del torno de la entrada. Manuel Borja-Villel, director del museo, nos acogió con entusiasmo. Nos dio las gracias por haber elegido aquel lugar para celebrarlo: "Para un centro atento a la vitalidad creativa de la ciudad, acogerles a ustedes y lo que hacen es una satisfacción y un reconocimiento. Enhorabuena y gracias".

Al acto no acudieron ni el alcalde ni el conseller de la Generalitat, a los que habíamos invitado. El economista Albert

Recio dijo: "El poder de los políticos sobre la ciudad es menos importante de lo que se creen. Habría que pedirles que dejen de hacer de intermediarios del poder, siempre tan bien organizado, y se dediquen a defender los intereses públicos en complicidad con la gente. Porque, si se despistan, estos poderes se los comerán".

América Sánchez fue el autor de la portada doble con la colaboración de Albert Planas. Imaginó el poder de la ciudad con unas siluetas sin identidad clara. Todo muy futurible: hoy los centros de poder son anónimos y pernoctan lejos de la urbe.

Para aquel mismo número recibimos un regalo muy en consonancia con su contenido. Josep Maria Huertas Claveria nos entregó un texto biográfico sobre Juan Antonio Samaranch. Se lo habían encargado para la Gran Enciclopèdia Catalana de Edicions 62. No les gustó y no lo publicaron. Quien paga manda. El texto que publicamos en el número 100 iba precedido de un breve texto de Josep Maria, en el que, entre otras cosas, se decía: "Joan, mañana, cuando os levantéis, yo ya me habré ido y no pienso volver", va dir Juan Antonio Samaranch a l'escriptor Joan Llach a la Curullada, un poblet de la Segarra en tots dos estaven destinats el 1938 com a soldats de la 60 Divisió Republicana que manava el dirigent comunista José del Barrio. El cert és que Samaranch ha tingut algunes vegades una irresistible tendència a fugir quan les coses van mal dades".

CUANDO FALTAMOS A LA CITA

El jueves 11 de noviembre de 2010, *El Punt* publicaba en la portada a toda página: "Fractura total al moviment veïnal de Barcelona". La junta de la FAVB dimitió y, como última

Número 157 (juliol 2021). Especial
30è aniversari (Azagra&Revuelta)

decisión, acordó cesar a los codirectores de *Carrer*. La presidenta, Eva Fernández, se presentaba al cargo de síndica de greuges y *Carrer* se había negado a participar en la campaña electoral. Pasó meses sin salir. La nueva junta, elegida en abril de 2011, lo primero que acordó fue restituir a los codirectores. El editorial del número 118 se titulaba "Tornem al carrer". Los hechos no merecen más comentarios. Los sentimientos fueron agrídulces. Quedan las numerosas muestras de solidaridad. *Carrer*, con aciertos y desaciertos, ha continuado su camino hasta hoy. Defendimos las libertades. Fuimos durísimos con el desalojo de la plaza de Catalunya en tiempos del 15-M. Y pusimos nombre y apellidos a los corruptos y a los especuladores.

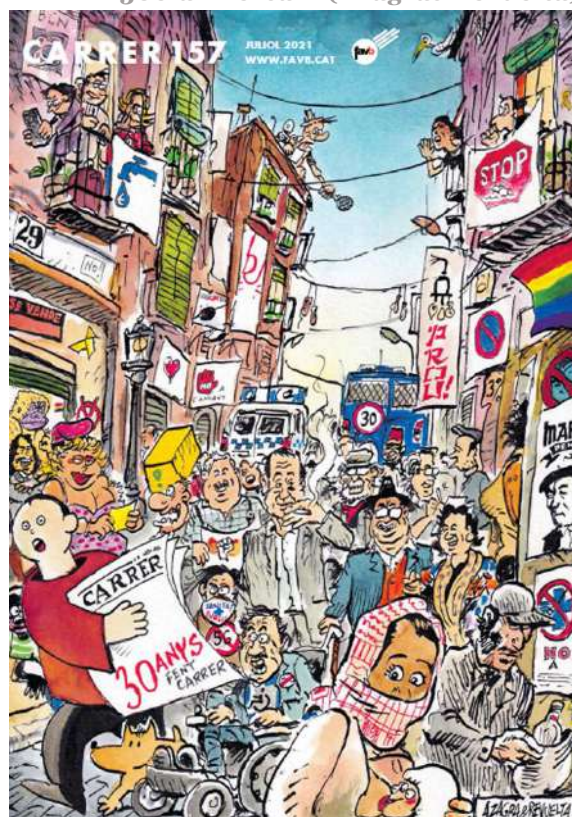
La fuerza de la revista se aguenta en dos pilares fundamentales. En primer lugar, *Carrer* es una publicación que se hace en Barcelona y para Barcelona.

Tenemos como protagonista a una ciudad viva, que no pocas veces se ha rebelado. Tiene una gran capacidad de respuesta ante los abusos de los poderosos. Sin la constante lucha vecinal, sin la frecuente aparición de campañas y plataformas que organizan a los afectados y los movilizan para defender sus derechos sociales, sin las luchas de las mujeres, sin los movimientos por una vivienda digna y contra los desahucios, sin las acciones de la alianza contra la pobreza energética, sin las denuncias contra la contaminación, sin las mil movilizaciones contra los recortes en la sanidad y la enseñanza pública, sin las mareas de todos los colores, sin las denuncias del aumento de la desigualdades y la pobreza, sin la última manifestación "Volem acollir" —un derecho universal que los gobiernos no respetan—: en suma, sin todas estas realidades, *Carrer* no habría cumplido 25 años. Existimos gracias a la lucha, al trabajo de miles y miles de activistas. Nosotros levantamos acta.

CENTENARES DE COLABORADORES

El segundo elemento a destacar es que hemos estado muy bien acompañados. Centenares de mujeres y hombres han firmado artículos en la revista y, de ellos, más de 300 han sido jóvenes periodistas que se han pateado los barrios, se han documentado, se han visto con los afectados y les han dado la palabra. Quieren ejercer una profesión que los ignora y, cuando no lo hace, es a cambio de unas condiciones laborales muy precarias.

Junto a los jóvenes periodistas nos han acompañado grandes profesionales del periodismo, jubilados y en activo. Decenas de arquitectos, urbanistas, economistas, abogados, geógrafos... Con sus críticas, sus reflexiones y sus propuestas han potenciado el conocimiento y el análisis de la Barcelona de los barrios. Añadamos a los fotógrafos, dibujantes, humoristas, ilustradores... Sus trabajos han permitido que la imagen de *Carrer* sea reconocida.

También cabe destacar el papel de quienes se han encargado de las diferentes propuestas de diseño y maquetación de la revista, y de quienes la llevan a cabo, desde el primer número hasta el último. *Carrer* es fruto de un trabajo colectivo, una suma de muchas voluntades y esfuerzos. Nuestro deporte ha sido meter el dedo en el ojo de los truhanes y las gentes de mal vivir. Nos lo hemos pasado bien.

LOS AÑOS QUE VENDRÁN

Carrer tiene futuro y sigue siendo necesario mientras existan políticas que no tengan en cuenta los intereses y las necesidades de la mayoría de barceloneses y barcelonesas; mientras las decisiones políticas den la espalda a los problemas que se sufren. Será imprescindible seguir denunciando la corrupción mientras nos robe aquellos recursos que podrían hacer la vida más digna a miles de vecinos y vecinas.

Nacimos con la aluminosis. Y, 25 años después, se anuncia la finalización de 70 viviendas en la Trinitat Nova para sustituir esas viviendas enfermas. Y aún quedan flecos. El asunto no ha sido una prioridad. Demasiados años viviendo entre puntales. Demasiados hombres y mujeres viviendo indignamente. Sin contar a los afectados que se quedaron en el camino.

Carrer tiene futuro. La realidad pide que Barcelona siga siendo una ciudad rebelde. Que el activismo crítico continúe vivo. Que algunas publicaciones —no somos la única existente— levanten acta de la rebelión y el protagonismo del vecindario. ❖❖❖

GENT vernedenca

INFÀNCIA EN UNA VAQUERIA

Assumpta Magrans Crusens porta en els seus cognoms una part important de la història del barri. La seva extensa família va viure en algunes de les masies que poblaven el nostre territori. Els seus pares regentaven una vaqueria al costat de Ca l'Armengol i subministraven llet fresca a fàbriques, establiments i particulars del barri.

Els cognoms d'Assumpta Magrans Crusens ens capbussen dins la història del nostre barri. Les masies que omplien el territori i que permetien tenir instal·lacions tan insospitades, vistes des d'avui en dia, com una vaqueria. Assumpta, llavors una nena, vivia amb els seus pares al carrer Espronceda amb Perú (1) i gestionaven la vaqueria annexa a Ca l'Armengol (passatge entre Huelva i Guipúscoa, La Selva de Mar i Treball): "El meu avi, Josep Crusens, era l'arrendatari dels terrenys dels hereus del general Josep Manso. Era de Ca l'Arnó, com Isidre Crusens, el seu germà. La filla de Josep Crusens, que és la meva mare, es va casar amb Geroni Magrans, que era de Can Magrans de Sant Adrià de Besòs. En casar-se, es va quedar a treballar amb el meu avi. Tots tres portaven la vaqueria."

Repassant l'arbre genealògic d'Assumpta es troben els noms de moltes de les masies que envoltaven l'església de Sant Martí: "els meus pares, Geroni Magrans i Elvira Crusens; els avis paterns, Geroni Magrans Pineda i Pepeta Vilardell; i els meus avis materns, Josep Crusens Mariné i Maria Cros".

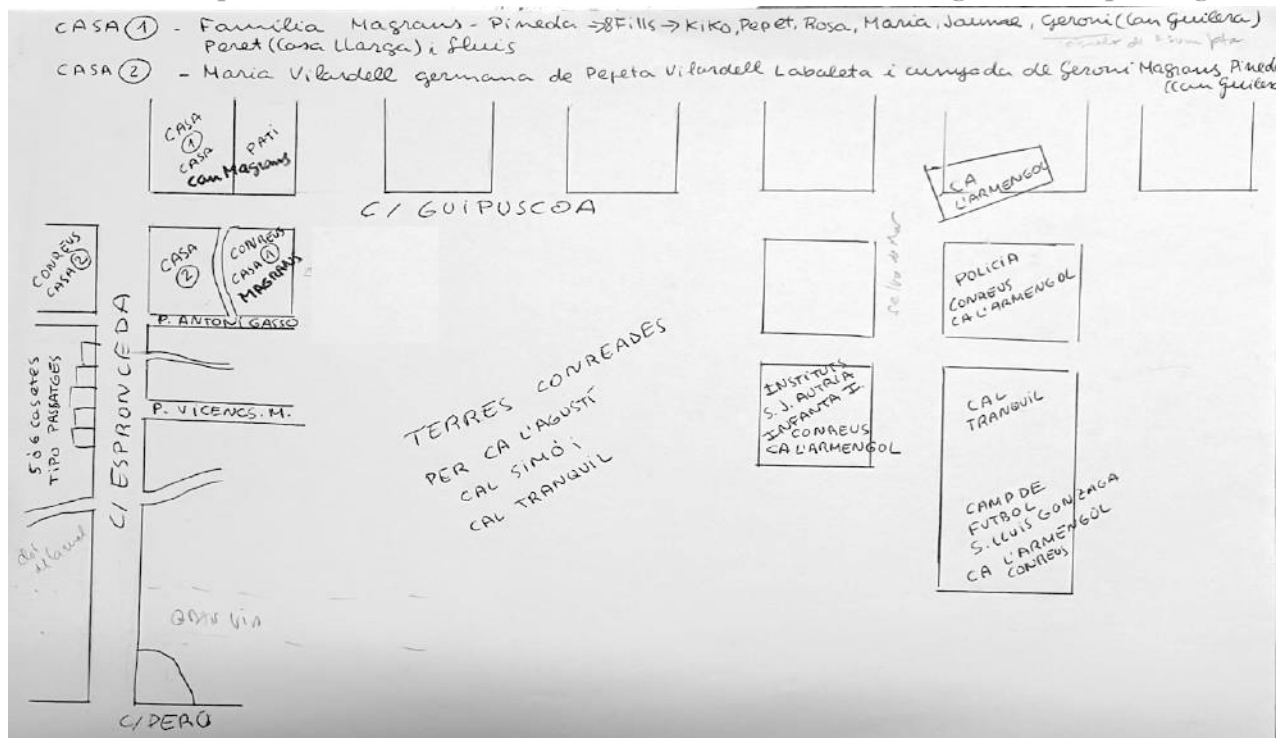
"La masia Ca l'Armengol era una farmàcia i en el pis de dalt vivia el rector de la parròquia de Sant Martí de Provençals, el pare Lluís G. Bros [vegeu **auro invento** número 5, de juny de 2022]. A més de les dotze vaques, teníem una egua, un matxo (2) un carro i una tartana. El meu pare portava la llet a les fàbriques i també a la guarderia de la Caixa. La meva mare i la meva tieta anaven cada dia a vendre al Born amb el carro". La vaqueria es va tancar el 1964 i van continuar el negoci fins el 1989, en una granja situada al darrere de l'actual farmàcia 24 hores del carrer Guipúscoa.

Les masies del barri volten pels tres-cents anys d'existència. Representen una manera de viure molt diferent a l'actual. Una vida marcada pel temps que fixen les collites i les festes (3 i 4). Assumpta recorda els moments en què les masies van anar desapareixent per donar pas als blocs de pisos. "Recordo comentaris a Ca l'Arnó en què el meu pare, el meu avi i l'Isidre de la masia deien: «i ara, si tiren tot això de què menjarem?; si comencen a fer cases, on plantarem els enciams?». ❖❖❖

Situació de Ca l'Armengol i la vaqueria, a tocar del carrer de Guipúscoa (1962)

Esquema de les terres de conreu de les masies del barri (segons Assumpta Magrans)

(1)

(2)

(3)

(4)

Taller d'història

Els participants en el Taller d'Història de La Verneda de Sant Martí —en les seves dues vessants, Inicial i Avançat— porten a terme una tasca diària de coneixement i recerca de molts aspectes desconeguts de la societat vernedenc. En el present número, es destaquen tres d'aquestes activitats: la recerca sobre la incidència dels bombardejos de Barcelona durant la Guerra Civil; la història dels edificis del barri; i la col·laboració en la documentació per realitzar un pòdcast radiofònic que emet Ràdio Maconda.

UNA BOMBA AL CARRER FLUVIÀ

En la presentació del Taller d'Història del Barri es realitza sempre un exercici per introduir, a nivell elemental, les tècniques de recerca històrica. Es planteja una pregunta: sabent que Barcelona va ser bombardejada durant la Guerra Civil, ¿alguna de les bombes va caure al territori de La Verneda de Sant Martí?

El primer consell és comprovar si existeix alguna publicació que ens permeti contestar la pregunta. I en aquest cas la resposta és afirmativa: les historiadores Laia Arañó i Mireia Capdevila són les autores del llibre *Topografia de la destrucció. Els bombardeigs de Barcelona durant la Guerra Civil (1936-1939)*, publicat l'any 2018 per l'Ajuntament de Barcelona i la Fundació Carles Pi i Sunyer. Les autores van buidar, entre altres arxius, els de l'Aviazione Legionaria Italiana. Va ser aquesta la que bombardejà Barcelona des de les seves bases a l'illa de Mallorca.

L'obra està plena de fotografies i mapes de cada bombardeig específic, dia a dia, amb indicació de l'adreça, l'hora de l'alarma, el nombre de bombes i els danys. Així, buscant als mapes, es troba que el 25 de gener de 1938, va caure una única bomba incendiària a l'actual carrer Fluvià, 206 (davant del que ara és el Centre d'Atenció Primària Sant Martí de Provençals), sent l'hora de l'alarma les 13:40.

La raó de l'atac a aquest indret específic la trobem a la presentació del llibre: "La ciutat va ser atacada amb una nova tècnica de guerra, el bombardeig de saturació, que combinava el llançament continuat de bombes en caiguda lliure amb les bombes incendiàries, sense un objectiu militar precís, tan sols amb el propòsit de deixar el territori devastat i atemorit." ❖❖❖

Una bomba va caure al carrer Fluvià, 206

Topografia de la destrucció. Els bombardeigs a Barcelona durant la Guerra Civil (1936-1939).
Ajuntament de Barcelona, 2018

Han participat en aquest estudi: Antònia Pascual, Carme Farré, Concha Martín, Ester Riera, Fina Fernández, Gloria Tormo, Isabel Juárez, Jacoba Castillo, Javier Gutiérrez, Jordi Salas, Josep Manera, Josep Maria Sarabia, Llorenç Homar, Maite Alcaine, María Molina, Maria Teresa Serret, Marta Arias, Miguel González Acosta, Pilar Martínez Arce, Teresa Prats, Teresa Zurita.

LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

La primera recerca que realitzen els participants de Sant Martí és escriure la història d'un edifici municipal Contemporani de Barcelona i viure l'exemple dels treballs realitzats.

MENORCA, 96-98

Nom de l'edifici a la porta d'entrada

Proyecto de obra: junio del 1966.
Año construcción: 1968.
Inauguración: 1969.
Promotor: Luis Carulla Canals.
Arquitecto: Luis Gimeno Rovira.
Constructora: Montnegre.

DATOS CURIOSOS

Sobrenombre: "La Torre"

Este apodo, aceptado rápidamente por todos los vecinos, fue sugerido por uno de los primeros presidentes de la comunidad, el señor José María Dorca Blasi. No solo se utiliza a nivel oral, sino que es normal que lleguen notificaciones y facturas que incluyen este nombre.

FEM BARRI!

Los vecinos siempre han promovido la existencia de una buena relación entre todos, por ello, los últimos años se ha procurado realizar al menos una cena cercana a las fechas de Navidad donde pudieran acudir todos los miembros de la comunidad. En 2019 se decidió además celebrar el 50 aniversario de la entrada de los vecinos al edificio.

RENFE VS. GALLINA BLANCA

El promotor de esta edificación fue Luis Carulla Canals que poseía, entre otros cargos, la presidencia de la empresa Gallina d'Or que pasaría a llamarse Gallina Blanca. Varios

de sus trabajadores de esa época compraron vivienda en este edificio.

También existían varios vecinos de origen que pertenecían a cargos importantes de RENFE, lo cual llevó a la creencia de que el edificio fue promovido por esta empresa. Todavía existe el debate en las cenas de Navidad entre si el edificio lo construyó Gallina Blanca o Renfe.

SE DICE Y SE CUENTA...

A los vecinos de esta finca les encanta afirmar que este es el mejor edificio de la zona y entre sus singularidades destacan que dispone de una estructura de acero interior que permitiría tirar abajo cualquier tabique sin peligro de daños estructurales.

Además, aunque no hay un documento que lo acredite, los vecinos aseguran que las vigas de acero diagonales que se pueden ver en los locales de los bajos del edificio fueron diseñados para soportar el temblor que pudiera ocasionar un terremoto. Estas vigas ascienden en zig-zag y se localizan en cada piso. Su existencia ha provocado la pérdida de más de una broca de taladro y la limitación a la hora de colgar cuadros o anclar muebles en la pared.

Dentro de esta rumorología, también hay vecinos que afirman que el edificio posee zapatas de catorce metros de profundidad y muelles gigantes en cada esquina del subsuelo, todo ello para evitar la caída del edificio ante un sismo. ❖❖❖

[NAGORE GONZÁLEZ ALONSO]

RTÍ, EDIFICI A EDIFICI (1)

ants en el Taller d'Història de La Verneda de i del barri. Això comporta visitar l'Arxiu Mu- 'experiència de la investigació. Vet aquí dos

PUIGCERDÀ, 246-248

Fruites i verdures La Ponderosa

El edifici forma parte de un conjunt de cien vivendes, repartides en dos blocs. Està situat entre les carrers Concilio de Trento i Guipúzcoa i entre les de Puigcerdà i Maresme. Inicialment senyalada com carrer Guipúzcoa nùmeros 124 al 128 i en la actualitat com carrer Puigcerdà nùmeros 244 al 252.

Segùn la memoria descriptiva, fechada en junio de 1975 i firmada per el arquitecto Jorge Miró Lleida, la cota del solar (de 1.434 m²) se halla a tres metros de promedio por debajo de las rasantes de las carrers, por lo que se prevé construir una planta sótano. Se trata de la construcción de dos blocs de vivendes con planta sótano destinada a aparcamiento, i planta semisótano de uso comercial, acogidas a los beneficios de la Ley de vivendes de Protección Oficial.

Los blocs constan de planta sótano, semisótanos, entresuelo i nueve plantas piso. En el proyecto se denominan como bloque 1 i 2.

Al bloque 1 (actualmente Puigcerdà, 244) se accede por una sola escalera, consta de tres vivendes por rellano, compuestas a su vez, cada una de ellas por: vestíbulo, comedor-estar, tres dormitorios, aseo, cocina, terraza con lavadero i tendadero. Al bloque 2 se accede mediante dos escaleras, la designada en el proyecto con el número 1 (actualmente el 250-252) consta de tres vivendes por rellano, de idéntica composición que las del bloque 1. La escalera designada con el número 2 (actualmente 246-248) se compone de cuatro vivendes por rellano, que constan a su vez de: vestíbulo, comedor-estar, cuatro dormitorios, baño, aseo, cocina, terraza con lavadero i tendadero.

Se obtiene la licencia de obras a finales de 1975, i se inician las obras en enero de 1976, siendo la empresa encargada Construcciones E. Vallés, S.L.

En junio de 1978, acabadas las obras, se constituye la escritura de división horizontal, compareciendo Pedro Martínez Carretero, facultado por la Cooperativa de vivendes de San Rafael, i Fernando Aramburo Campoy facultado por el Patronato de Vivendes para funcionarios del Ayuntamiento de Barcelona. Ambos dueños por mitades del terreno i la finca. En ella consta una planta sótano, con acceso independiente al resto de 1.449 m², una planta semisótano o baja de 1.432 m², donde se encuentran los vestíbulos de acceso a las escaleras, ocho locales comerciales, rampa de acceso al garaje i zonas porticadas al aire libre: dos blocs denominados Uno i Dos, con 10 plantas cada uno.

La calificación definitiva de vivendes de protección oficial data de febrero de 1981. Fueron entregadas a agentes de la Guardia Urbana de Barcelona. Esta condición desaparece a partir de 1993.

Los jardines i juegos infantiles proyectados nunca se construyeron, tampoco las galerías comerciales que debían ir bajo el porche de unión. De hecho, ese pasaje bajo el porche se acabó cerrando años después por problemas de delincuencia. También se pidió construir un piso más de altura, pero no se permitió i eso que la estructura de columnas ya estaba hecha. ❖❖❖

[PILAR GRACIA RUIZ]

EL PÒDCAST DE RÀDIO MACONDA SOBRE LA PALMERA DE SANT MARTÍ: EL MUR DE LA DISCÒRDIA

Ràdio Maconda és el nom de la ràdio comunitària de Biblioteques de Barcelona i té la seu a la biblioteca Gabriel García Márquez. La Xarxa de Ràdios Comunitàries de Barcelona (XRCB) és una plataforma digital per a ràdio, *podcasting* i *streaming* de codi obert. És un projecte públic-comunitari, no comercial, dissenyat i gestionat per la comunitat guifi.net/exo.cat amb el suport del programa Cultura Viva de l'Ajuntament de Barcelona.

Va néixer el 28 de maig del 2022, al mateix temps que la biblioteca García Márquez. En el dia de la inauguració va entrevistar moltes de les persones que van acudir a l'esdeveniment, entre elles Francisco Ibáñez, l'historietista veí del barri que té dedicat un espai dins l'equipament. Ha realitzat prop de cent pòdcasts i ha posat en marxa Ràdio Aula Maconda, una iniciativa educativa per la qual han passat una desena de centres educatius del Districte de Sant Martí.

Les temàtiques són tan variades com: els llibres introbables, la música, rutes literàries, la cuina i les lletres... La darrera novetat és el programa "Barcelona V.O." [Versió Original], "un programa col·laboratiu que vol apropar-te a les històries no tan conegudes, o sí, dels barris de la nostra ciutat". El programa és una creació de Roberto Díaz, amb la col·laboració d'Olga Miñana, Julián Figueras *La Bamba* i l'Albert Fernández, i el seu objectiu és "baixar al carrer i fer barri per tal de recuperar la memòria històrica, cultural, social, artística i urbanística de la ciutat".

Barcelona V.O. s'estrena amb un reportatge sobre la plaça de la Palmera i l'escultura de Richard Serra "El Mur". Està dividit en dues parts, la primera de les quals es pot sentir a: <https://xrcb.cat/ca/podcast/barcelona-v-o-1-el-mur-de-la-discordia-part-1/>. Fa un repàs sobre l'origen de les lluites veïnals que conformaren el barri i el naixement de la plaça, tot i que estava planificat construir-hi blocs de pisos. Al programa participen amb el seu testimoni veïns i veïnes que van aconseguir, amb molt d'esforç, que la plaça fos el centre de l'activitat de la Palmera.

La SOCIETAT D'ESTVDIS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ ha participat en el procés de documentació, aportant els seus coneixements i concertant trobades amb els protagonistes que han estat entrevistats. ❖❖❖

publicacions

MÉS CARRERS PARLEN DE DONES

Comissió de Memòria i Gènere (Ajuntament de Barcelona, 2023)

Amb textos de Lourdes Casas, Mariona Salleras, Olga Martínez, Pilar Pérez i Marta Mas, aquesta segona edició de la publicació "Els carrers parlen de dones" actualitza els noms dels carrers, places i jardins que porten nom de dona al districte de Sant Martí: 75 del total de 469. Com es diu a la presentació "els carrers són elements fonamentals d'una ciutat. No hi ha ciutat sense carrer. Constitueixen la seva estructura i en permeten la socialització. Reflecteixen la imatge de la diversitat i la pluralitat. Els noms dels seus carrers ens mostren la seva història i ens conviden a la memòria".

L'INFANTA, MIG SEGLE EDUCANT

(Institut Infanta Isabel d'Aragó, 2013)

Editat amb motiu del cinquantè aniversari de l'institut Infanta Isabel d'Aragó. El llibre no es pot trobar a les llibreries ni a l'institut, s'ha de demanar a la pàgina "LULU.COM". A més de les aportacions d'antigues alumnes, al llibre es glossa la figura d'una directora emblemàtica: Angeleta Ferrer i Sensat. Les dues historiadores que han escrit sobre l'institut (Cèlia Cañellas i Rosa Teran, *Escolaritzar Barcelona*, MUHBA, 2020) expliquen la importància de la directora en el desenvolupament de l'institut. "El centre anà definint una dinàmica pròpia, sota la influència de la catedràtica de Ciències Naturals, Àngels Ferrer".

PREMIS SANT MARTÍ 1963-2002

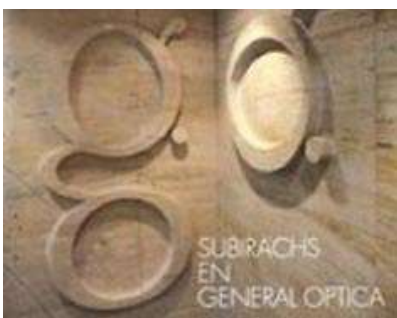
Daniel Venteo (Ajuntament de Barcelona, 2003)

Enguany s'han atorgat, com cada 11 de novembre, els 61ens Premis Sant Martí. Van ser instituïts l'any 1963 per l'antiga Tinença d'Alcaldia de Sant Martí, avui Consell del Districte. Com expressa Daniel Venteo en la presentació del llibre "la història dels Premis Sant Martí és un capítol imprescindible de la història recent del districte. Rellegint tots els noms de les persones i entitats que han merescut aquest reconeixement públic, ens adonem de la importància de la fermesa de la solidaritat comunitària i del moviment associatiu dels nostres barris".

ARBRES VENERABLES DE CATALUNYA

Ricard Llerins Bonet (2023)

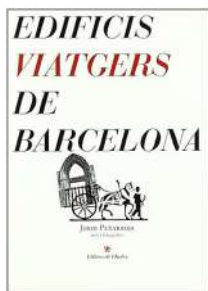
Després de "100 arbres singulars de la ciutat de Barcelona", "Arbres admirables de la província de Barcelona" i "Històries de plantes", l'autor ens ofereix el primer volum d'"Arbres venerables de Catalunya". En ell dona a conèixer diferents arbres vells arreu de Catalunya dignes d'admirar. Es mostren cinquanta-cinc arbres ordenats per famílies botàniques, amb una pàgina de text que inclou dades de l'arbre, descripció de l'espècie, descripció de l'exemplar i on trobar-ne més a altres llocs de Catalunya. Com a annexos hi ha una bibliografia i un diccionari de botànica.

SUBIRACHS EN GENERAL ÒPTICA

Josep Maria Subirachs (Mediterrània, 2001)

Al llarg de quaranta anys s'han anat col·locant a diferents establiments de General Òptica obres de Subirachs creades exclusivament per a l'empresa. El conjunt, amb més de trenta espais decorats amb obres dissenyades i realitzades per l'artista, ofereix una rica i variada mostra de tècniques, formes i temàtiques. A La Verneda de Sant Martí es troben dos exemples de la col·lecció: la façana de la botiga del carrer Guipúscoa amb Julián Besteiro i la porta dels antics laboratoris de General Òptica al carrer Andrade a l'alçada de la plaça Eduard Torroja (un edifici que es troba tancat des de fa anys i en què la porta no és visible).

EDIFICIS VIATGERS DE BARCELONA

Jordi Peñarroja (Llibres de l'Índex, 2013)

Un llibre imprescindible per conèixer l'autèntica història dels edificis que es contemplen quan bades per Barcelona. A la presentació s'aclareix que "durant els seus vint-i-un segles d'existència, l'assenyada, arrauxada i disbauxada ciutat de Barcelona produeix un nombre significatiu d'edificis viatgers, que formen un repertori variat i per a tots els gustos. Des del temple d'August a la Casa de la Ciutat; dels convents de Santa Maria de Montsió i de Santa Clara a les esglésies de Sant Joan de Jerusalem i Santa Marta; del pavelló Mies a les cases del Gremi dels Calderers i Gralla...". El Museu d'Història de Catalunya (MHC) organitza un recorregut a partir dels seus continguts.

RECUÉRDALO TÚ Y RECUÉRDALO A OTROS. HISTORIA ORAL DE LA GUERRA CIVIL ESPAÑOLA

Ronald Fraser (Crítica, 2016)

Una altra manera d'escriure amb rigor la història de la Guerra Civil. Un llibre basat en dues-centes entrevistes que ofereix "una narració diferent de la Guerra Civil Espanyola: brinda el "testimoni col·lectiu" de qui va participar o la va patir. Destaca la importància dels fets subjectius, la recreació d'un ambient, d'un clima, d'una memòria personal no sempre coincident amb la 'veritat' històrica, però que ens apropa a la 'realitat' del conflicte amb una força que es manté intacta quan tants altres llibres sobre la guerra civil semblen irremeiablement condemnats a l'oblit."

BARCELONA: SECRETOS A LA VISTA

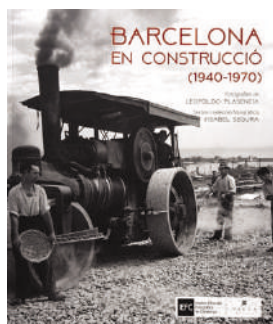
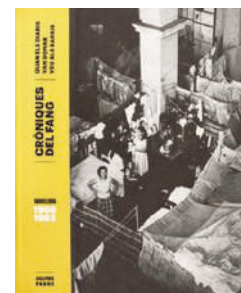
Xavier Theros (Comanegra, 2015)

L'autor té un conjunt d'obres que ens fan conèixer Barcelona a través dels racons més inesperats i que, tot i estar a la vista de tothom, pocs identifiquen. Aquest llibre és una compilació dels articles escrits per Xavier Theros al diari *El País*. "El lector podrà trobar una selecció de secrets a la vista de tothom, visions diferents de la mateixa cosa i passejades sense rumb pels carrers de la meua ciutat. Per aquí desfilen moltes de les meves filies i també algunes de les meves fòbies, records de l'infant que un dia vaig ser i que encara enyora tants llocs perduts. Relats del pas del temps, històries que no surten als llibres d'història, carrerons estrets, mites de barri, objectes impossibles en uns encants...".

CRÒNIQUES DEL FANG

Jaume Fabre (Ajuntament de Barcelona, 2022)

El subtítol de l'obra defineix el que es pot trobar al llibre: "Quan els diaris van donar veu als barris. Barcelona 1966-1983". L'autor defineix el contingut dient que "aquest llibre vol oferir algunes pinzellades (potser incompletes, potser desordenades) del que alguns anomenaven *periodisme de barraqueta* o *miserabilista* (els mateixos que donaven l'epítet de *huertamaros* als qui els practicaven). Per a aquest periodisme finalment s'ha acunyat, entre els historiadors de la comunicació, el qualificatiu més acadèmic de *periodisme socia*". Jaume Fabre, juntament amb Josep Maria Huetas Claveria, van ser els autors de "Tots els barris de Barcelona", obra bàsica per conèixer la ciutat.

BARCELONA EN CONSTRUCCIÓN (1940-1970)

Leopoldo Plasencia / Isabel Segura (IEFC, Viena, Ajuntament de Barcelona, 2017)

La col·lecció Leopoldo Plasencia de l'Arxiu Històric Fotogràfic de l'Institut d'Estudis Fotogràfics de Catalunya (IEFC) recopila la tasca de cinquanta anys de dedicació a la fotografia. Maria Saura, la seva vídua, va lliurar a l'IEFC més de 18.000 fotografies. La historiadora Isabel Segura ha visionat, analitzat i seleccionat les fotografies de Leopoldo Plasencia per tal de crear el llibre que testimonia la crònica de tota una època de la ciutat de Barcelona, la de la seva reconstrucció després dels bombardejos de la Guerra Civil i del seu creixement a la segona meitat del segle XX. ❖❖❖

documents

VIDA DE SAN MARTÍN DE TOURS

Sulpicio Severo, deixeble de Martí de Tours, va escriure la biografia del sant l'any 400. Publiquem un extracte de l'obra "De Vita Beati Martini", en una traducció dels benedictins de l'abadia del *Valle de los Caídos*. Pot servir per conèixer millor la vida del patró de Sant Martí de Provençals i interpretar les imatges del retaule que es troba a l'església vella.

SULPICIO SEVERO: BIOGRAFÍA DEL AUTOR

Escritor y hagiógrafo cristiano, con toda probabilidad nació en el año 360 en la Aquitania, región francesa que se halla al norte de los Pirineos vasco navarros. Pertenecía a una familia distinguida y realizó estudios jurídicos y literarios en Burdeos. Pronto comenzó a sobresalir como abogado y contrajo matrimonio con una doncella de familia consular, que falleció pronto, dejándole una cuantiosa fortuna, en la que parece tuvo que ver la generosidad de su suegra, Bassula. Profundamente impresionado por la muerte de su esposa, se entregó a la vida ascética, junto a su amigo S. Paulino de Nola. Ésta es la versión que parece más ajustada a las fuentes de que disponemos; otros autores interpretan de modo diverso la decisión de Sulpicio Severo.

Sobre su vocación influyó decisivamente el consejo de S. Martín de Tours (316-397), al que visitó hacia el año 396. Hacia 399 se retiró con su suegra y con un grupo de amigos a Primuliacum, localidad que no podemos situar con precisión, pero en la costa mediterránea, encima de Narbona. Genadio, que es quien nos ha suministrado más datos sobre Sulpicio Severo, dice que se ordenó sacerdote, lo que no parece imposible. De difícil crédito es la otra noticia que nos transmite Genadio acerca de la influencia que sobre Sulpicio Severo ejercieron los pelagianos, diciendo que, reconocido su error, se impuso como penitencia el guardar silencio absoluto hasta su muerte, ocurrida entre los años 420 y 425. Sus obras son una *Crónica*, algunos libros relativos a la Vida de S. Martín de Tours y unas cuantas cartas. La *Crónica*, en dos libros, es un resumen de la historia de la Iglesia desde los orígenes del mundo hasta el año 400. Como documento histórico es muy interesante, sobre todo en lo que se refiere a su época. No entra en las cuestiones doctrinales, y de las herejías no menciona más que la fecha correspondiente. En cambio, sobre el priscilianismo Sulpicio Severo está muy bien informado y suministra abundantes datos sobre el mismo.

Sulpicio Severo recogió numerosas informaciones sobre S. Martín, al que ya había visitado y acompañado en

SULPICII SEVERI DE VITA BEATI MARTINI LIBER UNUS.

AUCTORIS AD DESIDERIUM EPISTOLA
DE LIBRO VITAE B. MARTINI.

Severus Desiderio charissimo salutem. Ego quidem, frater unanimis, libellum quem de vita sancti Martini scripseram, scheda sua premere, et intra domesticos parietes cohibere decreveram; quia, ut sum natura induratus, iudicia humana vitabam, ne (quod fore arbitror) sermo inutilior legentibus displiceret, omniumque reprehensione dignissimus iudicaretur, qui materiam disertis merito scriptoribus reservandam impudens occupassem: sed petenti tibi sapius negare non potui. Quid enim esset, quod non amori tuo vel cum detrimento mei poderis impedire? Verumtamen ea tibi fiducia libellum edidi, qui nulli a te pendendum reor; quia id spondendi. Sed verere, ne tu ei jamis sis futurus, et emissus semel non queat revocari; quod si acciderit, et ab aliquibus eum legi videris, bona id venia a lectoribus postulabis, ut res potius quam verba

B perpendant, et aequo animo ferant, si aera eorum vitiosus forsitan sermo perculerit: quia regnum Dei non in eloquentia, sed in fide constat. Meminerint etiam, salutem saeculo non ab oratoribus, sed a placatoribus predicatam; cum utique, si velle fuisset, id quoque Dominus prestare posuisset. Ego enim cum primum animum ad scribendum appuli, quia nefas putarem tanti viri laevae virtutis, apud me ipse decidi ut sollicitam non erubescerem; quia nec magnam istarum unquam rerum scientiam contigissem; et, si quid ex his studiis olim fortasse librassem, vitium si desuetudinis tui temporis perdidissem. Sed tamen, ne mea essent iam molesta defensio, suppresso, si tibi videret, nomine libellus edatur. Quod ut fieri voleat, titulum frusti erade, ut muta sit pagina; aut, quod sufficit, loquatur materiam, non loquatur auctorem.

INCIPIT LIBER.

I. Ferieque mortales studio et gloriae seculari, insanie dediti exinde perennem, ut putabant, memoriam nominis sui quisiverunt, si vitas clarorum virorum stylo illustrassent. Quae res utique non perennem quidem, sed aliquantulum tamen concepti spei fructum affereret: quia et sui memoriam, licet incassum, propagabant; et propositis magnorum virorum exemplis non parva emulatio legentibus excitabatur. Sed tamen nihil ad hasam illam utraqueque vitam hinc eorum cura pertinet. Quid enim aut ipsa occurrat cum saeculo scriptorum suorum gloria proficiat? aut quid posteritas emolumentum talitudo haecorum paginatum, aut Socratem philo-

sophantem? cum eos non solum imitari stultitia sit, sed non accerrime eorum impugnare. demerita: quippe qui humanam vitam presentibus tantum actionibus tractantibus, spes suas fabulis, animae sepulchra dederunt; atque ad solum hominum memoriam se perpetuandos crediderunt; cum hominis officium sit, perennem potius vitam quam perennem memoriam querere, non scribendo aut paginando vel philosphando, sed pia, sanctae religionisque vivendo. Qui quidem error humanus haereticus traditus in tantum valuit, ut multos plane annos vel inanis philosophia, vel stultus illius virtutis inaequus. Unde facturus mihi opere petitiis videret, si vitam

varias excursiones apostólicas, por eso, antes de la muerte de éste, ocurrida en el año 397, ya había resuelto escribir la biografía del santo, que fue publicada alrededor del año 400. A esta edición se añadían algunas cartas dirigidas a Eusebio, Aurelio, Bassula; las cartas son interesantes en cuanto que una de ellas se refiere a un milagro, otra a una aparición y la otra a la muerte y funerales del santo. En el año 404, Sulpicio Severo completó la obra con dos *Diálogos* sobre la comparación entre S. Martín y los ascetas orientales. Es claro que estas consideraciones sobre S. Martín tienen carácter apolo-gético, pues Sulpicio Severo tiene gran interés en señalar que S. Martín es igual, e incluso superior, a los demás santos. Sulpicio Severo se detiene ante todo en relatar los milagros, prescindiendo deliberadamente de precisar lo que se refiere a

Sant Martí i el captaire
(El Greco, 1599, National Gallery of Art,
Washington DC, EUA)

la cronología y al lugar en que se verificaron. Algunos autores han considerado a Sulpicio Severo un autor apasionado, lo que naturalmente influiría sobre el juicio acerca de S. Martín. Sin embargo, la *Crónica*, sobre todo, acredita a Sulpicio Severo como un autor instruido, escritor vivaz y perfectamente capaz de valorar los juicios sobre cosas y personas.

Genadio indica la existencia de numerosas cartas de Sulpicio Severo: unas dirigidas a su hermana; dos a S. Paulino de Nola; otras dirigidas a otras personas. Lo cierto es que de las cartas a S. Paulino no nos ha quedado ninguna. La escrita a su hermana Claudia tampoco se conserva.

VIDA DE SAN MARTÍN: INTRODUCCIÓN AL TEXTO

La *Vida de San Martín*, escrita por Sulpicio Severo hacia el año 397, es una de las primeras obras del monacato occidental latino. San Martín de Tours es presentado por Sulpicio como el Antonio de Occidente: un verdadero modelo de monje latino. A pesar de ello el lector pronto advertirá que está lejos de una imitación servil de la Vida de San Antonio, escrita por Atanasio de Alejandría. Todo lo contrario, entre ambos santos y sus respectivas vidas existen diferencias notables, que ya señalan una diversa orientación entre la vida monástica oriental y el naciente monacato latino de Occidente.

Iniciada esta traducción según la versión latina editada por Sources Chretiennes en 1967, ha sido completada por la versión publicada por *Cuadernos Monásticos* de octubre-diciembre de 1980. Se incluyen las tres Cartas escritas por Sulpicio y destinadas a completar la biografía del santo obispo de Tours; estas cartas deben situarse cronológicamente entre los años 397-398.

Capítulo I: El autor justifica su determinación

Muchos mortales, entregados vanamente al estudio y a la gloria del siglo, trataron de inmortalizar su propio nombre, ilustrando con su pluma vidas de hombres célebres. Si esto no les procuraba, ciertamente, un recuerdo imperecedero, al menos conseguían algo de lo que esperaban, porque no sólo prolongaban su memoria (aunque vanamente), sino que también despertaban entre los lectores alguna emulación de los ejemplos de grandes hombres que proponían. Sin embargo, su preocupación no tenía ninguna relación con la vida eterna y bienaventurada.

En efecto, ¿de qué les sirvió la gloria que les procuraban sus escritos, y que debía perecer con el mundo? ¿O qué ganó la posteridad al leer los combates de Héctor, o la filosofía de Sócrates, puesto que no sólo es tontería imitarlos, sino una locura no combatirlos enérgicamente? Estos, que estimaban la vida humana sólo por las acciones presentes, en-

tregaron su esperanza a las fábulas, y sus almas al sepulcro. Creían que uno se perpetúa solamente en la memoria de los hombres, pero en realidad el deber del hombre consiste más en conseguir la vida eterna que un perenne recuerdo; esto no se alcanza escribiendo, peleando o filosofando, sino viviendo piadosa y religiosamente. Este error humano, transmitido por escritos, tuvo tal pujanza que consiguió hacer muchos émulos de la vana filosofía o de la estúpida fortaleza. Me parece que haré una obra importante si escribo detalladamente la vida de un varón tan santo, para que sirva de ejemplo a otros y mueva a los lectores a la verdadera sabiduría, a la milicia celestial y a la virtud divina. Lo que nos importa no es el vano recuerdo de los hombres, sino el premio eterno de Dios. Por eso, si acaso no vivimos de un modo tal que sirva de ejemplo a los demás, por lo menos empeñamos nuestro esfuerzo para que no quede oculto quien debería ser imitado. Voy a comenzar pues a escribir la vida de san Martín, contando lo que hizo antes y durante su episcopado, aunque no pueda narrar todo. Aquello de lo cual él solo fue testigo no podrá nunca conocerse

Timpà de l'església vella de Sant Martí de Provençals (Brangulí, 1925)

porque, como no buscaba la alabanza de los hombres, ocultó cuanto pudo todas sus virtudes. Omitimos también muchos hechos que conocemos, por parecernos suficiente narrar sólo los más importantes, para no cansar al lector multiplicándolos excesivamente. Ruego por tanto a los que me van a leer, que den fe a las cosas que narro, y que crean que sólo he escrito lo que me era bien conocido y probado, pues hubiera preferido no escribir nada antes que afirmar una falsedad.

LA MILICIA DE MARTÍN (De la infancia a la conversión)

Capítulo II: De niño a soldado de la guardia imperial

Martín nació en Sabaria, ciudad de Panonia, pero pasó su infancia en Italia, en Pavía. Sus padres pertenecían a un rango social no muy bajo, pero eran paganos. Su padre fue primero soldado, y luego tribuno militar, y él siguió también en su adolescencia la carrera militar. Sirvió primero en la caballería de la guardia del emperador Constancio, y luego en la del César Juliano. Esto no lo hizo por propio gusto, puesto que ya casi desde los primeros años, la santa infancia de este noble niño se inclinaba al servicio divino.

Cuando tenía diez años, contra la voluntad de sus padres se escapó a la iglesia y pidió ser admitido como catecúmeno. Pronto, y de un modo extraordinario, se entregó to-

Martín nació en Sabaria, ciudad de Panonia, pero pasó su infancia en Italia, en Pavía. Sus padres pertenecían a un rango social no muy bajo, pero eran paganos. Su padre fue primero soldado, y luego tribuno militar, y él siguió también en su adolescencia la carrera militar

talmente a la obra de Dios. A los doce años ya quería vivir en el desierto, y lo hubiera hecho si su poca edad no se lo hubiera impedido. Su pensamiento sin embargo estaba siempre vuelto hacia los monasterios o hacia la iglesia, y meditaba, siendo todavía niño, lo que luego realizaría devotamente.

Por aquel entonces los príncipes habían dado un edicto ordenando que los hijos de los soldados veteranos fueran enrolados en la milicia. Entonces su padre, que no veía con buenos ojos su santa conducta, lo entregó, cuando tenía quince

años, para ser recluido, aherrojado, atado con los juramentos militares. Sólo tenía un servidor que lo acompañaba, y al cual él, a pesar de ser su señor, invirtiendo los papeles, le prestaba servicio. A menudo le quitaba su calzado y lo limpiaba, comía con él, y frecuentemente lo servía.

Durante los casi tres años que estuvo bajo las armas antes de su bautismo, no cayó en aquellos vicios en los que generalmente cae esta clase de gente. Tenía una gran bondad con sus compañeros de armas, junto con una admirable caridad, y una paciencia y humildad sobrehumanas. En cuanto a su frugalidad, no es necesario decir nada en su alabanza, puesto que ya en ese tiempo más parecía ser un monje que un soldado. Esto le valió que sus compañeros de armas se sintieran muy unidos a él y lo veneraran con gran afecto. Aun antes de ser regenerado por el bautismo, ya emprendía las buenas obras propias de quien se prepara al bautismo, esto es, asistir a los enfermos, ayudar a los desgraciados, alimentar a los pobres y vestir a los desnudos. No guardaba para sí del sueldo militar sino lo necesario para el alimento diario, y no haciéndose sordo al evangelio, no pensaba en el día de mañana.

Capítulo III: La caridad de san Martín

Cierto día, no llevando consigo nada más que sus armas y una sencilla capa militar (el invierno era más riguroso que de costumbre, hasta el punto de que muchos morían de frío), encontró Martín, en la puerta de la ciudad de Amiens, a un pobre desnudo. Como la gente que pasaba a su lado no atendía a los ruegos que les hacía para que se apiadaran de él, el varón, lleno de Dios, comprendió que si los demás no tenían piedad, era porque el pobre estaba reservado para él. ¿Qué hacer? No tenía más que la capa militar. Lo demás ya lo había dado en ocasiones semejantes. Tomó pues la espada que ceñía, partió la capa por la mitad, dio una parte al pobre y se puso de nuevo el resto. Entre los que asistían al hecho,

Sant Martí, investit soldat (Simone Martini, segle XIV, capella de sant Martí a la basílica de sant Francesc d'Assís, Itàlia)

algunos se pusieron a reír al ver el aspecto ridículo que tenía con su capa partida, pero muchos en cambio, con mejor juicio, se dolieron profundamente de no haber hecho otro tanto, pues teniendo más hubieran podido vestir al pobre sin sufrir ellos la desnudez.

A la noche, cuando Martín se entregó al sueño, vio a Cristo vestido con el trozo de capa con que había cubierto al pobre. Se le dijo que mirara atentamente al Señor y la capa que le había dado. Luego oyó al Señor que decía con voz clara a una multitud de ángeles que lo rodeaban: *“Martín, siendo todavía catecúmeno, me ha cubierto con este vestido”*. En verdad el Señor, recordando las palabras que él mismo dijera: Lo que hicisteis a uno de estos pequeños, a mí me lo hicisteis, proclamó haber recibido el vestido en la persona del pobre. Y para confirmar tan buena obra se dignó mostrarse llevando el vestido que recibiera el pobre. Martín no se envaneció con gloria humana por esta visión, sino que reconoció la bondad de Dios en sus obras. Tenía entonces dieciocho años, y se apresuró a recibir el bautismo. Sin embargo no renunció inmediatamente a la carrera de las armas, vencido por los ruegos de su tribuno, con quien lo ligaban lazos de amistad, pues éste prometía renunciar al mundo una vez concluyera el

Cuando Martín se entregó al sueño, vio a Cristo vestido con el trozo de capa con que había cubierto al pobre

tiempo de su servicio como tribuno. Martín, ante esta expectativa, continuó en el ejército, aunque sólo de nombre, cerca de dos años después de su bautismo.

Capítulo IV: Martín obtiene de Juliano su licencia

Por aquel tiempo los bárbaros invadían las Galias. El César Juliano reunió al ejército en la ciudad de los Vangios, y comenzó allí a distribuir una gratificación a los soldados. Como era costumbre, los llamaba uno por uno. Cuando le tocó el turno a Martín, creyó éste que había llegado el momento oportuno de pedir su baja, pues pensaba que no era honesto recibir la gratificación ya que no tenía la intención de seguir en el ejército. Dijo entonces al César: *“Hasta este momento he estado a tu servicio; permíteme ahora que sirva a Dios. Que reciba tu gratificación aquel que va a pelear, pero yo soy soldado de Cristo, y no me es lícito combatir”*. El tirano se indignó al oír estas palabras, y le respondió que si no quería luchar no era a causa de su religión sino porque tenía miedo del combate que se iba a entablar al día siguiente. Martín,

intrépidamente, y con mayor firmeza aún porque lo querían atemorizar, contestó: *“Si crees que obro así por cobardía y no a causa de mi fe, mañana me presentaré desarmado delante del ejército, y en el nombre del Señor, protegido, no por escudo o casco sino por el signo de la cruz, penetraré incólume en las líneas enemigas”*. Entonces se ordenó que lo pusieran bajo guardia para asegurarse de que iba a cumplir lo que había prometido, y que se presentaría desarmado ante los bárbaros. Al día siguiente, los enemigos enviaron parlamentarios para negociar la paz, y se entregaron ellos con todo su bagaje. ¿Cómo dudar que esta fue una victoria del bienaventurado varón, a quien se le concedió el no tener que presentarse desarmado a la batalla? Y si es cierto que el piadoso Señor hubiera podido salvar a su soldado aun entre las espadas y flechas del enemigo, sin embargo, para que ni siquiera la mirada del santo fuera ultrajada al ver la muerte de otros, lo eximió de asistir al combate. Cristo, en efecto, le concedió la victoria de la sumisión incruenta del enemigo, sin que nadie muriera.

DISCÍPULO DE HILARIO (De la conversión al episcopado)

Capítulo V: De Poitiers a Milán

Cuando dejó el ejército fue a encontrarse con san Hilario, obispo de Poitiers, cuya creencia, en lo que respecta a las cosas de Dios, era respetada y conocida en ese tiempo, y se quedó con él. Hilario intentó, confiéndole el diaconado, vin-

Sant Martí, partint la capa amb el pobre
(Simone Martini, segle XIV)

cularlo más estrechamente a sí, y a la vez ligarlo al servicio divino, pero Martín rehusó repetidas veces clamando que era indigno. Entonces el obispo, hombre de espíritu profundo, se percató de que sólo sería posible retenerlo si le confiaba un oficio que pudiera tener algo de humillante. Le propuso entonces ser exorcista. Martín no rechazó esta ordenación para que no se pensara que la rehusaba por ser demasiado humilde. Poco después le fue comunicado en sueños que debía visitar con religiosa solicitud a su patria y a sus padres, que eran todavía paganos. Partió pues con el consentimiento de

Martín consiguió liberar a su madre del error del paganismo, pero su padre perseveró en el mal

san Hilario, quien le rogó encarecidamente con muchas lágrimas que regresara. Cuentan que emprendió este viaje lleno de tristeza, anunciándoles a los hermanos que debía padecer mucho, lo que en efecto se comprobó con los hechos.

Para comenzar, se perdió en los Alpes, y cayó en manos de ladrones. Cuando uno de ellos levantó el hacha para asestar un golpe a su cabeza, otro detuvo la diestra del que iba a herirlo. Le ataron las manos a la espalda y encomendaron a uno de ellos que se hiciera cargo de él y lo despojara. Este lo llevó aparte y le preguntó quién era. Respondió Martín que era cristiano. El ladrón le preguntó si tenía miedo, a lo que respondió Martín con gran firmeza que nunca se había sentido tan seguro porque la misericordia de Dios lo asistía especialmente en las pruebas, pero en cambio le apenaba mucho que su interlocutor fuera indigno de la misericordia de Cristo, puesto que vivía como ladrón. Comenzó pues a exponer la doctrina evangélica y a predicar la palabra de Dios al ladrón. ¿Para qué detenerme más? El ladrón creyó, y acompañando a Martín lo puso en camino, pidiéndole que orara por él al Señor. En lo sucesivo también al ladrón se lo vio llevar una vida piadosa, hasta tal punto que según se cuenta, la anécdota que acabamos de referir se la oyeron a él mismo.

Capítulo VI: Martín en Italia y en el Ilírico

Martín prosiguió su camino. Ya había pasado Milán cuando el diablo, tomando apariencia humana, se le presentó y le preguntó a dónde iba. Martín le respondió que iba a donde Dios lo llamaba, a lo que el otro repuso: “*A donde vayas, y en cualquier cosa que intentes, el diablo se te opondrá*”. Entonces Martín le contestó con las palabras del Profeta: “*El Señor es mi auxilio, no temo lo que pueda hacerme el hombre*”. Y al momento el enemigo desapareció de su vista.

Tal como lo había concebido en su interior, Martín consiguió liberar a su madre del error del paganismo, pero su padre perseveró en el mal. En cambio, salvó a muchos con su ejemplo.

La herejía arriana pululaba por todo el mundo, y especialmente en el Ilírico. Allí Martín fue casi el único en oponerse enérgicamente a la fe corrupta de los sacerdotes, lo que le valió sufrir muchos malos tratos, pues fue azotado públicamente con varas y finalmente expulsado de la ciudad. Volvió a Italia. Allí se enteró de que en las Galias los herejes habían obligado a san Hilario a partir al exilio, lo que conmovió mucho a la Iglesia. Entonces se instaló en Milán, en una ermita. Allí también Auxencio, el principal fautor de los arrianos, lo persiguió encarnizadamente y lo expulsó de la ciudad cubriéndolo de injurias.

Pensando que debía ceder a las circunstancias, se retiró a una isla llamada Gallinaria en compañía de un presbítero, hombre de gran virtud. Allí vivió un tiempo alimentándose con las raíces de las plantas. Fue por entonces cuando comió eléboro, planta que según dicen es venenosa. Al sentir el efecto del veneno, y que se aproximaba la muerte, alejó el inminente peligro con la oración, y al instante desapareció todo dolor. No mucho después supo que el rey, arrepentido, había dado autorización a san Hilario para volver. Trató entonces de encontrarse con él en Roma, y partió para esa ciudad.

Capítulo VII: Martín en Poitou

Como Hilario ya se había ido, siguió sus pasos hasta Poitiers, donde fue acogido por aquél con gran regocijo. Allí, no lejos de la ciudad, instaló su ermita. Por aquel tiempo fue

Somni de Sant Martí
(Simone Martini, segle XIV)

a vivir con él un catecúmeno que deseaba ser instruido en el modo de vida del santo varón. Pero sucedió que a los pocos días cayó enfermo con mucha fiebre, justamente cuando Martín estaba ausente. Cuando a los tres días volvió, halló su cuerpo exánime, y tan repentina había sido la muerte que había fallecido sin el bautismo. Los hermanos, rodeando el cuerpo, le prodigaban los últimos cuidados, en el momento en que, llorando y gimiendo, llegó Martín. Entonces, llena el alma del Espíritu Santo, mandó salir a todos de la celda donde yacía el cuerpo, echó cerrojo a las puertas, y se extendió sobre los miembros inanimados del hermano difunto. Después de en-

Después de casi dos horas, vio que el difunto movía poco a poco todos sus miembros, y que parpadeando abría los ojos para ver

regarse un tiempo a la oración, el Espíritu le hizo sentir la presencia de la virtud del Señor. Se levantó entonces un momento, y mirando el rostro del difunto esperaba confiadamente ver el efecto de su oración y de la misericordia de Dios. Después de casi dos horas, vio que el difunto movía poco a poco todos sus miembros, y que parpadeando abría los ojos para ver. Entonces dirigiéndose al Señor en alta voz llenó la celda con un gran clamor de acción de gracias. Al oír esto, los que estaban a la puerta entraron inmediatamente y vieron vivo, ¡qué maravilloso espectáculo!, al que había dejado muerto. Así pudo recibir el bautismo aquel que había vuelto a la vida. Después de esto vivió muchos años más, y él fue el primero que nos proporcionó argumento y testimonio de las virtudes de Martín. Acostumbraba contar que cuando dejó el cuerpo fue conducido al tribunal del Juez, donde recibió una penosa sentencia que lo relegaba a vivir en regiones sombrías con gente villana. En ese momento, dos ángeles hicieron observar al Juez que ese hombre era aquel por quien Martín oraba. Entonces se mandó a los mismos ángeles que lo condujeran y que lo devolvieran a Martín con la vida que tenía antes. A partir de este hecho comenzó a refulgir el nombre de este santo varón de modo tal que, si antes lo tenían por santo, ahora lo consideraban como un poderoso y verdadero apóstol.

Capítulo VIII: Resucita a un suicida

No mucho después, al pasar por el campo de un tal Lupicino, un notable de este mundo, fue recibido por el clamor y el llanto de un gentío que se lamentaba. Aproximándose presuroso preguntó qué era aquel llanto, y le dijeron que un pequeño esclavo de la casa se había quitado la vida ahorcán-

dose con una soga. Al saberlo, fue a la habitación donde yacía el cuerpo, y haciendo salir a toda la gente, se extendió sobre él y oró unos momentos. Enseguida el difunto se incorporó mirándolo con el semblante reanimado, pero con ojos desfallecientes. Con un penoso esfuerzo trató de levantarse y se puso de pie apoyándose en la diestra del santo varón, y así avanzó con él hasta el vestíbulo de la casa, ante la mirada atenta de la gente.

OBISPO DE TOURS (Un pastor monje y taumaturgo)

Capítulo IX: Una elección agitada

Aproximadamente, por ese tiempo, se lo postulaba para el obispado de la Iglesia de Tours, pero no era fácil arrancarlo de su monasterio. Entonces un tal Rústico, ciudadano de Tours, fingió que su mujer estaba enferma, y, postrado, le rogaba que fuera a verla, y consiguió hacerlo salir. La gente de la ciudad, que ya se había apostado en el camino, lo condujo custodiado a la ciudad. Fue extraordinario: una multitud increíble de personas, no sólo de la ciudad sino también de los pueblos vecinos, había venido a votar. Todos querían lo mismo, y unánime fue su parecer y su deseo: que Martín era el más digno del episcopado, que sería feliz la Iglesia que tuviera un obispo semejante.

Un pequeño grupo de obispos de los que habían sido llamados para instalar al prelado, se oponían impiamente alegando que Martín era una persona ordinaria, que era indigno

Sant Martí deixa la milícia
(Simone Martini, segle XIV)

del episcopado un hombre con un exterior despreciable, con los vestidos sucios y los cabellos desgreñados. Pero el pueblo, juzgando más sanamente, pensó que era ridícula la demencia de aquellos que, al querer vituperar al ilustre varón, lo ensalzaban. En consecuencia no pudieron hacer otra cosa sino lo que el pueblo quería inspirado por la voluntad del Señor.

Entre los obispos presentes, el principal opositor se llamaba Defensor. Fue notable que éste recibiera una seria admonición en la lectura misma de un versículo del Profeta. Pues sucedió que, accidentalmente, el lector que debía ejercer su oficio ese día no pudo acercarse a causa de la multitud. Los ministros estaban molestos esperando al que no llegaba. Entonces uno de los presentes tomó el salterio y arremetió con el primer versículo que encontró. Era el salmo que dice: *Por la boca de los niños y de los lactantes te hiciste una alabanza frente a tus enemigos, para destruir al enemigo y al defensor.* Al oír esto, el pueblo alzó la voz, y la parte adversaria quedó confundida. La gente pensó que si se había leído este salmo, había sido por designio divino, para que Defensor oyera un testimonio sobre sus obras. De la boca de los niños y de los lactantes el Señor había sacado una alabanza para la persona de Martín, y al mismo tiempo había descubierto y destruido al enemigo.

Capítulo X: Martín fundador y abad de Marmoutier

No sabríamos decir cuan ejemplar fue la conducta de Martín después de su elevación al episcopado, ni cuánta grandeza reveló. En efecto, siguió siendo fidelísimamente el mis-

Tenía la misma humildad de corazón, la misma pobreza en su modo de vestir. Desempeñaba su dignidad episcopal lleno de autoridad y de gracia, mas sin olvidar su profesión y sus virtudes monásticas

mo de siempre. Tenía la misma humildad de corazón, la misma pobreza en su modo de vestir. Desempeñaba su dignidad episcopal lleno de autoridad y de gracia, mas sin olvidar su profesión y sus virtudes monásticas.

Durante un tiempo vivió en una celda junto a la iglesia, pero luego, como no podía soportar la inquietud que le causaban los visitantes, se instaló en una ermita distante casi dos millas de la ciudad. Este lugar era tan oculto y retirado que ya no añoraba la soledad del desierto. La roca

escarpada de un alto monte lo protegía por un lado, y un pequeño meandro del río Loira rodeaba el resto del terreno dejando sólo una angosta entrada. Martín mismo se había construido allí una celda de troncos, como muchos de sus hermanos. La mayor parte, en cambio, se habían excavado un refugio en la roca del monte que dominaba sobre ellos.

Había cerca de ochenta discípulos que se formaban siguiendo el ejemplo del santo maestro. Nadie tenía nada propio sino que todo era puesto en común, y a nadie le era lícito comprar o vender, como algunos monjes hacen habitualmente. Allí no se ejercía arte alguna, salvo la de los copistas, que estaba a cargo de los monjes más jóvenes, pues los mayores se dedicaban a la oración. Raramente salían de su celda, excepto para reunirse en el lugar de oración. Todos tomaban juntos su alimento después de la hora en que termina el ayuno. Nadie tomaba vino sino aquel a quien la enfermedad lo obligaba. Muchos vestían con piel de camello; llevar un vestido más refinado era considerado falta grave. Lo más admirable era que había entre ellos muchos nobles, los cuales, aunque habían recibido una educación muy diferente, se habían plegado a esta vida de humildad y de paciencia. Hemos visto a muchos de ellos que luego fueron hechos obispos. ¿Qué ciudad, en efecto, no deseaba tener un pontífice salido del monasterio de Martín?

Capítulo XI: Un falso mártir desenmascarado

Para ilustrar las otras virtudes que practicó durante su episcopado, narraré lo que sigue. No lejos de un pueblo cercano al monasterio había un lugar que la gente veneraba como sagrado, por suponer erróneamente que allí había már-

El nen ressuscitat
(Simone Martini, segle XIV)

tires enterrados. Se hallaba allí, efectivamente, un altar que se creía erigido por obispos de otro tiempo. Martín no aceptó esto a la ligera, e inquirió a los presbíteros y clérigos de más edad el nombre del mártir y la fecha de su pasión. Mucho se preocupó al saber que los mayores no recordaban nada segu-

Si tienes alguna confianza en el Dios al que dices servir, nosotros mismos cortaremos este árbol, y tú lo recibes en su caída, y te librarás de él si, como dices, tu Señor está contigo

ro al respecto. Por un tiempo se limitó a no concurrir a ese lugar, pero no prohibió su culto. Estaba indeciso y no quería convalidar con su autoridad la creencia popular, para que no creciera la superstición. Pero un día fue al lugar acompañado de unos pocos hermanos. Allí, de pie sobre el mismo sepulcro, rogó al Señor que le mostrara quién era el que estaba allí sepultado. Al volverse luego hacia la izquierda, vio junto a sí una sombra repugnante y terrible. Mandó entonces a ésta que le dijera su nombre y su pecado, y ella dijo su nombre y confesó su crimen. Había sido un ladrón ejecutado por sus fechorías, al que la gente veneraba por error. Nada tenía en común con los mártires, pues ellos gozaban de la gloria, y él pagaba su pena. Cosa extraordinaria: los presentes oían la voz del que hablaba, pero no veían a nadie. Entonces Martín les contó lo que veía. Mandó luego retirar el altar de aquel lugar, y así libró al pueblo del error de esta superstición.

CONVERSIÓN DE LOS PAGANOS (Duelo taumaturgico con el paganismo de las campiñas galo-romanas)

Capítulo XII: Detiene el entierro de un pagano

Tiempo después sucedió que yendo por un camino se encontró con un funeral supersticioso que conducía el cuerpo de un pagano a su sepultura. Viendo de lejos el gentío que venía, y no sabiendo qué era, se detuvo un poco, pues estaba a unos quinientos pasos y le era difícil darse cuenta de qué era lo que se acercaba. Pero cuando distinguió a un grupo de campesinos, y vio los paños que estaban sobre el cadáver y que el viento hacía tremolar, creyó que se trataba de un rito de sacrificios paganos, porque los campesinos galos tenían la triste costumbre de llevar en procesión por los campos los ídolos de los demonios cubiertos de paños blancos. Hizo en-

tonces sobre ellos la señal de la cruz, y ordenó al gentío no moverse del sitio donde estaban y dejar lo que llevaban. Y, cosa extraordinaria, se vio que los desgraciados primero se quedaban rígidos como roca, y luego, intentando con gran esfuerzo avanzar sin conseguirlo, giraban ridículamente sobre sí mismos, hasta que vencidos dejaban caer el cuerpo. Atónitos, mirándose entre sí, discurrían en silencio sobre lo que les sucedía. Pero cuando el santo varón se dio cuenta de que esa agrupación no era una procesión idolátrica sino un entierro, levantó de nuevo la mano y les permitió seguir y llevar el cuerpo. Así pues cuando quiso los detuvo, y cuando le pareció bien los dejó seguir.

Capítulo XIII: El desafío del pino derribado

Una vez, como en cierta población hubiera destruido un templo pagano muy antiguo, y como ya había empezado a cortar un pino que estaba próximo al templo, el jefe del lugar se opuso con el resto de la turba de los gentiles. Por voluntad del Señor no habían hecho resistencia cuando se destruyó el templo, pero no toleraban ahora que cortaran el árbol. Martín les explicaba con insistencia que ese árbol no tenía nada de sagrado, que tenían que seguir al Dios que él servía, y que había que cortar el árbol porque había sido dedicado al demonio.

Entonces uno de ellos, el más audaz de todos, dijo: *“Si tienes alguna confianza en el Dios al que dices servir, nosotros mismos cortaremos este árbol, y tú lo recibes en su caída, y te librarás de él si, como dices, tu Señor está contigo”*. Él, lleno de confianza en el Señor, se obliga para que así sea. Toda aquella multitud de gentiles consintió con esta prueba, creyendo que sería fácil que el enemigo

Somni de sant Ambròs
(Simone Martini, segle XIV)

de sus ritos sacros será aplastado por el árbol cortado.

Como el pino estaba inclinado hacia un lado, nadie dudaba sobre qué parte caería el pino una vez cortado, por eso, según el deseo de los aldeanos, se estableció y se determinó que Martín estuviera atado en el mismo lugar donde nadie dudaba que caería el árbol.

Con inmenso regocijo y gozo empezaron a cortar el pino. A distancia se había colocado una inmensa turba de curiosos. El pino empezó a oscilar poco a poco, y con la caída amenazaba la ruina de Martín. Los monjes, desde lejos, palidecían y estaban aterrados por el peligro inminente que corría Martín. Ya habían perdido toda esperanza y fe, y sólo aguardaban su muerte. Pero él, confiando en el Señor, esperaba intrépido.

El pino dejó oír un crujido y comenzó a derrumbarse. Ya caía y se desplomaba sobre Martín cuando éste, levantando la mano hacia él, trazó la señal de la cruz. Entonces, rechazado hacia atrás como por un huracán cayó hacia el lado opuesto, de tal modo que casi aplastó a los campesinos que se habían ubicado en lugar seguro. Entonces se elevó al cielo un gran clamor: los campesinos se admiraban del milagro y los monjes lloraban de alegría, y todos alababan el nombre de

Tanto fue el poder de las virtudes y el ejemplo de Martín que ya no se encuentra lugar donde no haya numerosas iglesias o ermitas, pues cuando destruía los templos paganos, enseguida los reemplazaba construyendo iglesias o ermitas

Cristo. Claramente se comprobó aquel día que la salvación había llegado a esa región. No hubo casi nadie de esa multitud que no creyera en el Señor Jesús y pidiera la imposición de las manos, abandonando el error de la impiedad.

Antes que Martín llegara a esas regiones, eran pocos o casi nadie los que habían recibido el nombre de Cristo. Pero tanto fue el poder de las virtudes y el ejemplo de Martín que ya no se encuentra lugar donde no haya numerosas iglesias o ermitas, pues cuando destruía los templos paganos, enseguida los reemplazaba construyendo iglesias o ermitas.

Capítulo XIV: Incendio y destrucción de templos paganos

Por ese tiempo demostró Martín poseer una gran virtud para realizar esa clase de obras. En cierto pueblo le había

prendido fuego a un antiguo y célebre templo pagano. El viento había comenzado a llevar torbellinos de llamas a una casa vecina que estaba prácticamente unida al edificio del templo. Cuando Martín lo advirtió, corrió rápidamente, se subió al techo de la casa y salió al encuentro de las llamas que llegaban. Entonces, de modo maravilloso, se pudo ver cómo el fuego se volvía contra la fuerza del viento y se entablaba como una lucha entre los dos elementos que combatían entre sí. De este modo, por el poder de Martín, el fuego actuó solamente donde él lo mandó. Así también cuando quiso destruir un templo que la superstición pagana había cargado de riquezas, en un pueblo llamado El Leproso (Levroux), se le opuso una muchedumbre de paganos. Rechazado no sin violencia, tuvo que retirarse a las afueras. Allí pasó tres días vestido de cilicio y cubierto de ceniza, ayunando y orando constantemente, y pidiéndole al Señor que la virtud divina derribara aquel templo que la mano del hombre no había podido destruir. De pronto se le aparecieron dos ángeles armados de lanza y escudo como dos soldados del cielo, y le dijeron que los enviaba el Señor para poner en fuga a

Missa milagrosa
(Simone Martini, segle XIV)

la multitud de paganos y defender a Martín, para que nadie le impidiera destruir el templo. Él debía terminar fielmente la obra que había comenzado. Fue así como volvió al pueblo, y ante una multitud de paganos que lo miraban inmóviles, destruyó hasta los cimientos el edificio profano, y redujo a polvo los altares y las imágenes. Los campesinos, al darse cuenta de que era el poder de Dios el que los había hecho permanecer estupefactos sin oponerse al obispo, llenos de temor, creyeron casi todos en el Señor Jesús, y confesaron en alta voz y abiertamente que había que dar culto al Dios de Martín y desechar los ídolos, incapaces de socorrerse a sí mismos.

Capítulo XV: Los asesinos descubiertos

Voy a contar lo que sucedió en una población de los eduos. Mientras Martín destruía otro templo, una multitud de campesinos paganos se arrojó sobre él. Cuando uno de ellos, más audaz que los otros, le amenazaba con una espada, Martín, quitándose el manto, ofreció al golpe su cerviz descubierta. El pagano no dudó en herirlo, pero al levantar demasiado la diestra, cayó hacia atrás. Entonces, consternado por el temor divino, pidió perdón.

Semejante al hecho recién narrado es este otro. Un día en el que estaba destruyendo unos ídolos, un individuo intentó atacarlo con un cuchillo, mas al instante el cuchillo fue arrancado de las manos del agresor y desapareció.

Pero lo más frecuente era que, cuando los campesinos se oponían a que destruyera sus templos, calmara los ánimos de los paganos con una santa predicación, y cuando les mostraba la luz de la verdad, eran ellos mismos los que destruían sus templos.

LA GRACIA DE HACER CURACIONES (Lucha contra las enfermedades y la posesión)

Capítulo XVI: Curación de la parálitica de Tréveris

La gracia que tenía para curar era tan poderosa que casi ningún enfermo acudía a él sin que recobrarla al instante la salud. Esto se verá en el caso siguiente. Una muchacha de Tréveris estaba enferma de parálisis. Hacía mucho tiempo que su cuerpo estaba impedido de cumplir con las funciones vitales, y como si estuviera medio muerta, apenas palpitaba en ella un soplo de vida. Sus parientes cercanos la acompañaban con dolor, esperando solamente su muerte, cuando de pronto se anunció la llegada de Martín a aquella ciudad. Cuando el padre de la muchacha lo supo, corrió hasta quedar sin aliento, a rogarle por su hija. Martín ya había entrado a la iglesia. Allí, ante la mirada del pueblo y de muchos otros obispos presentes, el anciano abrazó sus rodillas sollozando y

le dijo: *“Mi hija muere de una enfermedad terrible, más cruel que la misma muerte. Sólo tiene un hálito de vida, pues su carne está como muerta. Te ruego que vayas y la bendigas, pues creo que gracias a ti le será devuelta su salud”*. Ante estas palabras, Martín se sintió confundido y trató de excusarse diciendo que no estaba en su poder lo que le pedía, que el anciano no sabía lo que decía, que no era digno de que Dios mostrara su virtud por él. Pero el padre perseveraba llorando con más vehemencia y rogando que visitara a la moribunda. Por fin, instado a ir por los obispos presentes, bajó a la casa de la muchacha. Una gran multitud estaba ante las puertas para ver qué iba a hacer el siervo de Dios. Él, recurriendo a las armas que le eran familiares en estas circunstancias, se postró en el suelo en oración. Después mirando a la joven pide que traigan aceite. Entonces lo bendijo y luego derramó la virtud de este santo brebaje en la boca de la niña, la cual recobró al instante la palabra. Luego, progresivamente, a su contacto se fueron sanando sus miembros, hasta que se incorporó y se puso de pie en presencia del pueblo.

Capítulo XVII: Liberación de tres posesos

En ese tiempo un esclavo de un tal Tetradio, personaje proconsular, estaba poseído por un demonio que lo atormentaba con dolores terribles. Pidieron a Martín que le impusiera las manos, y éste mandó llamarlo. Pero fue imposible sacar de la celda al espíritu maligno, que atacaba a dentelladas furiosas a los que se acercaban. Tetradio cae entonces de rodillas ante el santo varón pidiéndole que baje a la casa donde tenían al

Miracle del foc
(Simone Martini, segle XIV)

endemoniado. Martín responde que no puede ir a casa de un infiel y pagano (porque es de saber que Tetradio, en ese tiempo, estaba todavía envuelto en el error del paganismo). Pero éste prometió que si su esclavo era librado del demonio, se haría cristiano. Martín impuso entonces las manos al esclavo y arrojó de él al espíritu inmundo. Al ver esto Tetradio creyó en el Señor Jesús, y al instante se hizo catecúmeno, y no mucho después fue

Martín impuso entonces las manos al esclavo y arrojó de él al espíritu inmundo. Al ver esto Tetradio creyó en el Señor Jesús, y al instante se hizo catecúmeno

bautizado. Y siempre guardó hacia Martín un gran afecto, considerándolo como el autor de su salvación.

Por ese mismo tiempo y en el mismo pueblo, un día Martín iba a entrar en la casa de un padre de familia, cuando al llegar al umbral de la puerta se detuvo diciendo que veía un horrible demonio en el atrio de la casa. Le ordenó entonces que se fuera, pero el demonio tomó posesión del cocinero del padre de familia, que se hallaba en el interior de la casa. El miserable comenzó a agredir con los dientes y a herir a los que encontraba. La casa se estremeció, los esclavos se asustaron, la gente se escapó. Martín se presenta al furioso y le ordena inmediatamente que se detenga, pero el otro rechinando los dientes y abriendo la boca amenazaba morderlo. Entonces Martín le metió los dedos en la boca y le dijo: *“Si tienes algún poder, devóralos”*. El poseso, como si le hubieran metido en la boca un hierro candente, apartaba sus dientes de los dedos del santo varón para no tocarlos. Y como el demonio se viera forzado a abandonar el cuerpo del poseso por estos castigos y torturas, y no podía salir por la boca, fue expulsado por el flujo del vientre, dejando tras sí restos repugnantes.

Capítulo XVIII: Estratagemas del diablo

Entre tanto había cundido repentinamente la noticia de que se acercaba una invasión de los bárbaros, y la ciudad estaba alarmada. Martín mandó llamar a su presencia a un endemoniado y le ordenó que confesara si esa noticia era verdadera. Entonces el demonio confesó que él, junto con otros diez demonios que estaban con él, habían hecho correr ese rumor entre la gente para que Martín se asustara y se fuera del pueblo, pero que en realidad los bárbaros ni pensaban hacer una invasión. Como el espíritu inmundo hizo esta confesión en plena iglesia, la ciudad se vio libre de este temor y esta zozobra.

Curaciones diversas

Entrando en París acompañado de una gran multitud, al pasar por la puerta de esta ciudad besó y bendijo a un miserable leproso que tenía una cara que causaba horror a todos. Al instante el leproso quedó totalmente libre de su mal. Al día siguiente fue a la iglesia a dar gracias por la salud recobrada, y tenía la piel inmaculada. No debemos dejar de contar que a menudo trocitos de su vestido o de su cilicio obraron curaciones. Atados a los dedos o aplicados al cuello de los enfermos, curaban frecuentemente la enfermedad que padecían.

Capítulo XIX: Más curaciones

Un prefecto, llamado Arborio, de santo y fiel recuerdo, como una hija suya ardiera a causa de unas graves fiebres cuartanas, en pleno acceso de la fiebre colocó sobre el pecho de la niña una carta que Martín le había dirigido en otro tiempo, y al instante la fiebre la dejó. Tanta impresión causó este suceso a Arborio que al instante la ofreció a Dios y la consagró para la virginidad perpetua. Fue en búsqueda de Martín, y le presentó a la joven testificando su poder, porque ausente la había curado, y no consintió que nadie sino Martín la consagrara imponiéndole el hábito de las vírgenes.

Paulino, aquel varón que debía ser luego un ejemplo tan preclaro, comenzó a padecer gravemente de un ojo, y una nube muy compacta cubría enteramente la pupila. Martín con un pequeño pincel le tocó el ojo, restituyéndole la salud primera, y quitándole todo dolor. El mismo en cierta ocasión se cayó de un piso al rodar por los peldaños irregulares de la escalera, y recibió muchas heridas. Yacía en la celda postrado, en medio de grandes dolores, cuando por la noche un ángel pareció lavarle las heridas y ungir con un bálsamo

Mort de sant Martí
(Simone Martini, segle XIV)

saludable las contusiones de su cuerpo magullado. Al día siguiente estaba tan sano, que nadie hubiera creído que había sufrido accidente alguno.

Sería muy largo contar todas las cosas una por una. Basten estas pocas entre muchas; para nosotros son suficientes para no olvidar la verdad, y para evitar el aburrimiento si se dicen muchas.

LOS ENGAÑOS DEL DIABLO (Lucha contra las ilusiones de Satán)

Capítulo XX: Festín en la casa del emperador Máximo

Añadamos todavía algún relato de menor importancia. En nuestros tiempos la depravación y la corrupción son tales que es excepcional que un obispo no trate de quedar bien con el rey. Sucedió pues, que se habían congregado muchos obispos venidos de diversas partes del mundo, alrededor del emperador Máximo, hombre de temperamento feroz, exa-

sus razones y ruegos y asistió a una comida, con gran alegría del rey que había conseguido que fuera. Como si se tratara de un día de fiesta, estaban invitadas allí ilustres personalidades: el prefecto y cónsul Evodio, varón justo como ninguno, dos condes investidos de los más altos poderes, y el hermano y el tío del rey. Entre estos se había ubicado el presbítero que acompañaba a Martín, y él ocupaba un lugar al lado del rey. Hacia la mitad del banquete un servidor, como es costumbre, presentó una copa al rey. Este mandó dársela al obispo, esperando y deseando recibir la copa de su mano. Pero Martín, después de beber, entregó la copa a su presbítero, estimando que nadie era más digno que éste de beber después de él, y que no hubiera estado bien dársela primero al rey en persona o a alguno de los personajes que estaban a su lado. Semejante gesto admiró tanto al emperador y a los presentes, que se sintieron complacidos por aquel mismo acto que los había desairado. Y fue muy notorio en todo el palacio que Martín había hecho en un banquete real lo que ningún obispo se hubiera animado a hacer en una comida de modestos magistrados.

A este mismo Máximo, Martín le previno con mucha anticipación que si se dirigía a Italia, adonde quería ir para hacer la guerra al emperador Valentiniano, debía saber que en un primer tiempo sería vencedor, mas que poco después moriría. Y eso fue lo que vimos que sucedió. Pues a la llegada de Máximo, Valentiniano fue puesto en fuga, pero más o menos un año más tarde rehizo sus fuerzas y apresó a Máximo dentro de los muros de Aquilea y lo ejecutó.

Capítulo XXI: Satán hostiga a Martín, y se jacta de la muerte violenta de un carretero

Está fuera de duda que en muchas ocasiones Martín

A este mismo Máximo, Martín le previno con mucha anticipación que si se dirigía a Italia, adonde quería ir para hacer la guerra al emperador Valentiniano, debía saber que en un primer tiempo sería vencedor, mas que poco después moriría.

cerbado aún más por su triunfo en las guerras civiles. Era visible la torpe adulación de todos hacia el príncipe, posponiendo, por falta de valor, la dignidad sacerdotal a la condición de clientes del soberano. Solamente en Martín subsistía la dignidad de los apóstoles, de modo que cuando tuvo que interceder por algunas personas lo hizo más exigiendo que rogando. A pesar de las frecuentes invitaciones que le hacía el príncipe para comer con él, se negaba alegando que no podía participar de la mesa de aquel que había quitado el reino a un emperador, y a otro, la vida. Por último Máximo afirmó que él no había asumido el poder por su propia voluntad, sino que se había visto obligado a defender con las armas el reino que por designio divino le había sido impuesto por los soldados; que le parecía que la voluntad de Dios no podía oponerse a un hombre que había obtenido una victoria tan increíble; y que ninguno de sus enemigos había muerto fuera de los campos de batalla. Martín se dejó convencer por

*Funeral de sant Martí
(Simone Martini, segle XIV)*

recibía la visita de ángeles y conversaba con ellos. También era patente que el diablo se hacía visible a sus ojos, y lo descubría bajo cualquier forma que se le presentara, ya fuera con su propio aspecto, ya fuera transformado en diversas apariencias de maldad.

Como supiera el diablo que no le huiría, frecuentemente le atacaba con gritos injuriosos porque no podía hacerle caer con tentaciones. En cierta ocasión entró en su habitación con gran alboroto teniendo en la mano el cuerno ensangrentado de un buey, y enseñándole su mano derecha ensangrentada, se alegraba de un reciente crimen, dijo: *¿Dónde está, Martín, tu virtud? He matado a uno de los tuyos.*

Entonces, habiendo convocado a los hermanos, les refiere lo que le ha dicho el diablo; manda que sean solícitos y vayan por las celdas de cada uno, para saber a quien le ha llegado tal desgracia. Ciertamente, no faltaba ninguno de los monjes, sino sólo un labriego ocupado en el transporte de leña que había ido al bosque. Ordena que algunos vayan a su encuentro. No lejos del monasterio se le encuentra herido de muerte. Entregando el último suspiro, indica a los hermanos la causa de su herida mortal: uncidos bueyes, mientras apretaba las correas algo flojas, un buey, cabeceando, le había clavado el cuerno en la ingle. Poco después entregó su vida. Ustedes sabrán por qué designio de Dios le fue dado este poder al diablo, pero lo extraordinario es que Martín conocía antes que sucedieran, como en este hecho que acabamos de narrar, muchos otros sucesos semejantes, y refería a sus hermanos lo que a él le había sido revelado.

Capítulo XXII: Disfraces politeístas y controversias teológicas

Frecuentemente el diablo intentaba engañar al santo con mil artificios y se presentaba ante él bajo aspectos muy diversos. A veces lo hacía con la apariencia de Júpiter, otras

Martín, haciendo frente al diablo, repuso con firmeza que los delitos pasados son borrados cuando se observa una vida mejor

con la de Mercurio, y otras también, presentaba el aspecto de Venus o de Minerva. De él, Martín, siempre impávido, se protegía con la señal de la cruz y el auxilio de la oración. Muchas veces se oían las invectivas con las que la turba de los demonios lo increpaban a grandes voces. Pero sabiendo él que todo aquello era falso y vano, no hacía caso a lo que decían.

Algunos hermanos afirmaban haber oído al demonio acusar a Martín con palabras y gritos perversos, por recibir

en el monasterio a hermanos que en otro tiempo habían perdido la gracia bautismal al aceptar diversos errores, y que luego se habían convertido. El diablo luego enumeraba las faltas de cada uno. Pero Martín, haciendo frente al diablo, repuso con firmeza que los delitos pasados son borrados cuando se observa una vida mejor, y que la misericordia de Dios perdona los pecados de los que dejan de pecar. El diablo a su vez lo contradijo diciendo que los culpables no tenían perdón, y que aquellos que habían caído una vez no podían esperar clemencia alguna del Señor. Entonces Martín se expresó en estos términos: *“Si tú mismo, miserable, dejaras de perseguir a los hombres y te arrepintieras de lo que haces, ahora que el día del juicio se aproxima, yo te prometería misericordia, confiando verdaderamente en el Señor Jesucristo”.*

¡Oh qué santamente presumió de la piedad del Señor! Y aunque no pudo otorgarla por no tener autoridad sobre ésta, por lo menos expresó sus sentimientos.

Y puesto que hemos comenzado a hablar del diablo y de sus artimañas, no estará fuera de lugar, aunque me desvíe del tema, contar un suceso donde se manifestó una parte del poder de Martín. Fue un hecho extraordinario, digno de ser recordado como una enseñanza para aprender a ser precavido, si a uno, en cualquier circunstancia, le sucediera algo semejante.

Capítulo XXIII: Falsa mística y falsos profetas

Un tal Claro, joven de la alta nobleza que llegó a ser luego sacerdote, y que ya ha alcanzado la vida bienaventurada por una muerte santa, lo había abandonado todo para irse con Martín. En poco tiempo ascendió a la cumbre de la fe y de las virtudes. Se había construido una celda no lejos del mo-

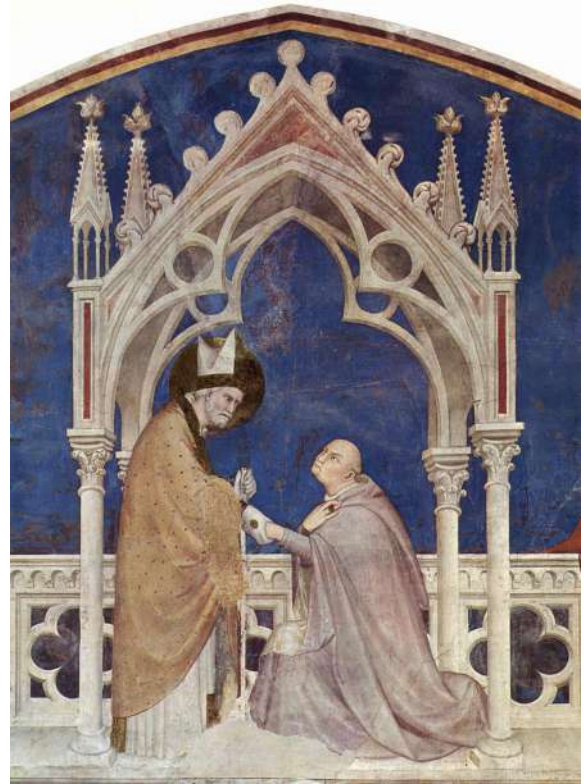
*Aparición de sant Martí
(Simone Martini, segle XIV)*

nasterio del obispo, donde vivía en compañía de muchos hermanos. Vino también a vivir allí un joven llamado Anatolio que, bajo su profesión monástica, aparentaba gran humildad y modestia. Llevó éste durante un tiempo la vida en común que llevaban todos. Luego con el tiempo comenzó a decir que solía tener conversaciones con ángeles. Como nadie

No debo omitir narrar con qué habilidad el diablo tentó a Martín por aquel tiempo. Cierta día en efecto se hizo preceder de una luz brillante y se envolvió él mismo en la luz, para engañarlo más fácilmente con la claridad del resplandor que tomaba

le hacía caso, aparentaba hacer algunos prodigios para que los hermanos le dieran crédito. Por último llegó a decir que tenía mensajeros que iban y venían entre Dios y él, y pretendía que lo consideraran como a uno de los profetas. Claro, sin embargo, no se dejaba convencer. Entonces Anatolio lo amenazó con la ira del Señor y con castigos inminentes por no dar fe a un santo. Se cuenta que le dijo al final: *“He aquí que esta noche el Señor me dará una vestidura blanca. Revestido con ella permaneceré entre vosotros, y ésta será la señal de que yo soy un poder de Dios, puesto que habré recibido una vestidura de Dios”*. Ante ésta declaración hubo una gran expectación. A eso de medianoche todo el monasterio pareció estremecerse con un fragor, como el que produciría gente saltando sobre la tierra. La celda donde vivía el joven se veía brillar con muchos resplandores, y se oía el ruido de gente que andaba en ella y el murmullo de muchas voces. Luego se hizo silencio; sale el joven, llama a uno de los hermanos de nombre Sabatio y le muestra la túnica que vestía. Estupefacto éste, llama a los demás. El mismo Claro también va. Traen una luz y todos miran la vestidura atentamente. Era sumamente suave, de una blancura excepcional y de un brillo resplandeciente. No se podía saber de qué fibra o lana estaba hecha, pero mirada con atención o al tacto de los dedos, era como cualquier otro vestido.

Al ver esto, Claro instó a los hermanos a que se pusieran a orar para que el Señor les mostrara más claramente de qué se trataba. Y así pasan la noche entre himnos y salmos. Cuando aclaró el día. Claro tomó a Anatolio de la mano para llevarlo a Martín, pues sabía que el arte del diablo no podía engañarlo. Entonces el desgraciado comenzó a resistirse y a

clamar diciendo que le estaba prohibido presentarse a Martín. Cuando lo conducían a la fuerza el vestido se desvaneció entre las manos de los que lo llevaban. Sin duda alguna era tan grande el poder de Martín, que el diablo no pudo disimular ni ocultar por más tiempo su fantasmagoría cuando iba a ser vista por Martín.

Capítulo XXIV: Más embustes desvelados. Falsa parusía de Satanás, disfrazado de Cristo Rey

Es de notar que más o menos por la misma época hubo en España un muchacho que hacía muchos prodigios. La autoridad que había adquirido con esto lo llevó a infatuarse hasta llegar a afirmar que él era Elías. Un gran número de personas tuvo la ligereza de creerle, y él llegó a declarar que era el mismo Cristo. Engañaba de tal manera que hasta un obispo, llamado Rufo, lo adoró como a Dios, por lo cual lo vimos luego destituido del episcopado. Muchos de nuestros hermanos nos han contado que por ese tiempo hubo en Oriente uno que se jactaba de ser Juan. Podemos suponer por la aparición de esta clase de falsos profetas, que es inminente el advenimiento del anticristo y que obra ya en éstos el misterio de la iniquidad.

Me parece que no debo omitir narrar con qué habilidad el diablo tentó a Martín por aquel tiempo. Cierta día en efecto se hizo preceder de una luz brillante y se envolvió él mismo en la luz, para engañarlo más fácilmente con la claridad del resplandor que tomaba. Iba vestido con un traje real, ceñido con una diadema de piedras y oro, y llevaba calzado bordado

en oro. Tenía el aspecto sereno y el rostro alegre, de modo que en nada se parecía al diablo. Así se presentó en la celda de Martín cuando éste estaba orando. Martín cuando lo vio se quedó estupefacto, y los dos permanecieron largo rato en silencio. El diablo habló primero. *“Reconoce—dijo—oh Martín, al que ves: Yo soy Cristo. A punto de descender a la tierra quise manifestarme primero a ti”*. Pero como Martín callara ante estas palabras y no le dijera nada, el diablo osó repetir la audaz declaración: *“Martín, ¿por qué dudas? Cree puesto que ves. Yo soy Cristo”*. Entonces Martín, a quien el Espíritu Santo había revelado que aquel personaje era el diablo y no el Señor, le dijo: *“El Señor Jesús no predijo que iba a venir vestido de púrpura y con una diadema resplandeciente. Yo no creo que Cristo venga así, sino con las vestiduras y el aspecto con que padeció, llevando claramente las huellas de la cruz”*. Al oír estas palabras, aquél se desvaneció como humo. La celda se llenó de un hedor tal que indicó con certeza que el diablo había estado allí. Este hecho que acabo de narrar lo conocí por boca del mismo Martín. Digo esto para que nadie lo tome por una historia inventada.

EL TALANTE DE MARTÍN (El sacerdote, el asceta, el santo)

Capítulo XXV: El maestro, su acogida y su enseñanza

Hacia tiempo que habíamos oído hablar de su fe, de su vida y virtud, por eso ardíamos con el deseo de conocerle en persona, e iniciamos una grata peregrinación para verle. E igualmente, tan ardiente era el deseo de mi espíritu para escribir su vida, que traté de enterarme bien; algunas cosas las he conocido por él mismo, otras, por quienes convivieron con él o porque ya las sabían. Es increíble cuan grande fue su sencillez, la benignidad con la que me recibió; se alegraba y se gozaba mucho en el Señor porque fuera tan grande mi interés hasta el punto de emprender una peregrinación para ir hasta él.

Pobre de mi, no me atrevo a decirlo; él mismo me lavó las manos cuando se dignó invitarme a su santa mesa. Por la tarde, me lavó los pies, no tuve la valentía de negarme; tan subyugado estaba por su autoridad, que hubiera considerado nefasto el no acceder.

Nos habló de la necesidad de abandonar los atractivos del mundo y de las cargas del siglo para seguir libres y sin estorbos al Señor Jesús. Nos propuso el ejemplo Paulino, varón ilustre de nuestro tiempo, del que ya hicimos mención; abandonó sus muchas riquezas para seguir a Cristo, siendo casi el único que en nuestros tiempos cumplió íntegramente los consejos evangélicos. A él había que seguir, a él había que imitar, me decía con fuerza; era una dicha para el presente

Ningún discurso expresará jamás lo que fue su vida interior, su proceder cotidiano, su alma tendida hacia el cielo. Pienso en la constancia y mesura de su abstinencia y de su ayuno, en su energía para ser fiel a las vigili­as y a las oraciones tanto nocturnas como diurnas, sin interrumpir la Obra de Dios por el descanso o la actividad, por la comida o el sueño, sino en la medida exigida por la naturaleza

siglo el tener un testimonio de tanta fe y de tanta virtud, pues, según la palabra del Señor, siendo rico y poseyendo muchos bienes, vendiéndolo todo y dándolo a los pobres, hizo posible lo que parecía imposible realizar. ¡Cuánta gravedad, cuánta dignidad había en sus palabras y en su conversación! ¡Qué fuerza, qué eficacia cuando hacía fácil y pronta la explicación de las Escrituras! Como sé que muchos no creerán estas cosas, porque he conocido gente que no aceptaba lo que les contaba, pongo por testigo a Jesús, nuestra común esperanza, de que yo no he oído nunca a nadie que tuviera tanta ciencia en sus labios, ni tanto talento, ni que dijera tan buenas y tan puras palabras. Con todo, esta alabanza resulta pequeña para las virtudes de Martín. Resulta admirable que esta gracia se hallara presente en un hombre sin letras.

Capítulo XXVI: El asceta y los fundamentos de la obra de Dios

Pero este libro ya está llegando a su término. Voy a concluir, no porque no haya más que decir sobre Martín, sino porque como mal escritor que soy, que no sabe llevar a término su trabajo, sucumbo vencido ante la amplitud del tema.

Pues si los hechos pudieron expresarse de algún modo con palabras, confieso que ningún discurso expresará jamás lo que fue su vida interior, su proceder cotidiano, su alma tendida hacia el cielo. Pienso en la constancia y mesura de su abstinencia y de su ayuno, en su energía para ser fiel a las vigili­as y a las oraciones tanto nocturnas como diurnas, sin interrumpir la Obra de Dios por el descanso o la actividad, por la comida o el sueño, sino en la medida exigida por la naturaleza. En realidad, confieso que si el mismo Homero se levantara de los infiernos —como dicen— no podría exponer todo esto. Todo es tan grande en Martín que no se puede expresar con palabras.

Nunca dejó pasar una hora, ni un instante, en que no se entregara a la oración o se aplicara a la lectura. Y mien-

tras se ocupaba en leer o hacer alguna otra cosa, nunca permitía que su espíritu cesara de orar.

Y así como es costumbre entre los herreros golpear el yunque durante los intervalos de su trabajo, como para descansar, así Martín, incluso cuando parecía hacer otra cosa, siempre oraba.

¡Oh varón verdaderamente feliz en quien no existió falsedad alguna! A nadie juzgaba, a nadie hacía daño, a nadie devolvía mal por mal. Era tanta su paciencia para soportar todas las injurias que aunque tenía la plenitud del sacerdocio toleraba ser ultrajado hasta por los últimos clérigos, sin castigarlos. Jamás destituyó a alguno por esta razón ni, en cuanto estuvo de su parte, privó a nadie de su caridad.

Capítulo XXVII: El confesor y sus enemigos. Conclusión

Por lo demás, nadie le vio jamás airado, ni alterado, ni afligido, nadie le vio entregado a las chanzas: fue siempre él mismo; de algún modo se manifestaba en su rostro una alegría celestial, que parecía hallarse por encima de la naturaleza humana. Nada había en sus labios sino sólo Cristo.

En su corazón sólo se hallaba piedad, paz y misericordia. Muchas veces solía llorar por los pecados de sus detrac-

tores, que le difamaban con lenguas venenosas y boca viperina a él que vivía lejos y en paz.

En verdad hemos conocido personalmente a algunos que envidiaban su virtud y su vida, odiando en él lo que no encontraban en sí mismos, y no eran capaces de imitar. Y lo penoso y lamentable es que siendo pocos sus perseguidores, eran en su mayoría obispos.

No es necesario dar nombres, aunque muchos ladren a nuestro alrededor. Si alguno de ellos lee estas líneas, es suficiente que lo reconozca y se avergüence, pues si se enoja confiesa con su actitud que estas palabras le conciernen a él, cuando quizás nos referíamos a otros. No nos molesta el que nos odien a nosotros juntamente con tal varón si son de esa manera.

Fácilmente creo que este opúsculo será grato para todos las almas piadosas. Por lo demás, si alguien permanece incrédulo leyendo estas cosas, él mismo manifestará su pecado.

Por mi parte, soy consciente que he relatado cosas conocidas, que, movido a escribir por la fidelidad a los hechos, he dicho cosas verdaderas por el amor a Cristo; y, como así espero, tendrá un premio preparado por Dios, no todo aquel que lo lea, sino también el que lo crea. ❖❖❖

patrimoni

MASIA CA L'ARNÓ, SALVADA PELS PÈLS

S'acaben de complir trenta-cinc anys de la celebració del "Camp de Treball Internacional per a la rehabilitació del nucli antic de Sant Martí de Provençals", dit més clarament de l'arribada de seixanta joves d'arreu del món per conservar la masia Ca l'Arnó.

PLANES, ARNÓ, CADENA i CIA.

Clara Fluvià, *L'Arc de Sant Martí*, desembre 1987

L'altre dia va fer cinc anys i cinc mesos —si la suor no m'ha estovat les neurones— d'això que explico. El matí de la vigília de Sant Tomàs una màquina excavadora la va atacar impunement, ferint-la d'una queixalada, entre la indiferència dels transeünts. De fet, ja feia temps que es veia a venir. Sort que els que se l'estimaven van anar depressa, evitant el tràgic desenllaç que molts volien inevitable. Fet i fet, no va sortir malparada del tot. Se li va fer un pedaç de circumstàncies i els més íntims la van vetllar, nit i dia, un mes seguit. De crítiques, n'hi va haver de tots colors: que si no és bona per a res, que si mantenir-la és un pur romanticisme, que si és massa vella, que si quan la deixin sola l'arrabassaran els gitanos... Ai, els gitanos! El fantasma de la Perona potser ja pesava massa en l'imaginari col·lectiu dels veïns de la Verneda, com un presagi del que nou mesos més tard seria l'esclat d'un racisme vergonyant.

Tanmateix, molts van començar a trobar-se bé al seu redós i ella va créixer en amistats i saviesa: nens que hi jugaven al seu voltant, iaïos que, sorpresos, la descobrien evocadora del seu lloc natal... D'altres, més agosarats, van fer-li proposicions: ara una festa de Carnaval, més endavant un ball de Festa Major, fins i tot un grup de grallers i d'animació va començar a festejar-la! El cas és que calia regularitzar aquella situació, fins aleshores qualificable de *cohabitació furtiva*; els mateixos que, anys enllà, havien lluitat per tal que ella i les seves companyes fossin rehabilitades i utilitzades popularment en el context del futur parc de Sant Martí, ara s'aventuraven a fer propostes concretes. La masia ca l'Arnó —protagonista d'aquesta història— bé podria ser un espai de recerca per als diversos grups de cultura popular del districte. Can Cadena —la seva veïna— fou objecte d'un seriós estudi per part de l'Institut de Ciències de l'Educació per tal de convertir-la en una mena d'escola de natura...

Han passat cinc anys i escaig i el futur de les masies de Sant Martí dorm en la incertesa del somni dels justos.

Ultra la progressiva indiferència de les entitats i la miserable complaença de les administracions —se sospita fins i tot que el darrer equip de govern del consell de districte hagués vist amb bons ulls l'enderroc de ca l'Arnó. Can Planes, can Cadena i ca l'Arnó s'enrunen constantment amb el perill que, si hom algun dia fa el pensament d'evitar-lo, no trobi més que pedra i pols. Tal dia farà un parell d'anys que es va acabar la primera fase de les obres del parc de Sant Martí, i no fa massa que s'ha engegat la segona —la qual, per cert, havia d'abordar de ple la restauració de les masies— i el més calent, com se sol dir, és a l'aigüera pel que fa a l'existència d'un projecte clar de la futura utilització d'allò que ens resta del primitiu nucli rural de l'antic municipi de Sant Martí, bastit des del primer mil·lenni a l'entorn de la vella capella del sant.

En *L'Arc* anterior, l'amic Arranz es planyia del dramàtic oblit que afecta el nostre patrimoni industrial del segle passat. Fàbriques i construccions industrials, moltes d'elles de notable valor arquitectònic, han estat enderrocades una darrera d'altra, víctimes d'un arribisme estúpid que desapropia la seva fàcil reconversió en equipaments adaptats a les necessitats del moment. Fa quatre dies hem assistit a la demolició consentida per tothom del "xalet" de l'antiga estació del Clot. Ben aviat, entre arquitectures olímpiques, escadusseres xemeneies evocaran el passat fabril del barri del Bogatell...

Ara que encetem un nou període d'administració local proposo que pensem seriosament el futur d'aquestes masies. Elles bé que s'ho valen i, com aquell que diu, encara hi som a temps. Deien no fa gaire els de l'associació de veïns de la Verneda Alta que cal repensar de nou el futur dels nostres barris per tal de fer front a les exigències del tombant de segle i cal fer-ho, a més, pausadament. Sense nervis excessius i, tanmateix, sense dilacions innecessàries. Ja ho diuen —jesuïtics— els astuts, tot recollint paraules de sant Ignasi: *en temps de tribulació, procureu no fer mudances*.

CA L'ARNÓ, ABANS DEL CAMP DE TREBALL (FINS 1982)

La masia als anys setanta, al carrer Rector de Valfogona. Al darrere es poden apreciar el corral d'en Peris i l'antic hostal.

TONI RODRIGUEZ

TONI RODRIGUEZ

Ocupació i festes reivindicatives. A la part superior esquerra s'aprecia la mossegada de l'excavadora

LA CAMPANYA "CA L'ARNÓ, NO TE LA PERDIS" (1988)

Projecte de rehabilitació de l'arquitecte vernedenc Josep Barjuan

Campanya per salvar la masia (fulletó i enganxina)

KIKE COBOS

El folklorista Jaume Arnella, fill d'una fàbrica propera a la masia, va crear per la campanya de Ca l'Arnó el "Romanço de Sant Martí de Provençals" sobre l'antiga vila i el va estrenar davant la masia el 18 de juny de 1988. Es pot sentir a: <https://ja.cat/Sk7lh>

EL CAMP DE TREBALL INTERNACIONAL (ESTIU 1988)

KIKE COBOS

Primer torn

Segon torn

KIKE COBOS

Tercer torn

Treballs a la façana lateral

KIKE COBOS

KIKE COBOS

A ple sol

Punt d'informació i exposició sobre les masies del barri

KIKE COBOS

EL CAMÍ CAP A LA REHABILITACIÓ INTEGRAL

1989. Es cobreix la teulada després del camp de treball.

1992. La masia es converteix en la ludoteca Ca l'Arnó

JOVÉNES LLEGADOS DE TODOS LOS CONTINENTES RESTAURAN UNA MASÍA DE LA VERNEDA

Un grupo de voluntarios extranjeros se aplican desde el pasado 25 de julio en la restauración de la masía Ca l'Arnó, un núcleo rural del antiguo municipio de Sant Martí de Provençals. Llegaron desde cuatro continentes, desde la República Federal de Alemania, Bélgica, Bulgaria, Hungría, Ghana y Hong Kong, para participar en un campo de trabajo organizado gracias a una asociación de vecinos, la de la Verneda Alta, empeñada desde hace años en salvar esta masía del siglo XVII que ha estado a punto de desaparecer.

Pocos de estos voluntarios sabían, cuando llegaron a La Verneda, cuál era el objetivo de este campo de trabajo internacional, y mucho menos lo que significa esta masía para el barrio. A Gerrit Lindloff, un estudiante de Físicas de Kaiserslautern (RFA), no parece importarle demasiado el trabajo que se encuentra allí donde va cada verano. Busca "una buena oportunidad de conocer países, de una manera mejor que de simple turista en la playa". Sabe que hace "un trabajo bueno" que le permite hablar con gente de otras culturas.

El primer campo de trabajo de Lindloff estaba en Irlanda. "Allí recogíamos y reparábamos herramientas agrícolas, para enviarlas a países del Tercer Mundo". Luego estuvo en Gran Bretaña, "trabajando con disminuidos". Más adelante en la República Democrática Alemana, en un campo de trabajos agrícolas. Después vino a España, a Madrid, para restaurar un edificio antiguo, experiencia que repite en Barcelona.

Lindloff, y las búlgaras Galina y Liliana, el chino (de Hong Kong) Charlie Wong, la californiana Jessica Molligan y el resto de voluntarios, se están enterando, mientras limpian a martillo y escoplo las paredes de Ca l'Arnó, de lo que ha costado empezar a arreglar esta masía.

"NO PASARÁN"

Ca l'Arnó estuvo a punto de ser totalmente derruida en enero de 1982, poco después de que la casa fuera abandonada por sus últimos masoveros. Las excavadoras habían tirado ya unos cobertizos cuando un grupo de vecinos se interpuso. Fue su "no pasarán" local y espontáneo. El Ayuntamiento ordenó la paralización del derribo y justificó la primera orden por una "descoordinación" de las áreas de Urbanismo y de Obras Públicas.

Desde 1982 la masía ha esperado su rehabilitación. Durante un tiempo estuvo permanentemente ocupada por vecinos, previsores de nuevas "descoordinaciones" municipales. Fue también sede de los "Grallers de La Verneda".

La Asociación de Vecinos de La Verneda presentó el

caso a la delegación de Barcelona del Servicio Civil Internacional (SCI), que organizó el campo de trabajo. Cuentan para ello con subvenciones del Fondo Social Europeo y con el apoyo de técnicos y supervisores del Distrito. Las tareas de restauración pueden durar unos dos años y medio, y la Asociación de Vecinos espera que Ca l'Arnó se convierta en una ludoteca.

A través del SCI llegó también Galina, una licenciada en filología francesa y profesora de esta lengua en Karnobat (Bulgaria), que quería "ver un campo internacional y conocer jóvenes de otros países". Miembro de la Juventud Comunista de su país, se extraña un punto de que en estos campos de trabajo no haya sesiones de discusión sobre los problemas internacionales. Su compañera Liliana comenta que, además, esta experiencia les sirve para conocer en Barcelona una arquitectura (desde el gótico al modernismo) que no existe en su país.

Ca l'Arnó perteneció a los herederos del general Manso, un personaje no demasiado conocido, pese a tener calle en Barcelona. Josep Manso i Solà nació en el Berguedà, pero de joven vivió en Sant Martí de Provençals antes de ingresar en el Ejército para luchar contra los invasores franceses, según explica el historiador Isidre Clopas. Sus méritos en la guerra le llevaron al grado de general, con el que dirigió a las tropas isabelinas contra los carlistas.

El núcleo antiguo de Sant Martí de Provençals, en el que se habrán de hacer más adelante mejoras y rehabilitaciones similares, está constituido por la rectoría y la iglesia, el antiguo hostel y las masías de Ca l'Arnó, Can Cadena i Can Planes.

Lluís Sierra (*La Vanguardia*, 17 d'agost de 1988)

exposicions

NI DÉU, NI ESTAT, NI PATRÓ. L'ANARQUISME A LA CATALUNYA CONTEMPORÀNIA

En l'any en què es commemora el centenari de l'assassinat de Salvador Seguí (vegeu el butlletí **auro invento** número 7), un dels més destacats dirigents anarquistes de principis del segle XX, té lloc l'exposició "Ni Déu, ni Estat, ni Patró. L'anarquisme a la Catalunya contemporània", organitzada per Memorial Democràtic.

Com diu la presentació "aquesta exposició proposa una aproximació a aquesta cultura política i en vol resseguir la influència en moltes facetes fins a l'actualitat mateixa. Per fer-ho, es desmunten tòpics i estigmes que han perdurat en el temps a causa, segurament, de la derrota republicana de 1939, que va arrossegar l'anarquisme per haver estat un dels sectors més combatius contra el feixisme.

La mostra no és un recorregut cronològic, sinó que es presenta com una mena de mapa conceptual amb l'objectiu d'oferir unes pinzellades sobre aquest moviment que precognitzava l'antipolítica i que va tenir tant d'ascendent sobre unes classes populars cada vegada més polititzades i desitjoses d'aconseguir una autonomia completa. La finalitat de l'exposició és refer aquesta memòria col·lectiva que es va estroncar especialment amb la dictadura franquista, però també amb els canvis socioeconòmics accelerats que han portat la societat cap a hàbits culturals i de consum als antípodes del model de societat propugnat per l'anarquisme".

L'anarquisme és un dels moviments socials més importants en la Catalunya contemporània. En els seus diferents vessants —des del sindicalisme fins a la cultura i l'educació, passant per l'economia, l'organització sociopolítica i, fins i tot, la mateixa concepció de les relacions amoroses— va esdevenir, ja en el primer terç del segle XX, un dels corrents emancipadors amb més acceptació entre les classes populars catalanes, que el consideraven com una alternativa cultural i política a l'ordre capitalista establert. ❖❖❖

FITXA DE L'EXPOSICIÓ

**Del 28 de setembre de 2023
al 18 de febrer de 2024**

**HORARI: dimarts a dissabtes laborals,
de 10 a 18 hores.**

Diumenges i festius, de 10 a 14 hores.

**LLOC: Memorial Democràtic
(Peu de la Creu, 4, Barcelona)**

CENTRE DE DOCUMENTACIÓ DE LA SAGRERA

Per conèixer la història de la Sagrera una de les pàgines web imprescindibles és la del Centre de Documentació de la Sagrera (CENDOCLASAGRERA.COM). Divideix la informació en els apartats Barri, Actualitat, Carrers, Història, Articles i Imatges. D'aquest darrer estan extretes les imatges que il·lustren la present pàgina, unes postals antigues que corresponen al carrer Gran de la Sagrera (1); el pont del Treball (2); la fàbrica Hispano Suiza (3); i el Rec Comtal (4).

A l'apartat Carrers es poden conèixer al detall els de Martí Molins (creador del Foment Regional i del seu museu); Ferran Turné (poeta i escriptor sagrerenc); Pere Tarré (músic i difusor de la cultura catalana); o Gran de la Sagrera (antiga carretera de Ribas, vertebradora del barri).

Dins de la secció Història es troben textos sobre la Torre del Fang; l'annexió de Sant Martí i Sant Andreu a Barcelona l'any 1897; l'antiga fàbrica "Pegaso"; la plaça dels Jardins d'Elx; l'antic mercat de la plaça Masadas; els segells municipals de Sant Martí de Provençals; l'atemptat d'Hipercor; el barraquisme; Martí Garralaga, l'actor de *Casablanca*; o el Centre Parroquial de Crist Rei.

Als Articles hi ha temàtiques molt diferents: "Joan Arpí Cantí, el darrer alcalde de Sant Martí de Provençals"; "L'hodonímia de la Sagrera"; "La construcció del Parc de la Pegaso"; "Els antics cinemes sagrerencs"; "La Barraca: d'Ateneu Popular a Centre Cívic"; "El barri de la Perona i Eva Duarte de Perón";...

Ràpidament es pot comprovar com qui s'hi dedica a la història de la Sagrera té present el seu passat com a part de l'antic poble independent de Sant Martí de Provençals. ❖❖❖

Espai 30 - Hondures, 28
cendoclasagrera.com
info@cendoclasagrera.com

antic municipi

Maria Jesús Vidal / Sheila García / Isabel Centeno

L'ATENEU DEMOCRÀTIC REGIONALISTA DEL POBLENOU

El text és un fragment del llibre "Els ateneus al Poblenou i la Barceloneta. Memòria popular de l'associacionisme cultural i polític a dos barris obrers" (Ed. Afers, 2022)

El Poblenou de principis del segle XX va créixer com un barri plenament obrer i industrial. El model de les seves fàbriques tèxtils i del ram de l'aigua van convergir amb el creixent ram del metall, el químic i l'alimentació. La barriada, que havia nascut com una part del municipi de Sant Martí de Provençals fou, en aquells moments, una part molt activa de Barcelona. Va esdevenir, juntament amb la Barceloneta, un dels espais amb major moviment associatiu. Com a resultat d'això, va oferir una gran varietat de centres de tipus cultural, polític i social.

PANORAMA ASSOCIATIU AL POBLENOU

Pel que fa al panorama associatiu al Poblenou, els ateneus i associacions en general, van saber promocionar i crear un panorama cultural, d'oci i educació digne d'admiració. Entre les seves activitats hem trobat la formació d'esbarts dansaires, ballades de sardanes, corals, teatre, etc. També van tenir una important oferta educativa: escoles d'infants i d'adults, classes de llengua catalana, concursos d'escriptura, lectura i història de Catalunya, així com diverses activitats que serviren per a promoure la cultura catalana. Un altre element en comú van ser les tasques solidàries, en cas de necessitat i d'ajuda a altres entitats, van saber mostrar una gran companyonia entre elles. Hem trobat de manera constant com cedien i compartien els seus espais i com van participar de les propostes d'altres entitats del barri, de la ciutat i d'arreu de Catalunya. En dates assenyalades, com la Diada de l'11 de Setembre, una llarga llista d'entitats de caràcter cultural i polític (associacions de la Lliga o de partits republicans) assistiren a aquest tipus de concentracions. La gran

majoria duien el nom Catalanista, Regionalista o Republicà en la seva denominació. Moltes de les quals van durar fins a l'arribada del franquisme.

Abans de l'aparició de l'Ateneu Democràtic Regionalista, eren moltes les cooperatives que havien sorgit durant el segle XIX. Tot i que posseïen un marcat caràcter obrer i ideologia molt diversa a l'entitat que hem treballat, en essència, moltes van tenir una estructura i van desenvolupar seccions molt semblants. Voldríem destacar el paper de la Cooperativa l'Artesana i la Flor de Maig. Tal com s'ha pogut llegir al primer bloc d'història d'aquest llibre, totes dues van ser de les primeres al barri, l'any 1876 la primera i el 1890 la segona. Aquestes i d'altres van crear una important xarxa urbana d'economia social entre el proletariat. A principis del segle XX van viure anys de creixement, tant les dues cooperatives, com l'Ateneu Regionalista. A tall d'exemple, tots els tres van adquirir i canviar de seu a espais més grans i més ben adaptats a les seves necessitats. Tot i que el públic fundador, els socis o afiliats, eren d'un perfil molt divers, els valors fonamentals que els feia mantenir-se van ser semblants als de l'Ateneu Regionalista: solidaritat i mutualitat. Tots els tres van crear ajudes d'auxili, escoles nocturnes per a adults i una biblioteca. També coincidiren per haver disposat d'un teatre i d'un cafè. L'Artesana, a més, va crear una Agrupació Coral, una penya d'escacs i una secció femenina l'any, 1934, igual que l'Ateneu.

Les societats corals van ser un element més dins del dia a dia de les entitats del Poblenou, quelcom compartit amb la Barceloneta. Tot i que en origen les societats corals d'Anselm Clavé van ser les protagonistes de l'oci de les classes populars des del XIX, a partir del nou segle les corals van tenir també un paper important com a transmissores de la ideologia catalana. Molt sovint les cantades iniciaven o acabaven els actes polítics, raó per la qual l'Ateneu Regionalista impulsés una coral pròpia. Però no va ser de les primeres, la més antiga documentada al Poblenou va ser la Xic Pensada, l'any 1891, seguida d'El Sabre de Plata, fundada el 1896.

Maria Jesús Vidal, Sheila García i Isabel Centeno són membres del Taller d'Història de la Barceloneta.

Portada de *Portaveu de l'Ateneu Regionalista Democràtic del Poblenou* (1931, Arxiu Històric del Poblenou)

Altres que varen existir foren: La Provencal, Lo Cascabell (1903), Euterpe Martinenca (1908), La Moderna (1922), l'esmentada Coral de la Cooperativa l'Artisana, Orfeo Virolai i Veus de la Mar Bella, entre d'altres.

Les entitats esportives també van dirigir la vida associativa de la barriada. Hi destacaren especialment l'excursionisme, el futbol i el ciclisme. Una de les més antigues fou l'Agrupació Excursionista Júpiter, creada l'any 1916, i amb qui l'Ateneu Regionalista compartí moments de manera continuada. Aquesta va canviar el seu nom a Agrupació Excursionista Icària l'any 1921. En moltes publicacions de premsa podem llegir com, tant adults com nens de l'escola de l'Ateneu, assistiren a les exposicions i altres actes organitzats per l'Agrupació. Fonts de l'època descriuen que era un espai de dimensions reduïdes, però molt viu i que batejava amb gran força. Destacava per les seves activitats: recitals, conferències especialitzades i exposicions, a banda d'haver estat els impulsors d'un museu zoològic i de mineralogia. Així com per tenir una important Biblioteca Popular Catalana. Per a molts era l'esperit de barriada.

Les entitats esportives també van dirigir la vida associativa de la barriada. Hi destacaren especialment l'excursionisme, el futbol i el ciclisme. Una de les més antigues fou l'Agrupació Excursionista Júpiter, creada l'any 1916, i amb qui l'Ateneu Regionalista compartí moments de manera continuada

Tanmateix, amb qui més va anar de la mà va ser amb el Club Esportiu Júpiter, creat el 1909. Com podem llegir més endavant, aquest club esportiu tenia un local força petit, raó per la qual els seus socis es reunien en junta a l'Ateneu Regionalista. La passió per aquest esport va portar l'Ateneu a crear la seva pròpia secció dins de l'Agrupació d'Antics Alumnes. Això, però, no va debilitar les relacions entre ells. Hem considerat, en alguna ocasió, que possiblement la unió entre l'Ateneu i aquestes entitats era degut al fet que potser alguns dels membres de l'Ateneu Regionalista també eren socis d'aquestes associacions esportives. Tot i que el Club Esportiu Júpiter va destacar per ser una entitat catalanista i obrerista, alguns historiadors consideren que en alguns

moments va ser anarquista. Això últim ens fa preguntar on radicava la base de la seva relació i ens crea uns dubtes que no hem pogut esbrinar.

Pel que fa al ciclisme, el Poblenou va tenir La Peña Poblenou (1929) i el Gladiador (1932). El mateix Ateneu va servir com a seu social de l'Agrupació Ciclista Poblenou i hi col·laborava en la preparació de curses anuals.

Per acabar, i tenint en compte la lògica afició al mar dels habitants, tant del Poblenou com de la Barceloneta, no resultava estranya l'aparició d'iniciatives com el Club Natació Poblenou, des de principis dels anys trenta. L'ús i les promocions dels banys van ser famosos a tota la ciutat, en particular a la Barceloneta. Del Poblenou en destacariem els de la Mar Bella des del 1912. El seu propietari i fundador, el senyor Joan Serra i Solé, havia col·laborat amb l'Ateneu oferint les seves instal·lacions als alumnes de l'escola de l'Ateneu.

Però de tota aquesta oferta associativa no en podem deixar de banda els ateneus, que van ser molts i variats. En especial, la Societat Recreativa i Cultural l'Aliança (1869), en què, després d'una escissió, una part important dels seus socis van crear el Casino l'Aliança; l'Ateneu Colom (1889), que tot i canviar en diverses ocasions de nom sempre acabava recuperant aquest, i el Centre Social del Poblenou (1910), que avui en dia és conegut com a Centre Moral i Cultural. Amb aquests tres l'Ateneu Regionalista mantingué una estreta relació. Amb la primera entitat, el Casino l'Aliança, tot i que no van treballar conjuntament, sí que hi hem trobat

Cartell de l'Ateneu Regionalista Democràtic del Poblenou (1928, Arxiu Històric del Poblenou)

una certa afinitat pel que feia al perfil de socis i fundadors: burgesos, petits comerciants i treballadors qualificats, així com per la proposta cultural i educativa que oferien. Considerada una entitat d'esbarjo i instructiva, va saber destacar com una de les més prolífiques del barri: va promoure balls de societat, va tenir una caixa d'estalvis i una escola. El seu teatre va ser famós i, fins i tot, van realitzar projeccions de cinema. A la premsa del moment veiem que oferien activitats culturals cada cap de setmana i, en especial, juntament amb l'Ateneu Regionalista, per la Festa Major. Va ser una de les entitats que va voler preservar l'essència d'aquesta festa i mantenir-ne la tradició.

Pel que fa al Centre Moral i Cultural les seves primeres passes anaven molt de la mà de les de l'Ateneu Regionalista. Hem valorat que el perfil dels seus membres era semblant. Es tractava d'una entitat religiosa i de caràcter conservador que va acabar destacant en l'àmbit cultural i teatral. Durant anys s'havien dedicat a les accions socials: socors humanitaris a damnificats per temporals de mar, mútues, caixa d'estalvis, borsa de treball, habitatges per als obrers, cooperativa de consum, com a sucursal del Cercle Barcelonès d'Obrers, etc.

(1) A més a més, van dur a terme una campanya per tal de suprimir el treball nocturn de les dones. Promocionaren la docència gratuïta amb unes escoles tant diürnes com nocturnes. Destacaren pels seus cors de caramelles i la creació del seu propi esbart dansaire. (2) L'any 1915 canvià el seu nom a Centre Moral Obrer. Veient aquest recorregut, entenem que l'Ateneu col·laborés amb ells: per les tasques socials, la promoció de la dansa, la seva escola i el teatre.

El panorama associatiu de la barriada era fruit de la seva pròpia geografia, de manera que per a molts era un barri divers i força tancat en ell mateix

El tercer gran ateneu que ens trobem va ser l'Ateneu Colom. Desconeixem les raons que van portar a aquestes dues entitats a compartir moments, més enllà de la bona sintonia i companyia arran de les propostes culturals. Pel que sembla, l'Ateneu Colom pels volts de 1912 va esdevenir el Centre Nacionalista Republicà. Aquí podria haver radicat el fet que compartissin un mateix pensament ideològic, i com a conseqüència s'ajudessin i col·laboressin sovint. Però les nostres suposicions no poden anar més enllà d'una recerca basada en el que feien en conjunt i no en una anàlisi profunda d'aquesta darrera entitat. (3)

Segons les fonts del moment, el panorama associatiu

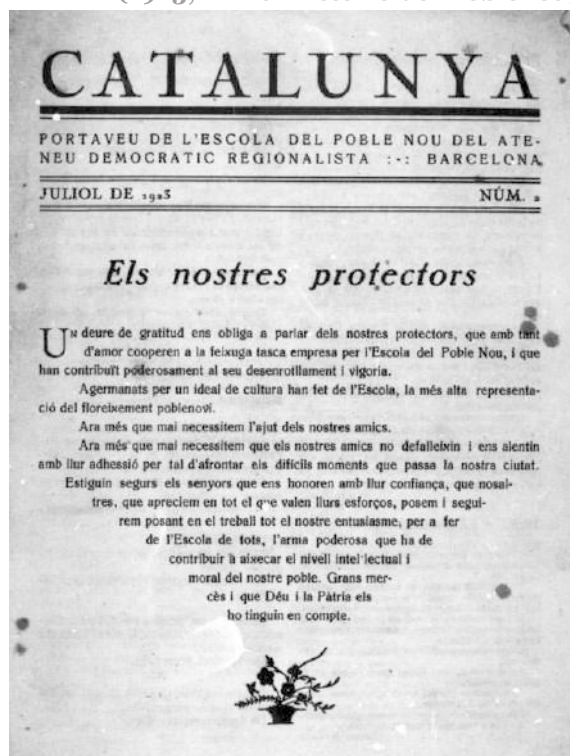

de la barriada era fruit de la seva pròpia geografia, de manera que per a molts era un barri divers i força tancat en ell mateix. El Poblenou de principis de segle XX no era l'actual i la seva relació amb la ciutat tampoc. Pel que hem pogut observar es tractava d'un barri totalment desconegut per la gent de Barcelona i alhora molt important "per la seva força industrial". Una connexió pobra podria haver estat una de les raons que portà al fet que el ciutadà poblenoví no anés a Barcelona a gaudir dels seus espectacles de primer nivell. Per tant, no tenia cap altra opció que les actuacions de les entitats del barri. (4) Potser aquest fet podria haver conduït a la consolidació de les entitats i que acabessin destacant a la barriada. Que servissin com el mitjà d'entreteniment, cultura i educació que la gran metròpoli no podia oferir als seus districtes. Així entenem com l'Ateneu Democràtic Regionalista, L'Aliança, el Club Esportiu Júpiter, l'Agrupació Excursionista Icària, el Centre Moral i l'Ateneu Obrer, sense oblidar l'esperit cooperativista del barri dirigit en especial per les cooperatives Pau i Justícia, La Flor de Maig, L'Artesana i L'Econòmica, van ser tan importants per a la gent del Poblenou.

ORÍGENS DE L'ATENEU DEMOCRÀTIC REGIONALISTA DEL POBLENOU

Si ens endinsem en els orígens de l'entitat, haurem de viatjar fins al 1902. En un petit estatge del carrer de Sant Pere 63 (ara carrer de Maria Aguiló), allà van fundar la primera seu. L'entitat, des del començament, va estar sempre

Portada de Catalunya
(1923, Arxiu Històric del Poblenou)

molt unida al partit de la Lliga Regionalista; feia pocs anys s'havia fundat i havia calat profundament dins de la societat conservadora catalana. En qüestió de pocs mesos, van aconseguir un nombre de socis superior a 260, entre els quals hi havia Cambó, Duran i Ventosa i altres destacats dirigents del moviment alliberador de Catalunya. Així ho mencionaven al seu Portaveu de l'any 1932. **(5)** Sempre amb un missatge clar: els va caldre un gran esforç per tirar endavant l'entitat. Una de les raons podria haver estat l'entorn força hostil en el qual van haver de lidiar els socis fundadors. Els primers anys van viure una forta incomprensió dels veïns i les veïnes del Poblenou, van ser acusats i titllats per aquests de "professar idees antiquades" i de ser "homes extravagants" per haver figurat a les regles de la Lliga. **(6)**

Durant els primers anys de creació, l'Ateneu va assistir a la inauguració de centres i ateneus de caràcter catalanista que es fundaven a Barcelona. L'actualitat política era un dels molts eixos que feia girar l'Ateneu, raó per la qual es va convertir en una seu més en què membres de renom de la Lliga, com Lluís Duran i Ventosa i Cambó feien xerrades i

Durant els primers anys de creació, l'Ateneu va assistir a la inauguració de centres i ateneus de caràcter catalanista que es fundaven a Barcelona

conferències. Va esdevenir un punt de promulgació de l'ideari polític, tant pel barri com de la ciutat. En els primers anys, la seva lluita es trobava immersa en la defensa autonomista i en contraposició amb la "fictícia realitat" que defensaven els republicans del moment. **(7)** La lluita ideològica que van viure els regionalistes i els republicans al tombant del segle va ser constant.

L'Ateneu va anar creixent i, l'any 1905, van topiar amb una nova seu feta a la seva mida al carrer de Wad-Ras 218. L'acte d'inauguració va ser conduït pel director, el senyor Antoni Daunas. Sembla que va ser molt sonat, ja que entre els assistents hem trobat, fins i tot, algun diputat de Barcelona. **(8)** L'encontre va tenir un marcat caràcter polític, en el seu discurs el director va parlar de "treballar per l'autonomia dins de l'Ateneu". Mentre la resta d'oradors es van mostrar agraïts per la tasca regeneradora que realitzava l'entitat "en un barri molt obrer" i que havia estat subjecte de moltes crítiques. En especial d'aquells que consideraven el catalanisme l'enemic de les classes proletàries. A poc a poc, podem veure com van créixer les seccions. Aquell mateix any, van crear l'Orfeó Bell Montseny, del qual en tenim constància de les primeres representacions

en diversos locals. Entre els seus objectius: "enlairar els cors i educar l'esperit fent Pàtria". **(9)**

COM ES VA VIURE LA QÜESTIÓ POLÍTICA I CULTURAL A LA NOVA SEU

L'any 1906, els socis estaven entusiasmats amb Solidaritat Catalana. Seguiren les idees d'aquesta unió de partits, liderada per la Lliga Regionalista amb gran expectació, tot convertint la seva seu en un escenari més en les campanyes electorals i en la realització de mitings de la Lliga. **(10)** En aquell moment, l'Ateneu va saber treballar en xarxa amb altres entitats dels districtes de la ciutat adherits al partit, raó per la qual, dins del districte 1, va fer-ho amb la Barceloneta. Concretament amb la delegació del carrer de l'Alegria 35 i 37, el Centre Federal de la Barceloneta al carrer Major 82 i l'Ateneu Republicà Democràtic Federalista del Poblenou al carrer Major de Taulat 62 (ara carrer del Taulat). **(11)**

La seva fidelitat a Solidaritat Catalana va fer que l'Ateneu assistís a diversos actes de caràcter republicà, com a exemple, a la inauguració de la Joventut Republicana Autonomista Graciense. A l'acte van assistir entitats republicanes de la ciutat, l'Ateneu i el Club Nacionalista Republicà del Poblenou (era l'Ateneu Colom que durant uns quants anys canvià el seu nom). Aquesta aproximació al republicanisme podria resultar xocant, però va ser una de les conseqüències de la unió de partits creada el 1906, en què la Lliga i els republicans van anar de la mà. Ells no van professar mai idees monàrquiques, fins i tot criticaren aquells que ho feien. Així i tot, tampoc veiem que es

Joventut Nacionalista de l'Ateneu
Regionalista Democràtic del Poblenou
(1930, Arxiu Històric del Poblenou)

postuleessin obertament com a membres del republicanisme.

Pel que fa a la vida de l'Ateneu va anar definint una imatge pròpia. L'entitat va estrenar una bandera, en un acte molt solemne en el qual no van faltar la lectura de poemes, recitals de violí i piano, així com l'actuació del seu Orfeó. **(12)** Mangué una agenda molt propera als corrents catalanistes d'aquells anys i participà en els Jocs Florals amb l'Associació Artística Catalanista del Poblenou. **(13)** Ens trobem davant d'un Ateneu proper a altres centres d'arreu pel que fa a col·laborar en causes benèfiques. Ho veiem quan, l'any 1907, la ciutat de Màlaga va patir unes terribles riuades: l'Ateneu convidà diverses entitats com l'Ateneu Democràtic Regional i el Centre Nacionalista Republicà de Sant Martí per tal de recollir fons per als damnificats a Màlaga.

Com més activa era la Lliga, més immers estava l'Ateneu en política. Els mals resultats aconseguits pel partit dins de Solidaritat els plantejà actuar amb força. Durant aquells anys va ser una de les oficines electorals del districte 1, així com el Centre Republicà Autonomista, el Centre Nacionalista Republicà de la Barceloneta, la Lliga de la Barceloneta i el Centre Federalista de la Barceloneta. Per part del Poblenou: el Centre Nacionalista Republicà de Sant Martí, el Centre Democràtic Federal del Poblenou i l'Ateneu Democràtic Regionalista. **(14)** Els processos electorals es repetiren i els regionalistes i republicans van anar un temps més de la mà.

L'any 1909, no sembla que els socis visquessin un bon moment; segons relaten, patiren penúries i adversitats polítiques. Coincidia amb la Setmana Tràgica i al Poblenou es va viure amb una virulència especial, en tractar-se d'un barri molt obrer i amb un fort component anarquista. Durant aquella revolta es van cremar i destruir importants edificis i

L'any 1909, no sembla que els socis visquessin un bon moment; segons relaten, patiren penúries i adversitats polítiques. Coincidia amb la Setmana Tràgica i al Poblenou es va viure amb una virulència especial, en tractar-se d'un barri molt obrer i amb un fort component anarquista

escoles religioses del barri, entre les quals: el Teatre Cervantes i Patronat de l'Obrer. Després dels aldarulls, l'edifici va ser ocupat per l'Ateneu, que acabà convertint-se en la nova seu al carrer de Wad-Ras (avui en dia carrer del Doctor Trueta). **(15)** Un any més tard, després de procurar tots els arranjaments, s'hi instal·laren i es mantingueren allà fins al seu tancament l'any 1936.

Tot i que políticament la seva activitat era força escassa: un míting de Cambó i algun anunci com a oficina

electoral amb la Lliga Regionalista de la Barceloneta, la seva proposta cultural es va mantenir propera i accessible, fins i tot es va ampliar. **(16)** Ho veiem amb la creació d'un grup propi: Esperanto Fratico. El moviment esperantista català era molt dinàmic i variat i, pel que sabem, molt seguit també pels corrents nacionalistes. L'Ateneu sembla ser una entitat que observa les noves tendències culturals, fins i tot va organitzar un Congrés Internacional d'Esperanto, en què "totes les entitats esperantistes es donin per convidades". **(17)** Pel que fa a les activitats de divulgació, van agafar més força, amb una varietat temàtica que anava des de l'educació fins a qüestions com l'obrerisme. **(18)** No era una novetat, però l'Ateneu ja des del primer moment havia celebrat conferències en què havia posat al centre de la qüestió econòmica el món obrer. **(19)** Ens consta que a Foment del Treball també va ser duta a terme alguna d'aquestes xerrades; això ens fa pensar que l'Ateneu era un espai referent al barri que acollia conferències d'arreu de la ciutat. **(20)**

A la nova seu l'Ateneu s'hi sent molt còmode, raó per la qual les seves seccions van treballar amb més força. L'Orfeó Bell Montseny actuava amb freqüència dins de l'entitat o en col·laboració amb altres com el Cor Infantil Mossèn Cinto, ambdues vinculades al catalanisme. I va ser a la nova seu, coneguda per ser un espai local, en van decidir crear una Escola Catalana. Per poder-ho fer, el mateix propietari de l'immoble es va prestar a fer les obres necessàries "per a tan patriòtic fi". **(21)**

La qüestió política, però, va tornar a revifar l'any 1911, moment en el qual els partits nacionalistes es trobaven immersos en un important procés electoral. L'Ateneu va ser molt actiu en la defensa d'una Mancomunitat, que, com sabem, es va constituir uns pocs anys més tard. En el pro de la formació d'una administració pròpia mancomunada, l'Ateneu organitzà magnífiques conferències. L'alegria dels membres de l'entitat era tal que, fins i tot, en nom de l'Ateneu van emetre un telegrama als dirigents del partit, per felicitar una fita tan desitjada. **(22)**

A banda de l'eufòria política, la vida cultural de l'entitat continua endavant. **(23)** La Secció de Teatre de l'entitat va fer una important embranzida, tot i que pensem que la qualitat de les representacions no era gaire notòria segons els reporters

enviats a fer-ne la crònica. Sembla que estaven més admirats per “l’espaiós i esplèndid” espai que per aplaudir l’actuació dels actors de l’Ateneu. **(24)** Tanmateix, va ser un moment molt prolífic pel que fa a les representacions teatrals i els espectacles que feia l’Orfeó infantil a l’Ateneu i a altres entitats. **(25)** Pels volts de 1913, l’Orfeó estava compost per 60 coristes d’ambdós sexes, sota la direcció del senyor Joan Duran. **(26)** Aquest prestigiós pedagog, dedicat a l’ensenyament directe als infants, va realitzar part de la seva obra pedagògica a l’Ateneu del Poblenou. **(27)** Ell mateix fou l’encarregat de la Secció de Gimnàstica Rítmica de l’Ateneu, des d’on dirigí sessions de gimnàstica i sarsueles, les quals totes van ser molt aplaudides, segons relata la premsa del moment. **(28)** De tot això, en podem interpretar que es tractava d’anys bons, amb una oferta molt variada, tant a l’Ateneu com a d’altres entitats. Ens consta que el Casino l’Aliança també ofería obres molt ben acollides. **(29)** La implicació amb el barri va ser cada cop més freqüent, en dates com la Festa Major, Nadal i Tots Sants. **(30)** Ens resulta interessant llegir com s’anuncien al costat del Centre Moral Obrer. **(31)** Aquesta darrera entitat acabava de fundar-se; com hem dit en una altra ocasió, interpretem que tenien una certa afinitat.

L’Ateneu va navegar entre la seva faceta cultural i lúdica al mateix moment que ho feia la política del país. L’any 1914, el Decret de les Mancomunitats Provincials va marcar un punt d’inflexió en la vida de l’Ateneu. **(32)** Després d’un període dur, de molts esforços per mantenir viva la flama regionalista, els socis es veien recompensats i acollien amb joia i alegria una de les grans victòries que acabava d’aconseguir la Lliga: la Mancomunitat catalana. L’Ateneu compartí amb satisfacció aquell bell moment amb altres entitats de la ciutat, en especial la Delegació de la Barceloneta. Com a prova tenim l’assistència d’ambdues a una concorreguda festa de celebració per l’èxit dels regionalistes. **(33)** L’acte, conegut com la Diada Regionalista va ser dirigit per Francesc Cambó, al Teatre Tívoli. Una trobada entre els dirigents del partit i les diverses entitats i associacions adherides al projecte de la Lliga. **(34)** Assistents orgullosos de viure aquell moment, es congregaren de diverses parts del territori català.

NOTES

(1) Revista *Icària*, número 9 (Barcelona), 2004, p. 32.
(2) *Esbart Català de Dansaires: més de cent anys d’història, 1915-1929* (2015). Esbart Català de Dansaires, des de 1908, p. 7. Disponible a: <http://www.esbartcatala.org/img/300/Història%201915%20-%201929.pdf>.
(3) Actualment, Maria Favà, nova adjudicatària de la VIII Beca Terra d’Ateneus, fa l’estudi de l’Ateneu Colom. El resultat de la seva investigació ens pot resoldre alguns dels nostres dubtes.

(4) *La Veu de Catalunya* (Barcelona), 26 de novembre de 1925, p. 6-7.
(5) *Portaveu de l’Ateneu Democràtic Regionalista del Poble Nou* (Barcelona), maig de 1932, p. 1-2.
(6) *Portaveu de l’Ateneu Democràtic Regionalista del Poble Nou* (Barcelona), maig de 1932, p. 1-2.
(7) *El Poble Català* (Barcelona), 10 de desembre de 1904, p. 4.
(8) *El Poble Català* (Barcelona), 28 de gener de 1905, p. 4.
(9) *Butlletí Mensual de l’Orfeó Català* (Barcelona), setembre de 1908, p. 171.
(10) *El Poble Català* (Barcelona), 4 d’abril de 1906, p. 3.
(11) *El Poble Català* (Barcelona), 13 d’abril de 1905, p. 1.
(12) *Butlletí Mensual de l’Orfeó Català* (Barcelona), juny de 1906, p. 123.
(13) *Juventut* (Barcelona), 19 de juliol de 1906, p. 462.
(14) *La Publicidad* (Barcelona), 2 de desembre de 1908, p. 1.
(15) El Teatre Cervantes havia estat creat pel marquès de Comillas l’any 1879 al carrer de Wad-Ras s/n. L’any 1902 va esdevenir el Patronat Obrer de Sant Josep, una societat benèfica. En aquell moment el carrer de Wad-Ras era el número 198-200. Informació extreta del Fons Gràfic Xavier Badia.
(16) *La Veu de Catalunya* (Barcelona), 1 de maig de 1909, p. 2.
(17) *El Poble Català* (Barcelona), 30 de gener de 1909, p. 2.
(18) *El Poble Català* (Barcelona), 3 de juny de 1910, p. 2.
(19) *La Publicidad* (Barcelona), 6 de gener de 1910, p. 3.
(20) PUIG I ALFONSO, F. (1910), “Hospital d’incurables. Conferència donada per en Francesc Puig y Alfonso el 1910 a la sala d’actes del Foment del Treball Nacional”. Barcelona, *El Anuario*, p. 31.
(21) *Renaixement: periòdic adherit a la Unió Catalanista* (Barcelona), 24 de desembre de 1910, p. 4.
(22) *El Poble Català* (Barcelona), 6 de juliol de 1912, p. 1.
(23) *El Teatre català* (Barcelona), 21 de març de 1912, p. 14.
(24) *De tots colors: revista popular* (Barcelona), 15 de novembre de 1912, p. 997.
(25) *El Teatre Català* (Barcelona), 23 d’agost de 1913, p. 607.
(26) *Gent Nova* (Barcelona), 12 de juliol de 1913, p. 5.
(27) Vegeu MÚSICS PER LA COBLA (s.d.). DURAN I BOIX, Joan. Informació disponible en línia a: https://www.musicssperlacobla.cat/compositor.php?autor_id=765.
(28) *El Teatre català* (Barcelona), 4 d’octubre de 1913, p. 702.
(29) *El Teatre català* (Barcelona), 26 d’abril de 1913, p. 278.
(30) *El Teatre català* (Barcelona), 8 de novembre de 1913, p. 780.
(31) *La Veu de Catalunya* (Barcelona), 12 de setembre de 1914, p. 4.
(32) *La Veu de Catalunya* (Barcelona), 23 de desembre de 1913, p. 2.
(33) *La Veu de Catalunya* (Barcelona), 13 de març de 1913, p. 1.
(34) *La Veu de Catalunya* (Barcelona), 7 d’abril de 1913, p. 2. ❖❖❖

TEXTS bàsics

Jaume Fabre i Josep Maria Huertas Claveria

LA VERNEDA DE SANT MARTÍ: MOLTS BARRIS EN UN DE SOL

La magna obra publicada en quatre volums per Enciclopèdia Catalana i l'Ajuntament de Barcelona el 1997 "Els barris de Barcelona", dirigida per Ramon Alberch, va ser una actualització dels llibres de Jaume Fabre i Josep Maria Huertas Claveria sobre els barris de la ciutat. Publiquem la part que fa referència a La Verneda de Sant Martí (volum 4).

Fins ben entrada la dècada dels anys cinquanta, tot el territori que s'estenia més enllà del Clot i el Poblenou, fins al Besòs, no eren més que camps de conreu. El tramvia número 70, que anava pel carrer de Pere IV des del carrer de Trafalgar a Sant Adrià i Badalona, travessava encara, a mitjan segle XX, un paisatge completament rural, gens urbanitzat. Els passatgers d'aquella baluerna que semblava un tanc, en realitat format amb vagons del tren de Sarrià reconvertits, podien descansar la vista en les extensions agrícoles que voltaven ca l'Agustí o amb el conjunt de masos de Sant Martí Vell —can Planes, ca l'Arnó, can Riera i can Cadena—, encara no rodejats dels gratacels que s'hi van fer al començament dels anys seixanta. No existia ni el carrer de Guipúscoa ni cap de les illes de cases que hi ha avui. El barri de la Verneda encara havia de néixer. Ni tan sols hi havia la planta d'embotellament de la Coca-Cola, que no es va inaugurar fins el 1965.

LA VERNEDA VELLA

La primera ocupació per un nucli d'habitatges va coincidir amb el Congrés Eucarístic. La necessitat d'allotjar els barraquistes expulsats de la Diagonal —porta d'entrada a Barcelona per a una part dels assistents al Congrés i escenari de les cerimònies religioses més solemnes— va obligar les autoritats a portar a terme una precipitada activitat immobiliària. L'Institut Municipal de l'Habitatge va fer els grups de can Clos i el Polvorí, a Montjuïc; el de Torre Llobeta, entre el

Guinardó i Vilapicina; els gratacels del passeig de Calvell, al Poblenou, i, a les ribes del Besòs, batejat oficialment amb el nom històric de l'indret, la Verneda, tot i que ara és més conegut pel nom del carrer que el voreja: la Via Trajana.

D'entrada, el terreny sobre el qual es van construir els 18 blocs inicials del grup tenia una característica curiosa: una part pertany al municipi de Barcelona i una altra al de Sant Adrià, tot i ser íntegrament a la riba dreta del Besòs. Poca gent sap que el riu no és exactament la divisòria entre els dos termes municipals: una part de la riba dreta correspon a Sant Adrià. El motiu és que en altre temps el corrent d'aigua es bifurcava en dos braços a l'altura de l'actual carrer de Santander. El braç de la banda de Barcelona, que acabava en una llacuna propera al mar —en el territori aleshores mig pantanós del Poblenou, d'on prové el nom de la Llacuna, que encara es conserva—, ja ha desaparegut, i el seu traçat corresponia a l'actual frontera entre Barcelona i Sant Adrià. El Besòs, en desaparèixer aquest braç, ha quedat amb un llit únic, que circula enterament pel terme de Sant Adrià.

Els divuit blocs es van aixecar en dues fases. En la primera es van fer sis blocs, que van començar a ser ocupats el 1953, i immediatament es va emprendre la segona etapa, en la qual es van fer dotze blocs idèntics als anteriors, cadascun dels quals amb 36 habitatges. Es va establir que els qui hi anessin a viure pagarien una quantitat mensual no en concepte de lloguer, sinó d'amortització. D'aquesta manera, al cap de vint anys, tots en van ser propietaris. Aleshores van portar a terme millores tant a l'interior de les cases com als espais comunitaris, que van posar fi temporalment a l'aspecte de deixadesa que havien tingut fins aquell moment.

Eren pisos molt petits —37 m² útils els de dues habitacions i 45 m² els de tres—, aplegats a cada bloc —de planta i dos pisos— entorn d'un pati de veïns. Per increïble que ara pugui semblar, originàriament en molts d'aquests

---

**Jaume Fabre (Barcelona, 1948),
historiador, periodista i escriptor, té
nombreuses obres dedicades a la història
de Barcelona.**

**Josep Maria Huertas Claveria (Barcelona,
1939-2007), periodista poblenoví i degà del
Col·legi de Periodistes de Catalunya.**

L'església gòtica de Sant Martí Vell encara és oberta al culte. Els blocs de la Verneda són el seu habitual decorat
(Foto: Pepe Encinas/Guillem Huertas)

pisos hi vivia no solament la família titular, sinó també altres familiars —a vegades famílies completes o rellogats. Dóna una idea de la composició social dels primers habitants el fet que, segons una enquesta realitzada el 1957, l'alimentació diària de la majoria dels nens que hi vivien consistia en pa amb oli per a esmorzar i berenar, sopes i pa per a dinar, i sardines per a sopar.

Les obres benèfiques de la propera parròquia de les Santes Juliana i Semproniana, construïda un parell d'anys abans que el barri, van cobrir com van poder les necessitats assistencials dels qui vivien a la Via Trajana en aquells temps difícils. Les monges dominiques hi mantenien una guarderia que havia estat construïda per l'Auxilio Social de Falange i que va ser inaugurada per l'esposa del general Franco, Carmen Polo, durant la visita que aquest va fer a Barcelona l'any 1955. Per evitar que cap nen digués alguna inconveniència i assegurar-se que tindrien bon aspecte, a la guarderia es van portar aquell dia, ben uniformats, alumnes de col·legis del centre de la ciutat i es van amagar els afamats que n'eren els destinataris.

El corc de l'aluminosi, detectat al començament de la dècada dels noranta, va obligar a apuntalar la major part dels edificis i rendir-se a l'evidència que no s'hi podria viure gaire temps més

Més tard es va fer al polígon el bloc 19 amb la mateixa estructura però amb un pis més que els altres, a càrrec del Govern Civil. Tenia 49 habitatges, els inquilins dels quals pagaven un lloguer i no una amortització com els altres, i per tant no van accedir a la propietat quan ho va fer tota la resta de veïns. Aquesta diferència es reflectia en la consideració mútua que es tenien els habitants més antics i els més nous.

Tot això passava en el moment més bo del barri, a la fi del franquisme, quan la majoria dels habitants van accedir a la propietat. Però fou un moment efímer, perquè poc després van descobrir que havien esdevingut propietaris d'una ruïna. El corc de l'aluminosi, detectat al començament de la dècada dels noranta, va obligar a apuntalar la major part dels edificis i rendir-se a l'evidència que no s'hi podria viure gaire temps més. El barri va tornar a entrar en una fase de degradació: es van deixar de fer millores als edificis i els espais entre blocs van tornar a quedar abandonats.

Tres mil persones podien quedar-se sense casa. Es va redactar un Pla Especial de Reforma Interior, aprovat al

novembre del 1994, que preveia la construcció d'un nou bloc lineal segmentat en quatre unitats diferents de set pisos cadascuna, i dues torres de quinze pisos a cada extrem, és a dir, una a cada municipi.

L'aspecte de degradació, però, encara es manté, malgrat les noves construccions per als antics residents. Hi ajuda força el lloc on s'aixeca el barri, limitat per dues zones industrials i la via del tren, un lloc on mai no s'hi havia d'haver posat una zona residencial. Fins i tot quan el PERI es completi i els vells habitatges siguin enderrocats, la seva integració en el teixit urbà seguirà essent problemàtica.

LA PERONA

Hem dit que aquest grup del Patronat Municipal de l'Habitatge fou la primera ocupació humana important en aquell extens territori entre el Clot i el Besòs. No és ben exacte, perquè alguns anys abans s'hi havia començat a formar el que va ser el nucli de barraques que més va trigar a desaparèixer de Barcelona: la Perona. El nom s'atribueix al fet que el seu origen coincidí amb la visita d'Eva Perón, esposa del dictador argentí, l'any 1947, pocs mesos després que l'ONU decidís la retirada d'ambaixadors d'Espanya, a causa de la seva col·laboració amb els règims nazifeixistes que acabaven de ser derrotats en la Segona Guerra Mundial. Argentina no es va sumar al boicot i va donar ajut al règim franquista.

No és que la visita d'Eva Perón i la construcció de les primeres barraques coincidís matemàticament, sinó que quan es preguntava als qui hi vivien des de quan hi eren, acostumaven a contestar, a falta de calendaris, que «des de l'any de la Perona». I d'aquesta manera li va quedar el nom.

A banda i banda de l'actual ronda de Sant Martí —gairebé dos quilòmetres de llarg— es van aixecar fins un miler de barraques, amb una complexa població de prop de cinc mil persones. Fins el 1966 va haver-hi només unes 200 barraques, però aquell any va créixer espectacularment en instal·lar-s'hi molts dels desallotjats forçosos de les barraques del Somorrostro —enderrocades per deixar lliure la platja per a unes maniobres militars que havia de presenciar Franco— i de la

Vista aèria del barri a mig construir, pel maig de 1962 (AJMH)

zona dels Tres Pins, a Montjuïc, on es va construir aquell mateix any el parc d'atraccions que va sobreviure fins que el 1998 se'n va decidir el tancament. Més endavant encara hi van anar més barraquistes d'altres zones de Montjuïc d'on les barraques eren eliminades. A la Perona, hi anava sobretot la població gitana. Els païos preferien habitatges de protecció oficial. Entre els gitanos de la Perona n'hi havia de barcelonins des d'algunes generacions endarrere i també de procedents de l'est d'Europa.

Les barraques no tenien aigua corrent. Sis fonts públiques cobrien les necessitats del barri. Hi havia també lavabos públics, però a les barraques que donaven a la rasa del tren s'havien posat vàters dintre de casa amb desguassos que donaven directament al mur del costat de la via. L'arribada a Barcelona amb tren des del nord esdevenia així un espectacle gens gratificant.

El desmantellament de la Perona es va allargar molts anys. Va començar el 1974, amb el trasllat de 180 famílies a la Mina, un barri acabat de construir a Sant Adrià de Besòs, i l'enderrocament de les seves barraques

Al començament del curs 1972-73 fins i tot s'hi van posar unes escoles en barracons, malgrat l'oposició inicial dels habitants de barris veïns, que temien que això fos una forma de consolidar l'existència d'un barri que tothom pensava que era millor fer desaparèixer. No va ser aquest l'únic conflicte entre els gitanos de la Perona i els païos de la Verneda, que no veien amb bons ulls aquell veïnatge i es queixaven de robatoris i que feien les necessitats pel mig dels carrers: el 1982 els avalots van prendre una certa importància.

El desmantellament de la Perona es va allargar molts anys. Va començar el 1974, amb el trasllat de 180 famílies a la Mina, un barri acabat de construir a Sant Adrià de Besòs, i l'enderrocament de les seves barraques. El 1985 va haver-hi una altra tanda d'enderrocaments i al juliol del 1989 van anar a terra les últimes que quedaven. S'estava en plena febre de preparació dels Jocs Olímpics i calia millorar l'entrada ferroviària a la ciutat. On hi havia hagut la Perona va començar a construir-s'hi el parc de Sant Martí, una de les realitats actuals més esplèndides del districte.

A la mateixa època que els barraquistes començaven a ocupar els terrenys paral·lels a la via del tren, en un altre

extrem del barri, el més proper al Poblenou, el Júpiter hi inaugurava el seu camp de futbol. El 29 d'agost de 1948, l'històric club poblenoví va començar a jugar enmig de camps on aleshores no hi havia ni el més mínim rastre d'urbanització, i on des d'aleshores s'hi ha anat consolidant un complex esportiu que ocupa tota l'illa entre els carrers de l'Agricultura, Andrade, Cantàbria i Concili de Trento.

ELS BLOCS DE LA CAIXA I UN NOM POLÈMIC

El 1955, el mateix any que Carmen Polo inaugurava el grup del Patronat de l'Habitatge a la riba del Besòs, la Caixa de Pensions inaugurava uns blocs d'habitatges a l'altre extrem del barri, prop del Clot. Eren tres blocs que agafaven la forma octogonal d'illes de l'Eixample enmig d'una extensió de camps de conreu on la quadrícula Cerdà no era més que un projecte. Tot i el distanciament físic respecte al grup del Patronat, la Caixa va batejar el seu bloc també amb el nom de la Verneda, segurament perquè no hi havia res més entremig. Va ser una decisió que havia de comportar anys i anys de polèmiques, perquè va deixar instaurat el nom de la Verneda a tot el sector situat entre el Clot i el Besòs. Encara avui es manté viva la discussió sobre si és el més adequat o bé seria preferible designar aquell sector de la ciutat com a Sant Martí de Provençals, municipi al qual havia pertangut fins el 1897. Els detractors d'aquesta proposta consideren que, en ser només una mínima porció d'un municipi que era extensíssim —del mar a la muntanya, del Poblenou al Guinardó—, no és correcte anomenar una part com el tot. Els defensors addueixen que en el cor del barri hi ha l'antiga església de Sant Martí, i que l'arbreda de verns a la riba del Besòs no havia arribat mai fins al Clot. És un debat que no resoldrà sinó el pas dels anys, que fixa els topònims d'una manera que escapa a qualsevol voluntat política. De moment conviuen els dos, de manera cada cop més amigable, i sembla que es va imposant una combinació plausible, que pot satisfer tothom: la Verneda de Sant Martí.

El projecte de la Caixa es va començar a gestar el 1950. En principi es preveïen quatre illes de cases, segons la forma octogonal ideada per Ildefons Cerdà, que havien

La Verneda vella, un barri dels anys cinquanta molt abandonat, on a més hi ha aparegut l'aluminosi (Foto: Pepe Encinas/Guillem Huertas)

d'originar els actuals carrers del Treball i de l'Agricultura i que donarien continuïtat, banda enllà del Clot, als carrers de València, Aragó, Consell de Cent i Diputació, rebatejats en aquell tros, el 1942, amb els noms de Huelva, Guipúzcoa, Concilio de Trento i Andrade. El canvi de Consell de Cent per Concilio de Trento és especialment significatiu i posa en evidència fins a quin punt podia arribar la tortuositat mental dels qui volien fer desaparèixer qualsevol signe d'identitat catalana del nomenclàtor.

D'aquestes quatre illes de cases previstes només se'n van arribar a fer tres, de moment, segons plànols de l'arquitecte Manuel Casas Lamolla. La quarta es va aixecar més tard, sobre Guipúscoa, amb una estructura diferent a la de les illes de l'Eixample.

EL GRUP PARERA

També es va respectar, inicialment, la forma característica de les illes octogonals ideades per Cerdà a l'hora de dur a terme la tercera de les ocupacions pioneres de la Verneda, el grup sindical Juan Antonio Parera. Tres empreses constructo-

El nom del grup d'habitatges va ser posat en honor a Juan Antonio Parera, delegat de Sindicats a Barcelona des que al gener del 1954 va prendre possessió del càrrec fins que va morir al desembre d'aquell mateix any

res van aixecar entre l'estiu del 1956 i el del 1958, sobre una superfície de dotze hectàrees, entre els carrers de Menorca i Guipúscoa, i els de Fluvià i la Selva de Mar, en terrenys comprats al Patronat de l'Hospital de Sant Pau, quatre illes amb 816 habitatges, 121 locals comercials i una escola que fou batejada de primer amb el nom del falangista Fuentes Martín i que després es va canviar pel d'Emilia Pardo Bazán.

El nom del grup d'habitatges va ser posat en honor a Juan Antonio Parera, delegat de Sindicats a Barcelona des que al gener del 1954 va prendre possessió del càrrec fins que va morir al desembre d'aquell mateix any. La coincidència entre la seva mort i la col·locació de la primera pedra va fer que es decidís donar el seu nom al barri. Els arquitectes d'aquests quatre blocs foren Julio Chinchilla i Luis M. Escolá. Van ser inaugurats el 8 de juny de 1958 pel general Franco, en el transcurs d'una visita que va fer a Barcelona.

Aquestes primeres quatre illes del grup, entre Fluvià i la Selva de Mar, segueixen al peu de la lletra el model ideat per Cerdà —deixant fins i tot l'espai lliure interior—, però un cop acabades es va decidir afegir-n'hi una altra, entre la Selva de Mar, Menorca, Treball i Huelva, amb uns trets urbanístics diferents: el sistema de blocs aïllats que havia de ser característic en els barris suburbials a partir d'aquell moment. Aquesta última illa, coneguda com les Cases Blanques, es va fer l'any 1958 en terrenys expropiats a diversos propietaris i s'hi van fer 831 habitatges i 80 locals comercials. Encara no eren acabats quan Franco va inaugurar el polígon. Les cases van començar a ser ocupades l'any 1959.

Els espais entre blocs, tant en la primera fase com en la segona, va convertir-se ràpidament en un ermot lamentable, per falta de manteniment, igual com passava en tots els altres grups de promoció pública. Avui, això ja no és així i aconsegueixen la funció lúdica per a la qual van ser ideats. Els que corresponen a la primera fase són en realitat uns passatges interiors amb continuïtat en cada parell de blocs i que fins i tot tenen nom: l'un està dedicat al creador de l'esperanto, el doctor Zamenhof, i l'altre a la ciutat sevillana d'Alcalà de Guadaira.

Entre el grup Juan Antonio Parera i la ronda de Sant Martí, on hi havia les barraques de la Perona, s'estenia un espai lliure d'edificacions, una terra de ningú que marcava una frontera clara entre el proletariat i el "lumpenproletariat". Malgrat aquest *no man's land*, els conflictes entre els dos grups socials van sovintejar, com hem explicat ja en referir-nos a la Perona.

EL POLÍGON DE SANT MARTÍ

Quan ja eren fets a la Verneda aquests tres grups, el del Patronat Municipal, el de la Caixa i el de l'OSH, es va començar a redactar per a aquell territori un pla parcial que desenvolupés les línies generals del Pla Comarcal aprovat el 1953.

Aquest Pla Comarcal establia amb claredat dues grans zones d'expansió residencial de Barcelona: l'una en la sortida cap al sud, als dos costats de la Diagonal, per a

les classes benestants, i l'altra en l'espai entre les dues sortides històriques de Barcelona cap al nord, la carretera de Ribes i la carretera del Maresme —carrer de Pere IV—, per a les classes proletàries. Aquestes previsions es van anar portant a terme tal com van ser ideades, a partir dels dos plans parcials més importants desenvolupats al terme municipal de Barcelona. Per la banda del Llobregat, el Plan Parcial de la Zona Norte de la Avenida del Generalísimo Franco. Per la banda del Besòs, el Plan Parcial de la Zona Levante-Norte.

Aquest últim pla parcial, sobre els fonaments del qual s'ha configurat l'actual barri de la Verneda —o de Sant Martí, com vulgueu—, va començar a prendre cos el 1956, any en què, com ja hem dit, ja hi havia en un costat del carrer Guipúscoa els tres blocs de la Caixa i a l'altre costat els habitatges sindicals J. A. Parera, i molt més enllà, el grup la Verneda del Patronat Municipal de l'Habitatge. El pla parcial fou elaborat per l'arquitecte Enric Giralt Ortet i aprovat definitivament per la Comissió d'Urbanisme el 1958. La mateixa Comissió d'Urbanisme va prendre al seu càrrec la

Una de les actuacions més importants va ser la realitzada pel Montepío Textil, que va aixecar 16 blocs el 1963 a la part baixa del carrer de Guipúscoa, amb 1.001 cases

urbanització dels carrers i la supervisió de la construcció dels diversos grups d'habitatges en les parcel·les resultants.

Els anys següents hi van anar aixecant cases tant empreses immobiliàries com cooperatives, mutualitats, patronats —com el de cases militars i el del Congrés Eucarístic—, bancs i caixes d'estalvis, i altres empreses que feien habitatges per als seus empleats. Una de les actuacions més importants va ser la realitzada pel Montepío Textil, que va aixecar 16 blocs el 1963 a la part baixa del carrer de Guipúscoa, amb 1.001 cases. El sector situat per sobre de Guipúscoa, més enllà del grup J. A. Parera, conegut com la Verneda Alta, es va desenvolupar sobre la base d'una modificació del Pla Parcial aprovada el 17 de desembre de 1962.

EL NUCLI CÍVIC

La Comissió d'Urbanisme va fer la infraestructura urbanística —clavegueram, enllumenat, pavimentació de carrers, etc.—, i les constructores, els edificis. Naturalment, com era la norma inalterable d'aquells anys, ningú no va fer els

L'estany reflecteix els edificis de la plaça dels Porxos, un triomf reivindicatiu dels veïns
(Foto: Pepe Encinas/Guillem Huertas)

equipaments públics necessaris per a una densitat de població com la que es projectava i per als quals els redactors del Pla Parcial havien reservat els espais necessaris: parcs, mercats, centres d'ensenyament i assistencials i altres edificis públics, com la caserna de policia o la parròquia de Sant Lluís Gonzaga. Van anar arribant a poc a poc, a remolc de les queixes dels veïns. Per exemple: no va haver-hi cap mercat municipal entre la via del tren i la Gran Via fins el 1974, any en què es va inaugurar el de Provençals, entre Treball i la Selva de Mar, sobre Menorca, concretament el dia 26 de gener, aniversari de l'entrada de les tropes franquistes a Barcelona, com era preceptiu. Fins aleshores, tots els habitants d'aquell sector havien d'anar a comprar al de Sant Martí, a Puigcerdà-Andrade, que s'havia fet vuit anys abans per als habitants dels blocs de la Caixa i del polígon La Pau, i que quedava força lluny i separat per la barriera de les obres de la Gran Via.

També cal dir que alguns equipaments van arribar de seguida, precisament aquells que feien menys falta al barri, com la Residencia Gaudí, per a funcionàries de Falange —teòricament se'n deia «residencia para trabajadoras»—, que amb la democràcia s'ha convertit en el centre cívic del barri.

LA INVERSIÓ PÚBLICA ARRIBA TARD

La mancança més visible va ser l'enjardinament entre blocs. En lloc d'espais agradables s'hi deixaven els ermots habituals a mesura que s'anaven aixecant blocs de pisos. Per això, durant molts anys, el barri va tenir un aspecte descarat i marginal. Aquest ha estat el canvi més espectacular des de l'arribada de la democràcia municipal. Avui, en tots els espais lliures hi ha arbres, parterres ben cuidats, trossos de pavimentació ben dissenyada, petites rambles, mobiliari urbà en bon estat, alguna escultura, una clara diferenciació entre zones de circulació, d'aparcament i per a vianants... Passejar pel barri és ara una experiència agradable i l'aspecte general és d'un lloc acurat, bo per a viure-hi. Si algú recorda els espais entre blocs dels anys seixanta, abandonats, sense verd ni bancs, alguns envaïts pels cotxes, i hi passa ara, li semblarà impossible que sigui el mateix lloc. Potser en cap altre barri com en aquest

es demostra fins a quin punt una inversió pública adequada pot eliminar la marginació d'un sector de la població.

A aquesta transformació quasi miraculosa de la Verneda els deu últims anys del segle, hi han contribuït no solament l'actuació pública pam a pam, sinó també les grans actuacions com la rambla de Prim i la rambla de Guipúscoa,

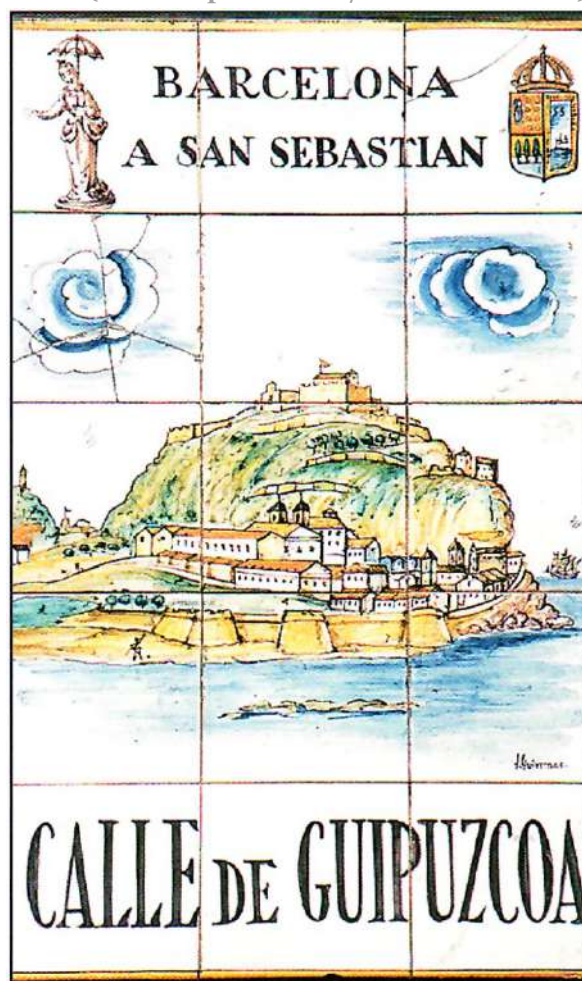
A aquesta transformació quasi miraculosa de la Verneda els deu últims anys del segle, hi han contribuït no solament l'actuació pública pam a pam, sinó també les grans actuacions com la rambla de Prim i la rambla de Guipúscoa, o les places dels Porxos i de la Palmera, i també, sens dubte, l'arribada del metro

o les places dels Porxos i de la Palmera, i també, sens dubte, l'arribada del metro. Les inversions públiques han estimulat les inversions privades: els propietaris de pisos, en trobar-se amb un entorn digne, s'esforcen també a mantenir l'aspecte digne dels seus habitatges i és habitual veure edificis recoberts de bastides, en procés de rehabilitació. Convertir el barri en un lloc habitable ha suposat també el desenvolupament d'una extraordinària activitat comercial als baixos dels edificis, un element que ha acabat de donar-li vida i li ha tret definitivament l'aspecte desert i inhumà dels primers anys. Tot plegat ha revalorat els preus de l'habitatge, cosa que representa un inconvenient pel que fa als fills que es casen i que tenen dificultats per a trobar casa al mateix barri. Alguns matrimonis joves s'hi han pogut quedar a condició de compartir casa amb els seus pares.

EL CARRER DE GUIPÚSCOA

El 18 de juliol de 1958 —aniversari de l'aixecament militar que donà lloc a la Guerra Civil, data típica d'inauguracions en temps del franquisme— es va obrir amb gran solemnitat el carrer de Guipúscoa, inexistent fins aleshores. Els habitatges del grup J. A. Parera estaven a punt de ser lliurats als seus habitants —s'havien inaugurat el 8 de juny—. Cinc anys més tard, el 1963, es van posar les plaques amb el nom del carrer i el 19 d'octubre d'aquell any es va fer la cerimònia de descobrir-ne una en presència de l'alcalde de Sant Sebastià. El barri de la Verneda començava a prendre for-

Placa commemorativa de la inauguració, l'any 1958, del carrer de Guipúscoa, realitzada pel ceramista Guvernau (Foto: Pepe Encinas/Guillem Huertas)

ma i el carrer de Guipúscoa en va constituir l'eix central.

No hi ha cap relació, però, entre aquell primer carrer de Guipúscoa i l'actual rambla. Va ser concebut com una alternativa al carrer de Pere IV per als vehicles que es dirigien cap al Maresme. Era, per tant, una via ràpida en la qual els vianants del barri quedaven relegats al paper de comparses o, en el pitjor dels casos, de víctimes.

A mesura que el trànsit va anar augmentant, va caldre facilitar l'accés al carrer de Guipúscoa des del centre de la ciutat a través de la complexa teranyina ferroviària entre la Sagrera i el Clot. Per això el Ministeri d'Obres Públiques va construir el 1964 un sinuós pas elevat que va ser conegut, mentre va existir, com el pont d'Espronceda. Quedava situat just al costat de l'escola professional del Clot, dirigida pels jesuïtes. Aquest pont, en les corbes del qual va trobar la mort més d'un motorista poc atent, va ser enderrocat l'any 1989, quan es va portar a terme l'enllaç directe entre Aragó i Guipúscoa, al mateix temps que s'enderrocava l'última barraca de la Perona i començava l'enjardinament del parc de Sant Martí i la restauració de la ruïnosa torre del Fang, situada allà mateix.

El carrer de Guipúscoa va tenir sempre un aspecte

sòrdid, marcat per la constant rierada de cotxes que hi circulava. Va ser l'únic accés a l'autopista de la costa fins que es va urbanitzar la prolongació de la Gran Via des de la plaça de les Glòries. Era una barrera infranquejable que va mantenir dividit el barri en dos sectors sense comunicació. Els veïns es classificaven entre «els de dalt» i «els de baix», segons a quin costat del carrer visquessin. Aquesta sensació de barrera era tan gran, que pràcticament cap carrer transversal el creuava. Els dos costats eren dos mons i aquesta situació es va mantenir fins els anys setanta.

Per això, una de les primeres victòries del moviment veïnal va ser aconseguir que alguns carrers transversals tinguessin continuïtat de l'un costat a l'altre. L'obertura de la prolongació de la Gran Via com a accés a l'autopista de la costa des de la plaça de les Glòries, al juliol del 1969, va reduir molt el trànsit al carrer de Guipúscoa i es va poder replantejar el projecte.

El metro va entrar en servei entre les estacions de Sagrada Família i La Pau el 20 de setembre de 1997. Té tres estacions al barri, la de Bac de Roda, la de Sant Martí i la de La Pau

Però l'element decisiu van ser les obres del metro de la línia 2 entre Sagrada Família i La Pau, que preveïen dues estacions al carrer de Guipúscoa. El túnel es va perforar el 1973, però un cop fet això no es va fer cap altre pas i el projecte va quedar aturat vint anys. Les obres es van reprendre el 1993 i van obligar a obrir en canal el carrer entre Bac de Roda i Ca n'Oliva. En ser fetes a cel obert, van ocasionar moltes molèsties als veïns —soroll, pols— i deixaven el carrer convertit en un fangal quan plovia. Els veïns van aguantar estoicament al temps que negociaven que, un cop acabades, la urbanització de la superfície del carrer es fes en forma de rambla amb passeig central. Finalment, al febrer del 1996 van veure atesa la seva demanda, gràcies a un acord entre la Generalitat i l'Ajuntament segons el qual la primera assumia una quarta part del cost i el segon les altres tres quartes parts. Seria la rambla més llarga de la ciutat i una de les dues que hi hauria no en direcció de mar a muntanya, sinó paral·lela a la costa. En les vuit hectàrees de passeig obtingudes s'hi van plantar 800 arbres. El 13 de setembre de 1997 es va inaugurar amb tota solemnitat.

El metro va entrar en servei entre les estacions de Sagrada Família i La Pau el 20 de setembre de 1997. Té tres

Mur de Richard Serra i palmera que dóna nom a la plaça de la Palmera de Sant Martí (Foto: Pepe Encinas/Guillem Huertas)

estacions al barri, la de Bac de Roda, la de Sant Martí i la de La Pau. Les obres s'havien acabat oficialment mig any abans, el 17 de març de 1997, motiu pel qual es va celebrar amb un acte popular a l'estació de Bac de Roda, en què va estar present el president de la Generalitat, Jordi Pujol.

EL PARC DE SANT MARTÍ

Quan a l'estiu del 1989 va desaparèixer l'última barriaca de la Perona, es va procedir tot seguit a la urbanització de la ronda de Sant Martí en l'espai que aquelles ocupaven, paral·lel a la via del tren. Concebut com un llarg passeig arbrat, on destaquen les palmeres, des de la rambla de Prim fins al pont de Bac de Roda-Felip II, voreja el parc de Sant Martí, que ocupa una superfície tan gran com sis illes de l'Eixample.

La realització d'aquest parc ha anat fent-se en diverses etapes, des del 1985. En el plantejament inicial encara va ser a temps d'intervenir-hi, abans de la seva mort, el paisatgista Nicolau Maria Rubió i Tudurí. Les línies bàsiques que ell va establir han estat després desenvolupades pels arquitectes Carles Martí, Antoni Armesto i Miquel Sodupe. La primera fase, la més propera al mar, va ser inaugurada per les festes de la Mercè de l'any 1985.

En el recinte del parc queda inclòs el nucli històric de Sant Martí, amb l'església, la rectoria i les masies de ca l'Arnó, can Planes i can Cadena, i també el mercat de Sant Martí i una escola. La ronda funciona com a passeig perimetral i a l'interior, a més de jardins, s'hi inclouen camps d'esports.

EL NUCLI VELL

Al mig del parc de Sant Martí s'hi ha conservat l'antiga església de Sant Martí de Provençals, originàriament romànica, amb la porta gòtica i campanar i acabament barrocs. El 1909 fou incendiada, i de nou fou víctima del foc el 1936. Desaparegueren aleshores el retaule de l'altar major i un de lateral. Un altre retaule gòtic es va poder salvar i es conserva actualment al Museu Nacional d'Art de Catalunya. Un cop acabada la guerra, s'hi van realitzar obres de restauració, i després d'alguns

Abans dels blocs de pisos, algunes fàbriques van impulsar passatges amb habitatges obrers, com el d'Antoni Gassol (Foto: Pepe Encinas/Guillem Huertas)

anys sense tenir ús eclesiàstic s'ha tornat a obrir al culte.

Unida a l'església amb un pont, s'hi conserva l'antiga rectoria. Hi hagué també la casa consistorial, fins que es va traslladar al Clot, i un petit cementiri, desafectat el 1924, les restes del qual van ser traslladades al cementiri del Poblenou. En resta una reixa i el xiprer.

Les masies del voltant de l'església també s'han conservat, restaurades i transformades en equipaments socials a la dècada dels noranta. Can Cadena i can Planes van ser restaurades pel mètode d'instal·lar-hi uns anys una escola taller de formació ocupacional. A can Cadena, el 1989, i, a can Planes, el 1991. Can Cadena és ara un local de l'Institut Municipal de Parcs i Jardins, inaugurat com a tal al gener del 1995. S'hi ensenya com era la vida rural als nens de les escoles. Can Planes, voltat d'un nou edifici, és l'alberg municipal per a indigents, que fins els anys noranta havia estat al carrer de Valldonzella. La tercera de les masies conservades, ca l'Arnó, és una ludoteca des del 1992.

ELS PISOS DEL TÈXTEL I LA PLAÇA DELS PORXOS

Bona part del que el barri ha anat obtenint ha estat gràcies a la insistència de grups de veïns que, organitzats en diverses associacions, han pressionat l'administració tant en aspectes particulars com en d'altres d'abast més general. La constitució de la principal associació de veïns del barri és un paradigma d'aquesta combinació de qüestions de detall i problemes amplis. Aquesta associació, que ha adoptat el nom de Sant Martí de Provençals i actua sobretot a la part de sota del carrer de Guipúscoa, ja tenia local obert, en aquest carrer, l'any 1973, i al maig del 1991 va deixar-lo per traslladar-se a la seu actual del carrer d'Andrade, 176. L'ànima d'aquesta associació ha estat des del seu origen el militant comunista Miquel Martínez.

L'Associació de Veïns Sant Martí de Provençals va constituir-se l'any 1972 amb un objectiu inicial molt concret: evitar que el Montepio Textil augmentés, com pretenia, el lloguer d'amortització dels 1.001 habitatges que havia construït el 1963 al barri. Però un cop aconseguit això, va fer seves reivindicacions de més volada, sense que per això deixés de tornar, de manera cíclica, al problema que n'havia originat el naixement: el 21 de març de l'any 1992 va protagonitzar una tancada històrica al Palau Sant Jordi, en ple ambient de Jocs Olímpics, per exigir millores en els habitatges del Tèxtil, que havien passat a ser propietat de la Seguretat Social i que estaven a punt de passar a propietat dels qui hi vivien, en acabar-se el període d'amortització de trenta anys previst. Aquesta acció i d'altres van fer efecte i finalment es van portar a terme les obres de millora, pagades a mitges per la Generalitat i la Tresoreria de la Seguretat Social. Les obres van acabar el

1997 i tots els habitants són ara propietaris del seu pis.

En un àmbit més general, una de les victòries més sonades de l'associació va ser l'obtenció de la plaça dels Porxos. El Pla Comarcal del 1976 qualificava, en part, d'edificable l'espai que ocupa actualment aquesta plaça, d'una superfície quasi tan gran com la plaça de Catalunya. Però s'havia mantingut sense cap construcció i el primer ajuntament democràtic hi havia posat alguns arbres, bancs i jocs infantils.

Inesperadament, l'Ajuntament va donar permís, al final del 1981, perquè s'edificés just al centre de la plaça un bloc d'habitatges destinats a policies. Les protestes dels veïns van fer que es decidís fer-lo no al mig sinó en un costat de la plaça i el 22 de març de 1982 empleats de parcs i jardins van anar a tallar els arbres situats al lloc previst per a l'edifici. Grups de veïns s'hi van oposar i va haver-hi enfrontaments amb la Guàrdia Urbana. Els arbres van seguir al seu lloc i la tanca de les obres va ser enderrocada pels veïns. Durant mesos, els veïns van fer guàrdia permanent al costat dels arbres, mentre es portaven a terme manifestacions de protesta a la plaça de Sant Jaume. Malgrat això, el ple de la Corporació Metropolitana va donar llum verda a l'edifici.

Al mateix temps que les accions més directes, l'Associació de Veïns va presentar un recurs legal basat en el fet que l'Ajuntament havia donat la llicència d'obres abans que s'hagués acabat la tramitació a la Corporació Metropolitana. Això va permetre deixar paralitzada la construcció i el 1989 el Tribunal Suprem va donar la raó als veïns. L'Ajuntament es va comprometre aleshores a enjardinar la plaça, després de fer-hi un aparcament subterrani. Va ser inaugurada l'any 1994.

Però l'any següent va haver-hi un nou ensurt quan l'empresa propietària d'un altre sector edificable, que havia obtingut de l'Ajuntament la promesa d'una permuta per uns altres de propietat municipal al carrer d'Espronceda, va exigir poder edificar a la mateixa plaça perquè l'Ajuntament no havia complert la promesa de la permuta. Noves manifestacions van accelerar la solució d'un problema que es va atribuir a errors administratius.

Xemeneia salvada com a element decoratiu en una plaça formada pels carrers de Concili de Trento i Puigcerdà. Els símbols de la indústria s'integren en el nou paisatge
(Foto: Pepe Encinas/Guillem Huertas)

EL CENTRE CÍVIC

Els últims anys del franquisme, la Residència Gaudí, aixecada al carrer de la Selva de Mar i que havia servit com a allotjament de funcionàries de la Sección Femenina de Falange, havia perdut ja quasi tot el seu sentit original i era pràcticament buida. L'Associació de Veïns de Sant Martí de Provençals va tenir la pensada, l'any 1974, de demanar que se'ls cedís una part de l'edifici com a seu d'una guarderia que tenia dificultats per a disposar de local.

La idea es va anar ampliant i a mesura que passaven els mesos ja no se'n demanava una part sinó que es reclamava el tot com a equipament per al barri. Inicialment es pensava que servís d'escola. Aprofitant la descomposició dels organismes oficials vinculats al Movimiento que es va produir entre el 1976 i el 1978, l'associació de veïns va obtenir, sorprenentment, que el Ministeri de Cultura, de qui havia passat a dependre l'edifici, el cedís al seu president, Manuel Martínez, en qualitat de dipositari fins que se celebressin les eleccions municipals democràtiques i pogués passar a propietat de l'Ajuntament, com efectivament va ser.

Durant els mesos que van passar entre la cessió, al febrer del 1979, i el traspàs al nou Ajuntament, l'Associació de Veïns va ocupar el local, en va garantir la conservació del mobiliari, i hi va començar a realitzar activitats. Eren coses que passaven en aquells anys de la transició i que ara semblen increïbles.

L'Ajuntament va portar-ne a terme la rehabilitació per a convertir-lo en centre cívic, el primer que va inaugurar l'alcalde Pasqual Maragall, el 12 de desembre de 1982, deu dies després d'haver pres possessió. Abans que aquest, se n'havien inaugurat a Barcelona quatre: el del Guinardó, el d'Hostafrancs, el de la Sagrera i el de Sant Andreu.

El centre cívic de la Verneda és al carrer de la Selva de Mar, núm. 215, entre Guipúscoa i Concili de Trento, al costat de l'institut d'ensenyament secundari, de la comissaria de policia i de la parròquia de Sant Lluís Gonzaga. Amb l'escola d'ensenyament primari J. A. Parera, situada una mica més avall, i l'eix verd que formen la plaça de la Infància, la d'Eduard Torroja i la dels Poxos, formen l'àgora del barri, el nucli cívic. No gaire lluny hi ha el camp de futbol Andrade-Sant Martí i el complex esportiu del Júpiter (inaugurat el 29-8-1948), que accentuen el caràcter d'equipaments socials d'aquesta zona entre Cantàbria i Bac de Roda i entre Guipúscoa i la Gran Via.

LA COBERTURA DE LA GRAN VIA

El més recent dels combats empresos per l'Associació de Veïns de Sant Martí, agrupada amb altres associacions en una plataforma cívica sota la batuta de Manuel Martínez, és potser el millor exemple que la insistència pot donar resultat fins i tot en peticions que semblen absolutament utòpiques: es tracta ni més ni menys de la cobertura del tram de la Gran

Via que divideix ara el barri com anys enrere ho havia fet el carrer de Guipúscoa. Aquest tros de l'autopista A-19, entre la plaça de les Glòries i els barris del Besòs i la Pau, és a un nivell deprimat respecte als edificis, i per tant la idea no presenta cap més dificultat tècnica que l'enorme amplada que té i el seu alt cost. Per contra, els veïns exposen les molèsties de soroll i fum que els comporta el trànsit incessant.

La petició, que va començar a formular-se el 1998, va omplir de pancartes els balcons de la majoria de les cases que donen a la Gran Via, els veïns de les quals van dur a terme manifestacions amb talls de trànsit i van obligar la Generalitat a seure amb representants de la Plataforma Cívica per tal de començar a negociar els terminis de cobertura. El 1999, any d'eleccions, es va anar avançant en la redacció d'un avantprojecte que de moment considera la cobertura entre els carrers de Bilbao i d'Extremadura i uns terminis d'execució que podrien enllestir-se cap a l'any 2004.

Els veïns volien portar també l'assumpte al Congrés dels Diputats perquè el govern central contribuís a sufragar part de l'elevadíssim cost d'una obra d'aquestes característiques, que, si algun dia s'arriba a dur a terme, pot ser la cirereta final del pastís de la Verneda, un barri per a ensenyar.

Però l'Associació de Sant Martí de Provençals no és l'única que actua a la Verneda. D'altres que han tingut un paper protagonista en les reivindicacions del barri són la de la Verneda Alta, existent des del 1973, la de la plaça de la Palmera, la de Paraguai-Perú i encara d'altres d'àmbit d'actuació més restringit. El grup de la Caixa, el J. A. Parera i el del Patronat de l'Habitatge també tenen les seves pròpies associacions de veïns. Hi ha, a més, diverses associacions de caràcter esportiu, folklòric o recreatiu.

LA PLAÇA DE LA PALMERA

Entre els carrers d'Andrade, Maresme, Puigcerdà i Concili de Trento hi ha una de les places projectades pel primer Ajuntament democràtic que, tot i ser inaugurada l'11 de novembre de 1984, no va quedar del tot acabada, en la part més propera al carrer de Puigcerdà, fins bastants anys

La rambla de Guipúscoa, una de les darreres que s'han fet a Barcelona per guanyar espai per als vianants
(Foto: Pepe Encinas/Guillem Huertas)

després dels Jocs Olímpics. Per prestigiar la urbanització d'aquesta plaça, ideada pels arquitectes Xavier Nieto i Joan Carles Rubio, s'hi va posar ja de bon començament una escultura de Richard Serra titulada *El mur*, formada per dues grans làmines de formigó armat, de 52 m de llarg i 3 m d'alt, disposades de manera que divideixen la plaça en dos espais, l'un arbrat i l'altre lliure. L'altre element d'identitat és la palmera que li dóna nom i una xemeneia, relíquia de la instal·lació industrial que ocupà l'espai on ara s'obre la plaça, i al capdamunt de la qual existeix el projecte de posar-hi un rellotge gegant.

A la part baixa de la plaça hi ha el mercat de Sant Martí, al costat del qual es conserva un curiós grupet de cases antigues, baixes, envoltat de blocs. Al carrer del Maresme, núm. 218, tocant a la plaça, hi ha un centre de serveis socials del barri que va entrar en servei al setembre del 1984. Dos anys més tard s'inaugurà una nova escola situada a la part de dalt de la plaça, i que porta el mateix nom d'aquesta. Tot plegat, fa de la plaça un dels centres populars del barri.

LA PLAÇA DE LA VERNEDA

A l'altre extrem, tocant ja a la part alta de la rambla de Prim, hi ha una altra plaça que, envoltada de dues escoles de primària i una de secundària, va esdevenir també, en el seu moment, una de les senyes d'identitat d'un barri que en buscava desesperadament enmig de la fredor dels blocs que omplien en exclusiva l'espai: és la plaça de la Verneda, guanyada per l'Associació de Veïns de la Verneda Alta, legalitzada al setembre del 1975 però existent de fet des de dos anys abans, que actua en tota l'àrea formada als dos costats del carrer de Menorca, entre la rambla de Prim, el carrer de Cantàbria i el de Guipúscoa. És un sector del barri que ara té una intensa vida comercial als baixos dels edificis i espais verds ben condicionats. Però ha costat molt arribar a aquesta situació, encara que de l'esplèndida vista de la Sagrada Família —al fons del carrer de Menorca— n'ha gaudit sempre.

Una de les actuacions més decidides dels seus habitants, mobilitzats per l'associació, es va produir en els dies

tenso de la primavera del 1976, en veure que es començava a construir un centre comercial privat en un espai que la rectificació del Pla Parcial del barri reservava com a zona pública, verda i d'equipaments socials. L'actuació popular va aconseguir donar la volta al procés i recuperar la plaça com a zona verda pública. El 13 de novembre de 1976 en van fer una inauguració popular i hi van posar plaques amb el nom que havien triat de plaça de la Verneda, que és el que li va quedar oficialment un cop enjardinada pocs mesos després per l'ajuntament que presidia Josep Maria Socias Humbert, nomenat el 3 de desembre d'aquell 1976 per a calmar els ànims de les mobilitzacions populars que creixien en aquells moments de canvi de règim polític. Al costat de la plaça, al carrer de Puigcerdà, la construcció d'un pàrquing subterrani ha deixat lloc a una rambleta molt agradable.

A l'altura de la plaça de la Verneda, a l'altre costat de la rambla de Prim, hi ha una barriada amb una personalitat urbanística pròpia: entre els estrets carrers del Camp Arriassa i de Ca n'Oliva, s'aixeca un llarg i imponent bloc de més de 300 metres de llargada, ininterromputs, amb la façana totalment igual, una de les mostres més al·lucinant de l'urbanisme de començament dels seixanta, que ara fa una mica menys de mal d'ulls des que el gris va ser repintat al final del 1998. No té cap mena d'equipament propi. Els cinc passatges que el creuen transversalment per sota els habitatges i els vuit patis interiors no van ser condicionats fins l'any 1977, quan en feia quinze que la gent ja hi vivia. Més enllà ja hi ha un polígon industrial, amb l'antiga planta embotelladora de Coca-Cola i un complex esportiu municipal fet en terrenys que aquesta empresa va cedir al barri el 1987 i són ara gestionats per l'Associació Sant Martí Esportiu. I entre el polígon industrial i la via del tren, el barri de Verneda, del Patronat Municipal de l'Habitatge, i el terme de Sant Adrià.

LA RAMBLA DE PRIM

Al març del 1990 es va inaugurar la primera fase de la rambla de Prim, una de les obres més ambicioses del segle XX al districte de Sant Martí i una de les mostres més evidents dels avantatges dels passeigs per a vianants com a eixos vertebradors de barris. La part inaugurada aleshores, entre els carrers de Lull i de Cristóbal de Moura, ocupava una superfície de quatre hectàrees i mitja, i es va fer segons un projecte dissenyat pels arquitectes Pedro Barragán, Javier San José, Elisabet Cirici i Elisabet Claró, i l'enginyer Mateu Tersol. La realització de les altres fases ha donat una rambla de quasi tres quilòmetres de llarg i és, amb els seus 60 metres, la més ampla de Barcelona, tant com el passeig de Gràcia. En la seva part alta enllaça, a l'altre costat de la via del tren, amb el passeig de l'Onze de Setembre i la rambla de Fabra i Puig. Els dos eixos donen continuïtat a una rambla

que va des del mar fins a la Meridiana i que segueix amb forma de bulevard fins a Vilapicina, a la falda de Collserola.

La urbanització de la rambla de Prim no va ser una obra fàcil, però valia la pena. Les fotografies d'abans del 1990 són tan reveladores, comparant-les amb les de final de segle, que excusen qualsevol comentari. Va caldre ensorrar les línies d'alta tensió que anaven pel mig del descampat que va ser durant molts anys l'actual rambla. També va caldre fer-hi al subsòl un gran col·lector, perquè el traçat coincidia amb l'antiga riera d'Horta. Després va venir la urbanització de la superfície. En el tros que correspon a la Verneda hi ha l'escultura del gironí Paco Torres Monsó (*El llarg viatge*). L'altra escultura de la rambla de Prim, la *Fraternitat*, de Miquel Navarro, en record els afusellats al Camp de la Bota, és a baix de tot, en el tros que correspon al barri del Besòs i el que ha de ser el final de la Diagonal.

La rambla de Prim delimita el polígon de la Pau, una unitat urbanística amb característiques pròpies tot i la seva innegable vinculació a la Verneda. Més avall de la Gran Via, la rambla separa el barri del Maresme, al costat del Poblenou, del polígon del Sud-oest del Besòs.

La rambla de Prim: la riera que també es va convertir en rambla

[Maria Favà Compta]

A la primavera del 2000 complirà deu anys. Les palmeres hi han arrelat bé i les branques han començat a fer una bona ombra. Sempre hi ha gent passejant, nens jugant i avis asseguts fent petar la xerrada. No està mai sola, no fa mai por. El paviment vermell, de rajoles —una raresa, el 1990—, ha envellit bé, i dona calidesa i qualitat al passeig. Poques obres noves són tan valorades pels veïns com aquesta. que senten molt pròxima. La rambla els ha canviat el barri de forma radical. Abans el carrer de Prim era un descampat fangós —és l'últim tram de la riera d'Horta, que ara passa canalitzada i subterrània—, i a banda i banda tenia blocs d'habitatges que no passaran a la història de l'arquitectura. Deu anys després, els blocs continuen essent els mateixos però la rambla ha estructurat el carrer, l'ha ordenat, li ha donat categoria urbana i tot plegat, edificis i veïns, ha deixat una mica enrere el complex de suburbi.

L'autor de la rambla, l'arquitecte Javier San José Marqués, ha seguit de prop l'evolució de l'obra i en línies generals està content de com es va fent gran i de com creixen els arbres. Lamenta, però, que no hi hagi un manteniment millor per part de l'Ajuntament, però també reconeix que és un mal general de la ciutat. Els fanals, uns bàculs d'acer alts i elegants, no s'han pintat mai més i estan tots escrotonats i plens de grafitis, i alguns dels mobles urbans estan força

Festa, al novembre del 1983, per a reivindicar la salvació de ca l'Arnó, un mas que ara és una ludoteca (AJMH)

malmesos. El que més lamenta l'arquitecte és que el consistori no hagi donat permisos per a col·locar terrasses amb taules als espais laterals on ell va projectar uns suaus turons amb terra de sauló. Aquests espais, tal com estan ara, no tenen gaire sentit. «Aquests racons semblen fets exprés perquè hi caguin els gossos», sempre em diu una veïna que és mestra i que malgrat la seva pròpia crítica no permetria a ningú «que li toqués la seva rambla».

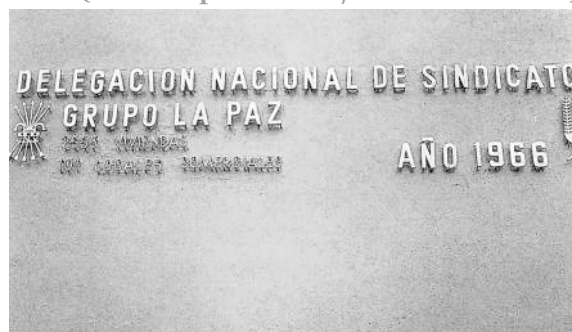
A l'altura de la plaça de la Verneda, a l'altre costat de la rambla de Prim, hi ha una barriada amb una personalitat urbanística pròpia: entre els estrets carrers del Camp Arriassa i de Ca n'Oliua, s'aixeca un llarg i imponent bloc de més de 300 metres de llargada

Però el gran retret que l'arquitecte fa a l'Ajuntament és que l'obra no s'hagi continuat tal com ell l'havia dibuixat. La rambla havia d'anar des de la ronda de Sant Martí fins al mar. San José només se'n fa responsable del primer tram, el que va des del carrer de Llull fins a la Gran Via. La resta és una interpretació lliure, i bastant més barata i sense caliu, a càrrec dels serveis municipals. No cal ser llicenciat en res per a veure que no han sabut mantenir l'esperit del primer tram.

San José Marqués lamenta especialment que no s'hagi cobert la Gran Via, en el punt de confluència de la rambla, tal com ell va preveure. I que la urbanització i l'enjardinament de la part alta siguin tan pobres.

Deu anys després d'entregar l'obra, l'arquitecte encara recorda com li va costar tirar endavant aquest projecte. El primer gran enrenou el van protagonitzar els veïns, que estaven convençuts que allà estaven edificant cases per als gitanos del Camp de la Bota i van paralitzar les obres. I les van tornar a aturar per fer modificar els parterres. «Després vam tenir

Als murs encara es mantenen els rètols
sindicals de la construcció dels 2.555
habitatges del barri de la Pau
(Foto: Pepe Encinas/Guillem Huertas)

molts problemes amb els robatoris fins que vam pactar amb un *tio* dels gitanos i ells mateixos van organitzar una guàrdia nocturna i es van acabar els problemes», evoca ara l'arquitecte.

El primer tram de la rambla, el que va des del carrer de Llull fins a Cristóbal de Moura, va trigar set anys a fer-se comptant el temps d'elaboració del projecte i les obres mateixes. Al gener del 1990, tres mesos abans de la inauguració oficial, l'Ajuntament confessava que aquest primer tram havia costat 361 milions de pessetes.

Aquell mateix mes de gener del 1990, passejant amb l'arquitecte per l'obra encara inacabada, em deia que havia volgut fer una rambla que entronqués amb la tradició mediterrània i que tingués un caràcter naturalista. Confiava que els braquis li donarien molt ambient, com així ha estat. Aleshores em va mostrar molt content el paviment del passeig central, que és de rajola d'argila cuita col·locada en forma d'espiga. El color vermell de les rajoles contrasta amb les tires de marbre blanc de Macael i el color blau dels bancs. Els diferents tons de verd de la gespa i els xiprers completen la paleta de colors.

Se li va donar el nom de la Pau perquè la construcció va coincidir amb la monumental campanya de propaganda del franquisme organitzada pel ministre Fraga Iribarne amb motiu del 25è aniversari de la fi de la Guerra Civil

L'arquitecte sabia que l'handicap més gran del seu projecte eren els edificis que havien crescut, sense gaire criteri, a banda i banda de l'esvoranc que aleshores era la riera. «Hem abordat la urbanització del carrer quan l'edificació està en la seva major part consolidada. És una edificació oberta de construccions aïllades que no tenen res a veure ni amb l'Eixample pròxim ni amb la idea de ciutat jardí», deia aleshores San José Marqués, el qual criticava la poca qualitat pública del carrer, que encara tenia molts espais buits, descurats, inútils. Amb el traçat de la rambla va voler suplir aquesta falta de caliu urbà i que la peça central fos l'autèntica protagonista. I va rebutjar plantejaments viaris més variats, com ara fer glorietses, que haurien implicat noves obertures en un espai que ja era prou discontinu. Seguint aquest criteri, va adoptar per a la peça central de la rambla la llargada de la superilla. Els anys li han donat la raó. Els veïns, també.

EL POLÍGON DE LA PAU

L'any 1963, el mateix que es començaven a construir habitatges a la Verneda Alta i que el Montepío Textil començava els 16 blocs que li donarien trista fama, s'inaugurava oficialment el carrer de Guipúscoa. En l'extrem més proper al Besòs d'aquest carrer, aquell mateix any l'Obra Sindical del Hogar va començar a aixecar un dels barris sobre el qual més coses llegirien els lectors de diaris al llarg de les dues dècades següents. Se li va donar el nom de la Pau perquè la construcció va coincidir amb la monumental campanya de propaganda del franquisme organitzada pel ministre Fraga Iribarne amb motiu del 25è aniversari de la fi de la Guerra Civil.

Entre el carrer de Guipúscoa i el lloc per on mitja dotzena d'anys més tard es faria passar l'autopista de la costa, l'actual prolongació de la Gran Via, més enllà de la riera d'Horta —l'actual rambla de Prim— van construir-se en un parell d'anys vuit blocs on s'allotjarien vuit mil persones en 2.500 habitatges d'entre 46 i 94 m² de superfície. El general Franco en va fer la inauguració durant la seva visita a Barcelona el 1966. El barri de la Verneda té així el trist privilegi d'haver estat visita obligada en cada viatge que feia Franco a Barcelona. En la del 1955 la seva dona va inaugurar el barri del Patronat Municipal de l'Habitatge, en la del 1958 ell mateix va inaugurar el grup J. A. Parera, i en la del 1966, la Pau.

Els habitatges van distribuir-se segons vuit tipus, de manera que a cada bloc li'n corresponia un tipus diferent. No es va fer cap mena d'equipament social —l'escola i l'església van trigar un parell d'anys a construir-se— i, al cap de poc temps de ser ocupats els habitatges van començar a manifestar-se les deficiències de construcció: degoters als pisos sota terrat, inundacions als soterranis per deficiències en la xarxa de clavegueram, humitats a les parets exteriors per absència d'envà d'aigües, deficiències en tot el sistema de subministrament d'aigua corrent...

Els habitants es van organitzar tot seguit d'arribar-hi, en comprovar el que els havien adjudicat, i per reclamar alguna mena de contracte o documentació que justificués la promesa d'un accés diferit a la propietat mitjançant els pagaments mensuals. El problema de les humitats aviat va revelar-se com el més urgent: les deficiències de construcció n'eren la causa, però sobretot el fet que no s'hagués previst que la proximitat al mar obligava a una xarxa de clavegueram

Després de molts anys buit, l'edifici conegut com el *Piramidón* s'ha convertit en un Hotel d'Entitats
(Foto: Pepe Encinas/Guillem Huertas)

amb uns recursos tècnics prou sofisticats perquè pogués absorbir totes les aigües residuals procedents d'un nucli de població tan dens. I la xarxa que es va fer era d'allò més elemental. Resultat: aviat tots els soterranis es van convertir en pous d'aigua bruta que periòdicament eren buidats per camions cisterna. Per aquest mateix motiu, els carrers es negaven cada cop que plovia amb una certa intensitat, i els espais lliures es convertien en bassals d'aigua que trigava molts dies a desaparèixer i constituïen un focus d'infeccions.

Davant l'absència de solucions, els veïns van deixar de pagar les quotes d'amortització a la fi del franquisme, l'època en què tots els polígons de l'Obra Sindical del Hogar van ser traspassats a l'Institut Nacional de la Vivienda, del Ministeri d'Obres Públiques, per extinció de l'organització sindical franquista i tots els seus organismes. Finalment, el 1985, va passar a la Generalitat, que va incorporar el polígon a tots els que depenien d'Adigsa, organisme creat especialment per a aquest fi.

Va ser aleshores que es van començar a detectar problemes de construcció encara més greus que els que havien amargat la vida dels seus habitants els primers vint anys de viure-hi: problemes estructurals derivats de la utilització de ciment aluminós en la construcció. La crisi de l'aluminosi va començar arran d'un ensorrament al polígon del Turó de la

hi el president de la Generalitat i altres autoritats i se'n van fer ressò tots els mitjans de comunicació. Tot seguit va començar la construcció del nou, una part del qual pagaran els veïns que van perdre la casa i hauran d'ocupar la nova.

Els altres dos blocs, el 45 i el 56, van ser enderrocats, ja sense tanta expectació ciutadana ni tants polítics fent-se la foto —només hi havia Miquel Roca, aleshores portaveu municipal de CiU, al costat dels responsables municipals del districte, els de l'associació de veïns i els d'Adigsa—, al migdia del dissabte 15 de juny de 1996, catorze mesos després que ho hagués estat el primer. Es van construir dos nous blocs per a allotjar-hi els habitants.

La gent en deia el Piramidón —a semblança de la ciutat sanitària madrilenya— i també El Mastodonte

Peira i va anar succeït d'un rosari d'alarmes a tots els barris on s'havia emprat aquest ciment de forjat ràpid però d'efectes corrosius a la llarga. La Pau n'era un i el 1991 un informe de l'Institut de Tecnologia de la Construcció de Catalunya ho va confirmar, tot aconsellant que fossin enderrocats tres dels sis edificis de 16 plantes del barri, perquè tenien un màxim de vida de deu anys, a part de portar a terme consolidacions importants en tots els altres edificis del barri.

Les negociacions entre l'administració i els veïns van ser llargues i no es van desencallar fins que tres centenars d'afectats van ocupar l'edifici del Palau de Mar, on hi ha el Museu d'Història de la Ciutat i les oficines del Departament de Benestar Social, del qual depèn Adigsa. Al desembre del 1994 els veïns dels tres blocs afectats es començaven a traslladar a pisos de lloguer facilitats per la Generalitat prop de l'àrea olímpica de Badalona, perquè hi visquessin mentre s'enderrocaven els blocs afectats i se'n feien de nous.

L'enderrocament amb explosius del bloc 80, el 22 d'abril de 1995, va despertar la curiositat de tothom. Va ser-

EL PIRAMIDÓN

Al mateix espai central lliure del barri on s'havia construït ja l'església de Sant Ambròs, els veïns van veure astorats com el 1971 s'hi començava a aixecar una altra edificació molt més monumental: un gratacels de disset pisos que l'administració pensava destinar inicialment a usos sanitaris però que, un cop acabat, no va ser dotat de cap mena d'equipament i va quedar buit i tancat. La gent en deia el Piramidón —a semblança de la ciutat sanitària madrilenya— i també El Mastodonte. I si l'origen de l'edifici no pot ser ja més singular, el final de la història ha portat a la creació d'un dels espais també més atípics de Barcelona.

Inicialment, quan feia una dotzena d'anys que l'edifici era buit, tots els intents de l'associació de veïns perquè algunes de les plantes fossin cedides a entitats del barri per a poder-s'hi reunir van ser infructuosos, malgrat que la degra-

Manifestació convocada per l'Associació de Veïns de la Verneda Alta demanant escoles d'adults, al principi dels anys vuitanta, en una època de mobilitzacions veïnals (AJMH)

dació no podia ser més evident. Els lladres se n'havien endut tot el que havien pogut, fins i tot els cables dels ascensors. Finalment, quan la propietat va passar de l'Obra Sindical del Hogar a l'Instituto Nacional de la Vivienda, aquest el va posar en venda, el 1976. L'Ajuntament en va comprar les cinc plantes inferiors el 1980, però de moment tampoc no en va fer cap ús. Només els baixos i la primera planta van ser cedits a l'associació de veïns per a fer-hi funcionar una cooperativa que, a la llarga, va esdevenir un fracàs i va convertir-se en un supermercat d'una cadena privada que, finalment, també va tancar.

Les plantes més altes van ser adquirides per una empresa privada, i les que no havien estat venudes van passar a ser propietat de la Generalitat quan el patrimoni de l'Instituto Nacional de la Vivienda li fou traspasat el 1985. Quedava així un gratacel de propietat repartida entre l'Ajuntament, la Generalitat i un particular. Als baixos, la Caixa hi va obrir una oficina i la Generalitat hi va instal·lar un Centre d'Assistència Primària. Als pisos, l'Ajuntament hi va fer una Escola d'Adults i un Centre de Barri que és gestionat per l'ACR, una entitat cultural i recreativa que organitza cursos i activitats molt diversos. La Generalitat va convertir al novembre del 1990 els pisos intermedis en un Hotel d'Entitats —locals destinats a entitats barcelonines perquè hi tinguin oficines amb serveis compartits— i un casal d'avis. Els cinc pisos superiors, de propietat particular, són llogats a artistes com a estudi, amb la particularitat que aquests paguen amb les seves obres. El pis dotzè fa de sala d'exposicions. És el Centre d'Art Piramidón, inaugurat el 1991.

EL METRO

La Pau ara està molt ben comunicada, però no fou així en el seu origen, situat com és en un extrem de la ciutat. Quan es va construir, el 1966, només s'hi arribava amb autobusos

que no prestaven un servei que pogués ser qualificat precisament d'eficient. Però les coses van canviar quan el 15 d'octubre de 1982 es van inaugurar les quatre estacions de la línia 4 que unien la de Selva de Mar, al Poblenou, amb els blocs de la Pau, amb dues parades intermèdies al barri del Besòs. La incomunicació havia durat setze anys i l'arribada del metro va ser com si s'hagués obert un camí directe i ràpid cap al centre de la ciutat, amb tot el que això suposa en els hàbits de la gent.

La situació encara va millorar més quan dos anys i mig després la línia va ser prolongada cap a Badalona, travessant el Besòs. L'última millora ha estat l'arribada al barri d'una altra línia del metro, la 2: el 20 de setembre de 1997 es va inaugurar el tram entre Sagrada Família i La Pau, que passa pel Clot i la Verneda. La Pau va esdevenir estació de correspondència entre les dues línies i la comunicació amb el nucli central d'oci i comerç barceloní va quedar així establert de manera immillorable.

L'ASSOCIACIÓ DE VEÏNS

Bona part de tot el que de bo té ara el barri es deu a l'associació de veïns creada el 1968, tot just començada l'habitació de les cases, i que ha estat una de les que ha tingut un suport més entusiasta dels qui s'agrupaven al seu entorn. Va ser, durant els anys finals del franquisme, l'única de Barcelona, juntament amb la Joan Maragall del Guinardó, que va haver de suspendre les seves activitats alguns mesos per sanció del governador civil, aleshores Rodolfo Martín Villa. En el cas de l'Associació de Veïns de la Pau va ser perquè a l'inici del 1975 va solidaritzar-se amb una vaga dels obrers de SEAT —alguns d'ells vivien al barri— obrint un compte corrent per al fons de vaga. El president i el secretari van ser detinguts i quan una altra entitat barcelonina, Amics de la Ciutat, va expressar-los la seva solidaritat premiant-los aquell mateix any «per la seva actuació constructiva en favor de la ciutat», el governador va imposar a aquesta una forta multa.

En els més de trenta anys d'existència del polígon, els qui hi resideixen s'han guanyat a pols arribar a tenir un lloc digne on viure. Els carrers interiors no van tenir nom fins que el 1994 van ser batejats amb el de pedagogs catalans com Pere Vergés, Àngels Garriga i Fèlix Martí i Alpera. L'única excepció va ser la plaça de la Cultura, anomenada així quan el nou Ajuntament democràtic en va inaugurar a l'abril del 1984 l'enjardinament que la convertia en una autèntica plaça, en lloc del descampat que havia estat fins aquell moment. Ha estat també l'Ajuntament qui ha portat a terme l'enjardinament de tots els altres espais entre blocs —el més bonic, la plaça de Fernando de los Ríos—, que han acabat donant al barri de la Pau un aspecte força semblant al que tenen totes les altres zones de la Verneda, i ben diferent al que tingué en el moment de la seva construcció. ❖❖❖

AVANÇ propers sumaris

*Salut als Barris:
la Verneda i la Pau*

*Escuela de Personas Adultas
La Verneda-Sant Martí*

*La Colla del Besòs. Una
experiència de compromís,
il·lusió, reptes i aprenentatge*

*Documents: Sant Martí, de
poble agrícola a barri obrer*

*Salut pública i creixement
urbà. Política i acció social
en el sorgiment de la
Barcelona contemporània*

*El document més antic que
cita Provençals*

*Els mil anys d'història del
Rec Comtal*

*La Prote:
el grup benèfic Wad-Ras*

*Gent vernedenca:
Els nens de la guerra*

EDITA

SOCIETAT D'ESTVDIS DE
LA VERNEDA DE SANT MARTÍ
(SELAV)

WEB

altzadiako.wordpress.com

CORREU ELECTRÒNIC

lavernedadesantmartiSE@gmail.com

CONSELL EDITORIAL

José-Ángel Borlán

César Aguado

Ester Riera

Pilar de Diego

Joan Gispert

Josep Manera

Josep Maria Sarabia

Maxi Martos

Jacoba Castillo

Teresa Prats

Jordi Salas

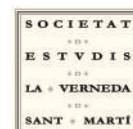
CONTACTE auro invento

auroinvento@hotmail.com

EDICIÓ DIGITAL

auro invento no s'identifica
necessàriament amb les opinions
expressades en els articles publicats
i respecta la llibertat d'expressió dels
qui els escriuen.

La publicació és totalment gratuïta.

Inscrita al Registre d'Associacions
amb el número 5.005

Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana

Membre de la Coordinadora de
Centres d'Estudis de Parla Catalana

la verne da descone guda

1

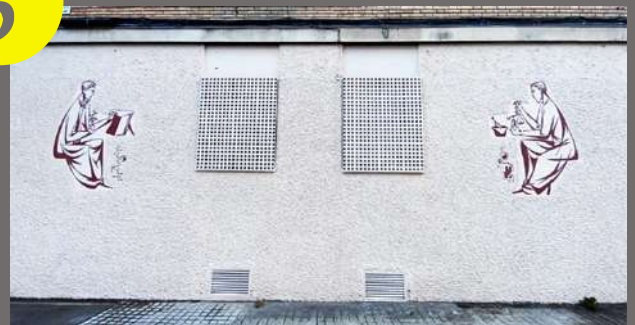
PLAFÓ CERÀMIC D'INAUGURACIÓ
DEL CARRER DE GUIPÚSCOA
Guipúscoa, 24

2

MURAL DE JOSEP MARIA SUBIRACHS PER A
LA BOTIGA DE GENERAL ÒPTICA
Guipúscoa, 66

3

ESGRAFIATS DE SANT COSME I DE SANT DAMIÀ
Guipúscoa, 69 (Farmàcia)

4

INDICACIÓ PER FER UNA PROVA
D'AGUDESA VISUAL
Guipúscoa, 66 (Galeries)

5

TAPA DE REGISTRE S.A. DAMM
Guipúscoa, 96
(cantonada Agricultura)

Per publicar fotografies antigues del barri al butlletí *auro invento*, enviar a:
auroinvento@hotmail.com